

Roger Deneef & Jo Wijnant

BOORTMEERBEEK (HEVER): PASTORIE VAN DE ONZE-LIEVE- VROUWEKERK

RAVESTEINSTRAT 22, 3191 HEVER

De pastorie van
Hever na de restau-
ratie en de heraan-
leg van de tuin
in 1995-1996
(foto K. Vandevorst,
2003)

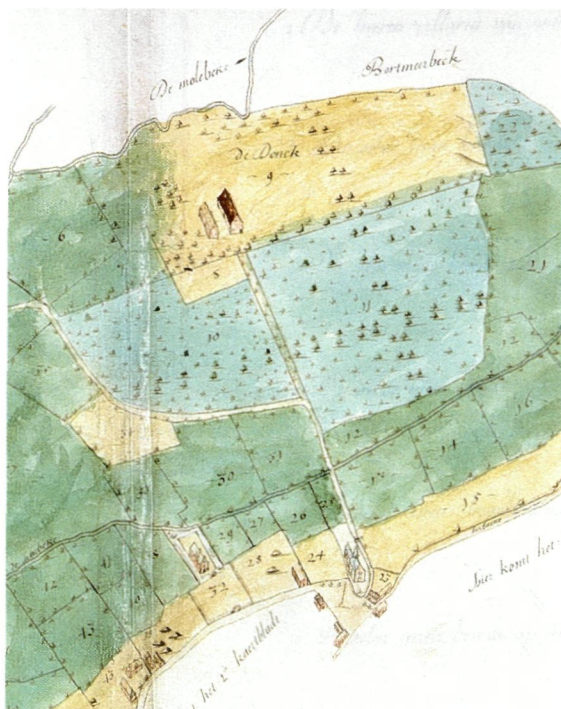
Pastorietuin van 80 are; oorspronkelijke aanleg met omgrachte pastorie uit begin 17de eeuw; het pastoriegebouw werd verbouwd rond 1760 en vooral in 1880, toen ook de tuin werd heraangelegd en beplant met enkele zeldzame boomsoorten.

De pastorie van Hever zou gebouwd zijn in 1637-1639. Uit een document van 1693 en een visitatieverslag van 1709 blijkt dat het toen al om een omgrachte pastorie ging, want de toenmalige pastoor verklaarde dat hij in 1686 op eigen kosten een ophefbare brug had laten bouwen. Op het eilandje bevond zich de pastorie en een dienstgebouw (schuur en stal) en ook nog wat tuin; het grootste gedeelte van de tuin lag uiteraard buiten de omgrachting. De bedenkelijke bouwfysische toe-

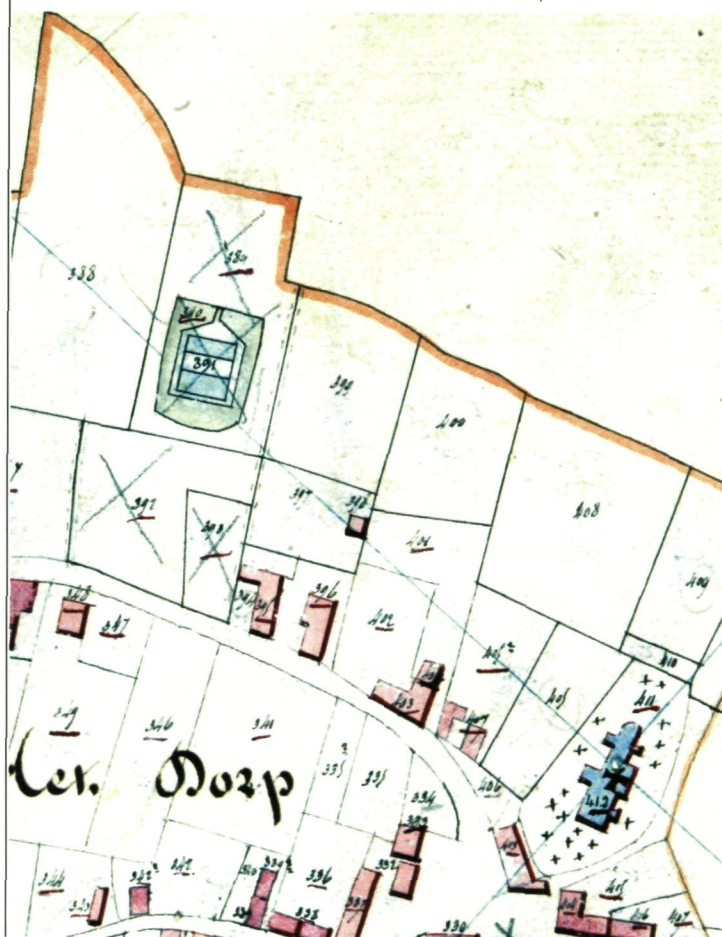
stand van de pastorie gaf in 1757 aanleiding tot een nieuwe visitatie. In het visitatieverslag wordt een somber beeld opgehangen van de pastorie, die één verdieping en enkele zolderkamertjes had; de benedenverdieping was onderverdeeld in "*clijn, luttel en onbequaeme onderplaetskens*". Zelfs al zou een hele reeks werken worden uitgevoerd, "*het selve huys nogh sal wesen een slegt huys*". Oorzaak van de ellende was niet alleen de architectuur maar ook de vochtige omgeving. In 1761 werd toestemming gegeven om turf te verkopen met het oog op de restauratie, maar in 1789 werd een vraag om een financiële bijdrage voor de herstellingskosten door het kapittel te Mechelen afgewezen, omdat men ervan uitging dat de pastorie zelf voldoende inkomsten had (1).

De Ferrariskaart (1771-1775) biedt geen duidelijk herkenbaar beeld van het pastoriegoed. De eerste

► De Heverse Donk, de dorpskerk en, links onderaan, de omgrachte pastorie, 1728-1729, in de 'Generale metingende ende kaart-boeck der Parochie van Hever [...] in zes caertbladen' door J.L. Van Antwerpen (Brussel, Koninklijke Bibliotheek – afdeling Kaarten & Plannen, handschrift 18119, fol. B)

▼ De omwalde, uit twee blokken bestaande pastorie van Hever in 1819, op de Primitieve kadasterkaart (archief Kadaster Brabant, Brussel)

betrouwbare afbeelding vinden we pas in 1819 op de Primitieve kadasterkaart: het pastoriecomplex omvat twee langwerpige blokken evenwijdig met de straat – het woonhuis en daarachter het dienstgebouw – op een vierkantig eilandje (6 are groot). Het wordt omgeven door een tuinperceel van 28 are, en naar de straat toe liggen nog twee tuinpercelen, samen bijna 34 are. De ringgracht wordt uitdrukkelijk als siervijver ("étang d'agrément") omschreven (2). De historische kaarten – ook de oudste militaire topografische kaarten – geven geen details bloot omtrent de concrete inrichting van deze tuinpercelen, ook niet de traditionele en zelfs op stafkaarten vaak zichtbare kruisindeling. Waarschijnlijk ging het om een combinatie van nut- (groenten, fruit) en sierelementen (bloemen, zowel eenjarige als vaste, en mogelijk ook groene architectuur zoals snoeivormen, prieeltjes of groene kabinetten). Tot de beplanting van vóór 1885 behoren waarschijnlijk de monumentale bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') met 380 cm stamomtrek, en een fragment van oude haagbeukhaag (*Carpinus betulus*) in de oostelijke hoek van de tuin.

Intrigerend in de toestand van vóór 1885 is de toegang tot het pastorie-eiland – brug of dam – die volgens de kadastrale tekeningen aan de noord-oostzijde ligt, aan de achterkant van de pastorie, waardoor men eerst langs of door het dienstgebouw moest om de pastorie te bereiken. De deur met de monumentale Louis XV-omlijsting bevindt zich daarentegen aan de naar de straat toegekeerde zijde van het pastoriegebouw. Op geen enkele kaart is een toegangsweg te zien langs de achterzijde, vanuit de Dijlebeemden.

Rond 1880 registreert het kadaster enkele opmerkelijke veranderingen. De drie tuinpercelen worden tot een groot perceel "hof van de pastory" versmolten. Enkele jaren later worden de twee langshuizen (pastorie en dienstgebouw) tot één geheel verbouwd (3). Momenteel bestaat het gebouw uit een langshuis (het vroegere pastoriegebouw) met daarachter, op de plaats van het vroegere dienstgebouw, twee dwarshuizen. De huidige voorgevel heeft een homogeen laat-19de-eeuws uitzicht, maar in de zijgevels is merkbaar dat er heel wat werd vertimmerd: fragmenten van een trapgevel, speklagen die niet op elkaar aansluiten. De toegang tot het eiland werd bovendien verlegd naar de straatzijde, niet tegenover de voordeur, maar via een nieuwe brug over de zuidelijke hoek van de ringgracht heen; de toegang tot de brug wordt door een smeedijzeren poorthek afgesloten.

Aan deze verbouwing kan een reeks aanplantingen worden verbonden, oudere taxussen (*Taxus baccata*) en bomen met stamomtrekken tot 3 m, met Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica') en ook enkele zeldzaamheden, zoals gele paardenkastanje (*Aesculus flava*) en zomerlinde met ingesneden blad (*Tilia platyphyllos* 'Laciniata'), die misschien de eruditie van de toenmalige pastoor weerspiegelen. Typisch voor het landschappelijk karakter van de heraanleg aan het einde van de 19de eeuw is de ophoging in de noordelijke hoek van het domein en de lichte golvingen in het reliëf in dat gedeelte.

In 1996-1997 werd de tuin oppervlakkig heraangelegd (enkele bedden met lage struiken en vaste planten, enkele bomen, een kronkelend dolomietpad in het grote gazon tussen de pastorie en de straat, zitbanken, enkele lage verlichtingspalen langs de oprit) zonder dat aan de 19de-eeuwse structuur werd geraakt.

Merkwaardige bomen

(opname 4 juni 1997)

- 6. gele paardenkastanje (*Aesculus flava*) **174**(150) of **320** (70)
- 8. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **380**
- 14. zomerlinde met ingesneden blad (*Tilia platyphyllos* 'Laciniata') **108**
- 15. zomerlinde met ingesneden blad (*Tilia platyphyllos* 'Laciniata') **105**

NOTEN

- (1) Deze gegevens zijn afkomstig uit: BLOCKX P., *Restauratie voormalige pastorie te Hever – Historische studie*, Leuven, Kreat, 1990, waarin verwezen wordt naar documenten uit het Aartsbisshoppelijk Archief te Mechelen; zie ook: WOUTERS G., De oude pastorie van Hever, p. 16-27 in: *Open Monumentendag Boortmeerbeek 1990*, v.z.w. Heemkring Ravensteyn i.s.m. gemeentebestuur Boortmeerbeek.
- (2) Oudste kadastrale legger [212] Hever, artikel 112.
- (3) Kadastrale mutatieschetsen Hever 1879 nr. 2 en 1885 nr. 12.

BOORTMEERBEEK (HEVER): VILLA TER BIEST

BIESTSTRAAT 70, 3191 HEVER
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het 'gotisch'
paviljoentje bij de
villa Ter Biest
(foto R. Deneef,
2000)

Tuin (36 are) met vijvertje en 'gotisch' paviljoen rond een in 1885 gebouwde villa; een open paviljoen en een buxus-parterre werden recentelijk toegevoegd.

In 1885 bouwde dokter Karel Coen op een perceel van 42 are in de Bieststraat, aan de zuidrand van de dorpskern van Hever, een villa (1), een zogenaamd dubbel huis van drie brede traveeën en twee hoge verdiepingen onder schilddak, met als enige noemenswaardige versiering de getande houten kroonlijst. Het koetshuis – op banden van gesinterde baksteen na even sober – werd links van de villa en dwars ten opzichte van de straat opgesteld. De enige ingrijpende verbouwing werd rond 1950 uitgevoerd (2). Van de oorspronkelijke beplanting resteren een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een taxus (*Taxus baccata*) en vermoedelijk

ook twee hulstbomen (*Ilex aquifolium*) en enkele zomereiken (*Quercus robur*). Het ronde, met een stenen balustrade afgezoomd terras aan de rand van het vijvertje werd door de huidige eigenaar gerestaureerd. Het heuveltje – nu met een treur-es (*Fraxinus excelsior* 'Pendula') – achterin de tuin behoort tot de oorspronkelijke aanleg, evenals een fraai vierkant paviljoen met een tentdak en gotische ramen. Het tweede, open paviljoen met een klokdak (herinnerend aan de chinoiseriestijl) werd door de huidige eigenaar aangevoerd. Opmerkelijk is de mooie buxusparterre (omcirkelde ster en waaier) met armillairsfeer achterin de tuin, geïnspireerd op 16de- en 17de-eeuwse modellen.

◀ De buxusparterre bij de villa Ter Biest
(foto R. Deneef, 2000)

Merkwaardige boom
(opname 23 augustus 2000)

1. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 375

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Hever 1887 nr. 1; oudste kadastrale legger [212] Hever, art 910.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Hever 1951 nr. 16.

◀ Villa ter Biest vanaf de straat
(foto R. Deneef, 2006)

Roger Deneef & Jo Wijnant

BOORTMEERBEEK (HEVER): VILLA BIESTSTRAAT 89

BIESTSTRAAT 89, 3191 HEVER
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

►
De villa van August
Hendrickx,
Bieststraat 89 te
Hever, gezien vanuit
de tuin
(foto K. Vandevorst,
2003)

Landschappelijke tuin (circa 2,3 hectare) rond een in 1890 gebouwde villa, met een meanderende gracht, een rozenprieel en een steil, met bomen beplant talud als blikvangers.

De villa van August Hendrickx op de hoek van de Bieststraat en de steenweg Mechelen-Leuven, werd door het kadaster in 1890 als “kasteel” geregistreerd (1), een uitzonderlijke eer die andere vergelijkbare gebouwen in de omgeving met een veel hoger kadastraal inkomen (bijv. de Villa Ter Biest) niet te beurt viel. Het bakstenen gebouw, dat rond 1900

werd vergroot tot zijn huidige T-vormig grondplan, valt op door zijn slanke silhouet, nog geaccentueerd door de steile zadeldaken. De gesinterde bakstenen banden zijn typische sierelementen uit de late 19de eeuw. Het sierschrijnwerk in de puntgevels is ten gevolge van een recente renovatie grotendeels verdwenen, toen de verdieping in de naar de straat toegekeerde gevel werd omgebouwd tot een grote loggia. Bij de oorspronkelijke aanleg hoorde ook een 6 are grote vijver, in feite een verbrede gracht. Een bijgebouw met een paardenstal en een koetshuis werd pas in 1901 geregistreerd. Een hoeve langs de huidige Ida Vermeulenstraat behoorde aanvankelijk tot het eigendom, maar

werd in 1896 doorverkocht. De Mechelse handelaar Cyriel Cracco, die van 1913 tot 1946 eigenaar was, heeft de tuin rond de villa min of meer zijn huidige vorm gegeven. Vanaf 1920 wordt door het kadaster een 'lusttuin' (perceel 532a) opgetekend van 1 hectare 19 are 60 centiare. Het hele eigendom bedroeg in 1946 bijna 3 hectare, de lusttuin 2 hectare 32 are (2).

Het landgoed wordt van ver gesignaleerd door enkele hoge bomen: bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) – bomen met stamomtrekken tussen 250 en 320 cm, die vooral aan de noord- en oostrand van de tuin staan. De villa staat op een lichte verhevenheid, waarachter zich het gros van de tuin uitstrekt. De rechte, verbrede gracht die ooit als 'vijver' door het kadaster werd opgetekend, heeft een serpentine-vorm gekregen en slingert zich doorheen een in

glooiingen en welvingen aangelegd gazon. Dit 'riviertje' schijnt te ontspringen aan de voet van een hoog, met linden en beuken getooid talud in het zuidelijke gedeelte van het park. De open ruimte wordt gestoffeerd door een rozenprieel en kunststenen tuinvazen. Het noordoostelijke gedeelte van het domein is met canadapopulieren beplant, maar daartussen loopt een beukendreefje, bomen met stamomtrekken tot 240 cm, vermoedelijk aangeplant rond de Eerste Wereldoorlog.

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger [212] Hever, arts. 41 en 1051; kadastrale opmetingsschetsen Hever 1890 nr. 3, 1896 nr. 4, 1900 nr. 8, 1901 nr. 6 en 1907 nr. 9.
- (2) Oude kadastrale legger [212A] Hever, art. 1368.

BOORTMEERBEEK (HEVER): VILLA VAN HORENBEECK

STATIONSSTRAAT 56, 3191 HEVER
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De villa Van Horenbeeck naast het spoorwegstation van Hever, kern van een kleine landschappelijke tuin (foto J. Wijnant, 2000)

Tuin van 87 are, aangelegd rond een eclectische villa uit 1919 volgens landschappelijke principes met rozenprieel en monumentaal toegangshek; sinds enkele jaren onbewoond en sterk verwilderd.

Vlak na de Eerste Wereldoorlog kocht een zekere August Van Horenbeeck – ook ‘Gust Van Weil’ genoemd (1) – in de spie tussen de spoorweg Leuven-Mechelen en de Stationsstraat, naast het station van Hever, enkele percelen waaronder een herberg met een tuin, in totaal 77 are. Het huis – het stamlokaal van de fanfare ‘Bij de lange Wau-ters’ – werd afgebroken en centraal binnen het nieuwe, tot één perceel versmolten, driehoekige blok verrezen een villa en, tegen de straat aan, een klein dienstgebouw (2). De stijl van de villa kan gekenmerkt worden als latelectisch met verwij-zingen naar de traditionele bak- en zandsteen-

bouw: speklagen, driedelige kruisramen met zand-stenen kozijnen, maar alles in kunststeen.

Hoewel het perceel rond de villa door het kadaster gewoon als “hof” werd bestempeld, gaat het om een vrij gesofisticeerde siertuin, met ‘landschappe-lijke’ golvingen, een heuveltje met bruine beuken (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) – ondertussen met stamomtrekken van bijna 3 m – en enkele kleur-rijke of anderszins interessante exoten als Ameri-kaanse eik (*Quercus rubra*) en hemelboom (*Ailan-thus altissima*). Een recht laantje doorkruist dit informele patroon; het verbindt het toegangshek (monumentale pijlers van baksteen met speklagen en schampstenen) met de villa en vormt de cere-moniële toegang. Zoals op een oude ansichtkaart (3) te zien is, liep deze toegangsweg uit op een grote rotonde met bloem- en rozenperken en, sym-metrisch, nog bestaande struikmassieven van ‘ever-greens’.

Achter de villa, in het breedste gedeelte van de tuin, zijn nog (4) de overblijfselen aanwezig van een rond prieel van betonpalen en ijzeren, koepelvormig vlechtwerk dat ooit met rozen begroeid was – een goedkope echo van de ‘Nouveau Jardin Pittoresque’, een Belgische beweging die vlak voor de Eerste Wereldoorlog was ontstaan.

De struiklaag is opgebouwd uit populaire siersoorten: gewone laurierkers (*Prunus laurocerasus*), boerenjasmijn (*Philadelphus coronarius*), rododendron (*Rhododendron ponticum*, mogelijk ook cultivars). Daarnaast ook struiken of kleinere bomen die vermoedelijk deel uitmaakten van een meer formele compositie rond de toegangsweg en de rotonde die het ereplein vormde: oude exemplaren van buxus (*Buxus sempervirens*), goudbonte reuzenlebensboom (*Thuja plicata* ‘Zebrina’), ongestekelde hulst (*Ilex aquifolium* ‘Heterophylla’) en Ierse taxus (*Taxus baccata* ‘Fastigiata’). Door de verbreding en

macadamisering van de Stationsstraat in de jaren 1950 verdween waarschijnlijk een groot gedeelte van de randbeplanting – getuige de opslag op oude stronken van vederesdoorn (*Acer negundo*) en Hollandse linde (*Tilia x europaea*). Het huis is al enkele jaren onbewoond en de tuin is sterk verwilderd, met onder andere gele helmbloem (*Corydalis lutea*) op de breukstenen plint van de villa.

NOTEN

- (1) PEETERS J. & WOUTERS G., *Emile de Meester de Ravestein*, Boortmeerbeek, Heemkring Ravensteyn, 1987, p. 39, p. 60-61; volgens artikel 1255 van de oude kadastrale legger [212A]: ondernemer met als domicilie Saint-Boniface, Manitoba, Canada.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Hever 1920 nr. 3.
- (3) PEETERS J. & WOUTERS G., *op. cit.*, p. 39, p. 60.
- (4) Bezoekdatum: 15 juni 2000.

Roger Deneef & Jo Wijnant

BOORTMEERBEEK (HEVER): TRIANON

LEUVENSESTEENWEG 5, 3191 HEVER
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De achtergevel van
het Trianonkasteeltje
op een in 1913
afgestempelde
ansichtkaart
(collectie Blockx-
Meulemans,
Lubbeek)

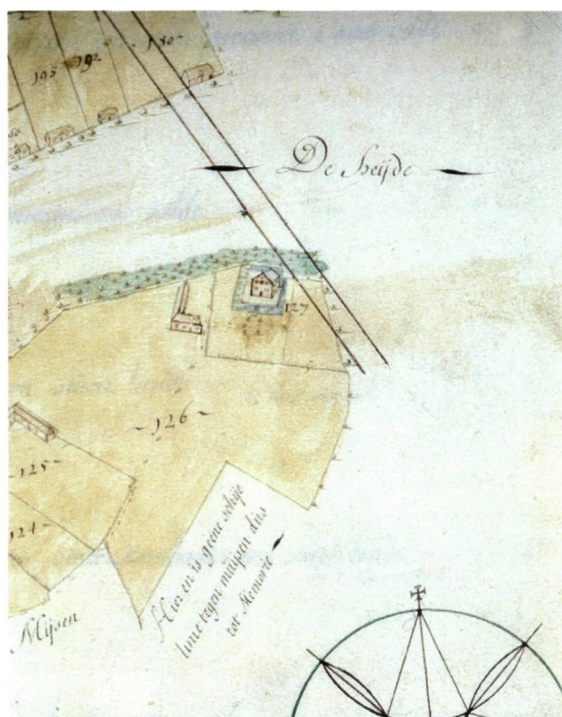

**Aanlegrelicten uit verschillende perioden
rond 18de-eeuws 'huis van plaisantie':
tot serpentinevijver omgevormde slot-
gracht, oude bomen verspreid over
diverse eigendommen, dreeffragmenten.**

Anders dan het Bunselhof aan de overzijde van de Leuvensesteenweg, bestond het Trianonkasteel (of wat later zo genoemd zou worden) geruime tijd vóór de aanleg van de steenweg Leuven-Mechelen in 1736 (1). Op kaart 2 in de 'Atlas cadastral de Hever' door P. Van Antwerpen, opgemaakt in 1728-1729 en gecorrigeerd in 1741 na de aanleg van de steenweg (2), wordt een diephuis van twee bouwlagen getoond met een zadeldak en minstens één getrapte zijgevel, vermoedelijk 16de- of vroeg-17de-eeuws. Op latere figuratieve kaarten (3) wordt een dubbel huis met een schilddak getoond en komt ook de naam Trianon voor. Het staat cen-

traal op een vierkant, door een brede ringgracht omgeven eiland, dat via een brug of een dijkje vanuit het noorden toegankelijk is. Langs deze zijde bevindt zich een rechthoekig, in vier bedden verdeeld tuinperceel.

De Ferrariskaart (1771-1775), bijna veertig jaar na de aanleg van de Leuvensesteenweg en 20 jaar na de voltooiing van de vaart Leuven-Rupel, geeft de huidige situatie weer: een nieuw gebouw, evenwijdig met de steenweg en aan het eindpunt van het 2 km lange, beboomde dreef, de huidige Trianondreef, ongetwijfeld bedoeld als voornaamste toegangsweg. Deze dreef wijst *linea recta* richting Brussel, waar op gebied van sociale promotie meer te rapen viel dan in Mechelen of Leuven. De lengte van de dreef en de naam van het goed – verwijzing naar de beroemde tuinpaviljoenen in Versailles – laten ambities vermoeden die het lokale niveau ver overstijgen. In tegenstelling tot het nabijgelegen

▲ De voorganger van het Trianonkasteel op kaart 2 in de 'Atlas cadastral de Hever' uit 1729, overgetekend in 1741 na de aanleg van de steenweg van de Leuven-Mechelen (Koninklijke Bibliotheek, afdeling Kaarten & Plannen, 18 B.119)

Jezuïetenhof (nu Ambrooskasteel) of Plankendaal te Muizen, valt er rond Trianon van tuinaanleg nauwelijks iets te bespeuren. Het vroegere tuinperceel ten noorden van de motte wordt op de Ferriskaart als bos weergegeven, ontsloten door een diagonaal padenkruis.

▲ Het 'château de Trianon' op de Primitieve kadasterkaart opgemaakt door Bastendorff in 1819 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

De Primitieve kadasterkaart, uitgetekend door Bastendorff in 1819, toont weinig verschil met de laat-18de-eeuwse toestand: het kasteelgebouw als eindpunt van de Trianondreef, een dienstgebouw (stal, koetshuis) evenwijdig hiermee en – helemaal achteraan – de L-vormige boerderij, een relict van het oude neerhof dat nog georiënteerd is volgens de oude situatie. Het nieuwe kasteel was waarschijnlijk een sober neoclassicistisch landhuis met een middenrisaliet bekroond door een driehoekig fronton. De Louis XV-elementen (vooral de deuroplijstingen) en het mansardedak werden later – mogelijk rond 1870 en vooral in 1907 (4) – toegevoegd. Een gedeelte van de oude ringgracht is op de Primitieve kadasterkaart nog herkenbaar als serpentinevijver. De curieuze halfronde uitstulping in het rechthoekige perceel, in de lengteas van het kasteel, en het rechthoekige vijvertje in het verlengde daarvan, suggereren een regelmatig-symmetrische aanleg waarvan op de 18de-eeuwse kaarten echter niets te bespeuren valt.

▲ Het nieuwe Trianonkasteel en de pas aangelegde Trianondreef op de Ferriskaart, 1771-1775

De Primitieve eigenaar was graaf Jean Charles de Brouhoven de Bergeyck uit Mechelen, die ook het nabijgelegen kasteel van Gottendijs* bezat. Het goed besloeg circa 3 hectare 27 are, waarvan slechts 71 are tuin. Het prefix "lust-" wordt uitsluitend voor de vijver gebruikt (5). Het hoogtij van het Trianon-landgoed moet gesitueerd worden vlak voor de Eerste Wereldoorlog, na de aankoop door de familie Van Langhendonck, die zich gevestigd

►
Het Trianonkasteel
in een verloederde
omgeving
(foto R. Deneef,
2006)

had in het nabijgelegen Plankendaal en die sinds 1880 Gottendijs* als jachtpaviljoen gebruikte. Een in 1913 afgestempelde ansichtkaart toont een binnenhof (tussen kasteel en remise) met rozenperken omgeven door buxushaagjes en in bijenkorf geschooren buxussen. Aan de rand van het tuinperceel met de halfronde uitstulping werd ook een serre gebouwd, maar het grootste deel (1,5 hectare) van het landgoed bleef als bos geregistreerd.

Na 1950 werd dit bosperceel verkaveld en met villa's bebouwd en ook de voormalige moestuin, nu bebost, werd door het kadaster al in kavels gelegd en is 'stedenbouwkundig' veroordeeld. Verspreid over de villapercelen komen nog enkele relicten voor van de sieraanplantingen die circa 1900 werden uitgevoerd: bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), tamme kastanje (*Castanea sativa*), zilverlinden (*Tilia tomentosa*), plataan (*Platanus x hispanica*), taxus (*Taxus baccata*), haagbeuk (*Carpinus betulus*). Langs de Trianondreef, ter hoogte van het

Bloso-domein (Zemst-Hofstade), getuigen enkele bruine beuken van de statige dreef die in de late 19de eeuw werd aangeplant en ook de serpentinevijver, relict van de oude ringgracht, bestaat nog.

Merkwaardige bomen

(opname 23 juni 2000)

2. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) 204

7. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 399

NOTEN

- (1) In tegenstelling tot wat beweerd wordt door VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, deel XIV, Pittem, G. Veys, z.d., p. 81.
- (2) Koninklijke Bibliotheek, afd. Kaarten en Plannen, 18 B.119.
- (3) Afgebeeld in VERBESSELT, *op. cit.*, naast p. 96.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Hever 1907 nr. 1.
- (5) Oudste kadastrale legger [212] Hever, art. 20 nrs. 10-20.

Roger Deneef & Jo Wijnant

BOORTMEERBEEK (HEVER): BUNSELHOF

LEUVENSESTEENWEG 24, 3191 HEVER
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

►
Het Bunselhof
te Hever vanuit
de tuin
(foto R. Deneef,
1998)

***Landschappelijke tuin (80 are) met
ijskelder en vijvertje bij eclectische villa
gebouwd circa 1900 ter vervanging van
18de-eeuws gebouw.***

Het Bunselhof, schuin tegenover het Trianonkasteel, gaat waarschijnlijk terug tot een gebouw dat vermoedelijk niet lang na de doortrekking van de steenweg Leuven-Mechelen in 1736 werd opgetrokken. Het is herkenbaar op 18de-eeuwse figuratieve kaarten zoals kaart 2 in de 'Atlas cadastral de Hever' door P. Van Antwerpen, opgemaakt in 1728-1729 maar gecorrigeerd in 1741 na de aanleg van de steenweg (1), en (minder duidelijk) ook op de Ferrariskaart (1771-1775). Thomas Vander-motten, de Primitieve eigenaar (1830), wordt in de kadastrale legger als rentenier omschreven en het hele eigendom beslaat nagenoeg 73 are (2). Ook de

latere eigenaars (rentenier, handelaar, notaris) en de registratie van een nog bestaande ijskelder in 1885 laten vermoeden dat het Bunselhof meer was dan een keuterboerderij (3), hoewel het woord lusttuin niet in de legger voorkomt. De oude stafkaarten, bijvoorbeeld die van 1864 (DDG, 1875) of 1909 (ICM, 1923), laten geen lusttuin of park vermoeden; de tuin bij het Bunselhof wordt als een bebost perceel weergegeven.

De huidige villa is grotendeels het resultaat van een in 1903 geregistreerde verbouwing (4): een bakstenen gebouw van twee bouwlagen en vier traveeën (afgezien van de lage dienstvleugel aan de linkerkant) onder een leien schilddak. De vooruitspringende ingangstravee met een trapgevel – in feite een korte dwarsvleugel met een eigen schilddak – heeft haar pendant aan de tuinzijde in een travee met een klokgevel, waarin ook de grote tuindeur is

▲ De gele paarden-
kastanje en de
bontbladige esdoorn
voor het karrenhuis
van het Bunselhof
te Hever
(foto R. Deneef,
1998)

aangebracht. Het metselwerk wordt verlevendigd met zandstenen kordons en hoekkettingen, lisenen (aan de tuinzijde), witte banden boven de boogramen en de blinde bogen (rondbogen aan de straatzijde, steekbogen aan de tuinzijde), stenen balustrades voor sommige ramen en een houten erker langs de straatzijde. Het brede overdekte terras aan de tuinzijde is eveneens door een stenen balustrade omgeven. De 7 m brede strook die de voortuin vormt, wordt van de straat gescheiden door een lanspuntenhek op een lage arduinen muur. Het karrenhuis, volgens U-vormig grondplan met drie steekboogpoorten in de brede dwarsvleugel, kordonlijsten en plint van gesinterde baksteen en de gefiguurzaagde, witgeverfde, houten daklijsten, is typisch voor de architectuur van kas-teelaanhorigheden in 1860-1900.

De aanleg van een landschappelijke tuin op een perceel van nog geen 80 are leidt in de meeste gevallen tot bijna stereotiepe oplossingen: een open gazon, min of meer uitgeschulpt, omgeven door een rondweg (die enkele interessante waarnemingspunten aandoet) en door hoogstammig groen. In dit geval wordt de uitschulping geaccentueerd door een vijvertje; de uitgegraven specie werd ongetwijfeld gebruikt om de ijskelder te bedekken en tegelijkertijd om een uitzichtpunt of basis voor een paviljoen te creëren. Deze aanleg viel vermoedelijk samen met de verbouwingen van 1900; daarop wijzen de stamomtrekken van de meeste bomen – gemiddeld circa 300 cm, met enkele uitschieters naar boven en naar onder. De bomengordel bestaat uit groene, bruine en treurbeuk (*Fagus sylvatica*, *F.s.* 'Atropunicea', *F.s.* 'Pendula'), tamme kastanje (*Castanea sativa*), witte en rode bastaardpaardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*, *A. x carnea*), reuzenlebensboom (*Thuja plicata*), bontbladige esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') en ook – zoals in de pastorietaan van Hever, met min of meer dezelfde afmetingen en vermoedelijk uit dezelfde kwekerij afkomstig (5) – een mooi exemplaar van gele paardenkastanje (*Aesculus flava*).

Merkwaardige bomen

(opname 10 september 1998)

2. gele paardenkastanje (*Aesculus flava*) **175** of **279**(90)
11. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **365**
13. reuzenlebensboom (*Thuja plicata*) **381**(30), laagvertakt

NOTEN

- (1) Koninklijke Bibliotheek, afd. Kaarten en Plannen, 18B.119.
- (2) Oudste kadastrale legger [212] Hever, art. 214.
- (3) Oudste kadastrale legger [212] Hever, art. 567, 568, 1056, 1077 en 1463; kadastrale opmetingsschets Hever 1885 nr. 28.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Boortmeerbeek 1903 nr. 6.
- (5) Beide met een 'flessenhals': een onderstam, circa 100 cm hoog – die dubbel zo dik is als het geënte gedeelte.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant

BOORTMEERBEEK (HEVER): GOTTENDIJS

GOTTENDIJSDREEF, 3191 HEVER

(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De slotgracht van
Gottendijs te
Hever-Schiplaken
(foto R. Deneef,
1998)

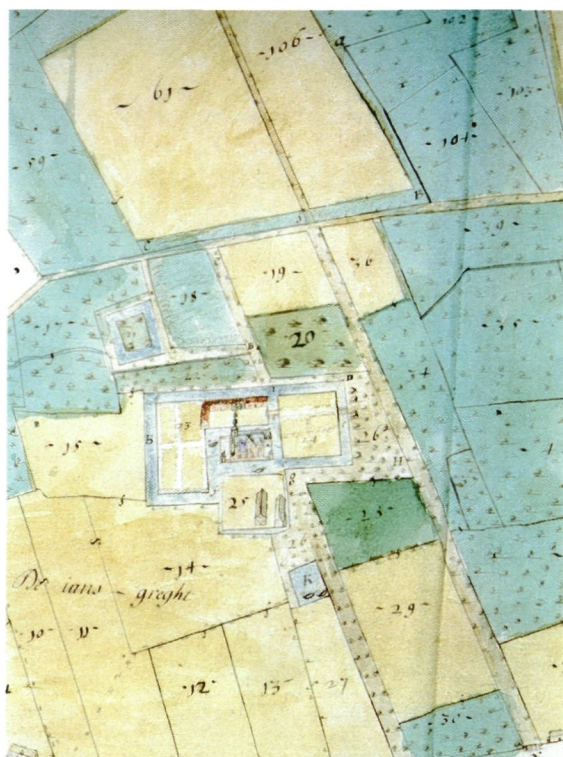

Overblijfselen van een 'hof van plaisantie' uit het begin van de 17de eeuw, met twee neerhoven en tuinen, omringd door rechthoekige slotgrachten; ensemble afgebroken in 1833, behalve enkele hoevegebouwen en een brug met poortgebouw uit de 18de eeuw (poort ingestort in 1990); gebruikt als boerderij en jachtpaviljoen tussen 1833 en 1950; bouw van twee follyachtige, pittoreske paviljoens rond 1880; het patroon van slotgrachten bestaat nog grotendeels.

Gottendijs als 'huis van plaisantie'

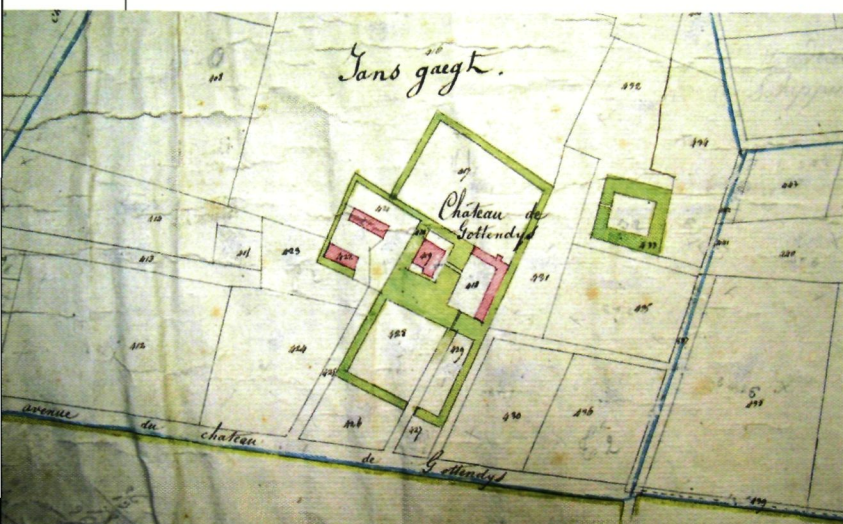
De gronden die later het domein van Gottendijs zullen vormen, worden voor het eerst vermeld in de cijnsboeken van het voormalige klooster Blijenberg te Mechelen, waarvan de cijnshistoriek teruggaat tot 1373. Pas in 1611 wordt voor de eerste keer melding gemaakt van gebouwen; voordien is er slechts sprake van landerijen. De naam *Gottendijs* gaat terug tot de 16de-eeuwse eigenaars, de familie de Gottignies. In een verkoopsprotocol van 1659 wordt gesproken van een stenen 'huis van plaisantie', het *Hof 't Oliviers* genoemd, naar de familie die rond 1500 de functie van meier uitoefende te Hever en Muizen (1).

▶ Gottendijts te Hever-Schiplaken in 1729, in "Hever, caert-boeck van nieuwe metinghe" door P. Van Acoley; het zuiden boven (Koninklijke Bibliotheek Brussel)

Mogelijk werd het kasteelgebouw – zoals het bekend is uit latere afbeeldingen en teksten – voorafgegaan door een motte met een donjon. Op circa 150 m van de plaats waar het kasteel stond, bevindt zich een bijna vierkant, omgracht stuk grond – het perceel 433 met een oppervlakte van 28 are – dat in de kadastrale legger als bos wordt aangeduid, maar op de twee versies van de Primitieve kadastrale kaart verschillend wordt afgebeeld: op een versie van 1819 (vermoedelijk de oudste) met een ringgracht; op een niet gedateerde, waarschijnlijk latere, versie zonder gracht. Opmerkelijk is dat die ringgracht nog steeds bestaat; het eilandje is met

▼ Gottendijts te Hever-Schiplaken in 1819, op (vermoedelijk) de oudste versie van de Primitieve kadastrale kaart; op een latere uitvoering is het 'donjoneiland' (perceel 433) niet meer zichtbaar; het noorden linksboven (archief Kadaster Brabant, Brussel)

kreupelhout, vooral berk, begroeid. Buiten de hypothese van een oude donjonmotte is er echter nog een andere uitleg mogelijk, namelijk dat het gaat om een relict van een eilandtuin, een element dat niet zelden voorkomt in 17de- en 18de-eeuwse tuinen, omgrachte percelen met een 'lusttuin' of – zoals in het domein Schoonhoven* bij Aarschot – een 'sterrenbos', los van de aanleg in de onmiddellijke omgeving van het landhuis of kasteel. Zonder grondig terreinonderzoek is het uiteraard onmogelijk om daarover een uitspraak te doen.

Op 24 november 1819, in hetzelfde jaar waarin de eerste kadastrale kaart wordt opgesteld, wordt Gottendijts openbaar verkocht. De verkoop omvat het kasteel, waarin een kapel gevestigd is, de slotvijver, en "eenen schoonen bascour met eene goede en welgebouwde kasteleynswooninge, remisen, schuere, stallinge en andere gebouwen", vermoedelijk het L-vormige complex ten zuiden van het kasteel, op de plaats waar de huidige boerderij staat. Er wordt ook een tweede hoeve vermeld, het kleinere, uit twee blokken samengestelde neerhof ten noorden van het kasteel. De gebouwen worden omgeven door "eenen zeer grooten potagiehof en andere hoven met menigvuldige fruytboomen beplant en met vijvers omringt" naast "plantagien" en dreven. In de verkoop is ook begrepen "een geroeyd bosch, kriekerij [kriekenboomgaard? Of moet er kwekerij, pépinière, gelezen worden?] en eenen vijver, met een eyland, genaemt de Motte, groot 78 aren" (2). Het woord motte betekent niet noodzakelijk dat het om een donjoneiland gaat.

Het beeld van het domein dat hier geschetst wordt, beantwoordt grosso modo aan dat in het prekadastrale kaartboek van P. van Acoley uit 1729 (3). Van Acoley toont het kasteel tussen de twee neerhoven, omsloten door brede grachten die vier rechthoekige 'eilanden' vormen: 1° een klein kasteleiland; 2° een eiland met het noordelijke neerhof (nr. 25 op de kaart); 3° een groot eiland met het L-vormige, zuidelijke neerhof en een kruisvormig ingedeelde tuin (nr. 23), waarschijnlijk de "potagiehof", traditioneel een combinatie van 'nut en sier'; 4° een grote eilandtuin (nr. 24), mogelijk uitsluitend siertuin. De zogenaamde motte in de linkerbovenhoek (nr. 21) wordt afgebeeld met vier boomkruinen of struikmassieven in de hoeken, een vertrouwd beeld in de baroktuin; mogelijk ging het om een kleine parterretuin. Het beplantingspatroon van diverse percelen buiten de omgrachting (nrs. 16 en 22) doet sterk denken aan boomgaarden. De Ferrariskaart (1771-1775) geeft

◀ Gottendijs te Hever-Schiplaken: één van de twee follyachtige, rond 1885 opgetrokken gebouwtjes (foto R. Deneef, 1998)

enigszins vervormd en zonder kasteel dezelfde configuratie weer. Een door P.F. Picard opgestelde figuratieve kaart ter gelegenheid van de verkoop van 1819 geeft een bijna grafisch beeld van de beplantingen, vooral de bomenrijen langs de oevers en dreven.

Zowel de kaart van Picard als de Primitieve kadastrerkaart, aangevuld door de kadastrale legger (4), geven een eenduidig beeld van de structuur van het domein. Er was een toegangsdreef die vanuit de Bieststraat bij het noordelijke neerhof uitmondde en die gedeeltelijk samenviel met de huidige Sijsjeslaan. Maar de hoofdtoegang bevond zich, zoals nu nog, aan de Gottendijsdreef ten westen van het kasteel. Een hiervan aftakkende dreef doorsneed de grote eilandtuin en mondde uit in het neerhof. Van daaruit kon men via een brug het kasteleiland betreden. Deze toegang is niet zichtbaar op de kaart van 1729 maar komt al wel voor op de Ferariskaart.

De bakstenen brug tussen de eilandtuin en het neerhof, werd vermoedelijk gebouwd rond 1750 en had tot 1990 (toen een groot gedeelte ervan tijdens een storm instortte) een monumentaal karakter. Het was een combinatie van brug en poort, overdekt met een leien tentdak en afgewerkt met een geprofileerde lijst. De rondboogpoort, met in de (veel later aangebrachte) waaier de initialen

“VL” (verwijzend naar de eigenaars tussen 1884 (5) en 1953, de familie Van Langhendonck), was gevat in een bakstenen gevel met arduinen speklagen en omlijsting.

Na de afbraak van het kasteel

In 1828 wordt Gottendijs opnieuw te koop aangeboden, maar onder het beding dat het kasteel door de koper moet worden afgebroken. Misschien werd deze eigenaardige afbraakclausule opgelegd door de militaire overheid. Gottendijs is overigens niet het enige belangrijke kasteel in de omgeving dat tijdens het tweede kwart van de 19de eeuw wordt afgebroken: in de jaren 1840 ondergaat het kasteel van Meerbeek* te Boortmeerbeek hetzelfde lot. Op het ogenblik van de verkoop zag het kasteel er als volgt uit: een robuust volume van twee verdiepingen en vijf traveeën onder een scherp zadeldak met een trapgevel en uitspringende hoektoren en kapel, het geheel in traditionele stijl met gotische kapelvensters en apsis (6). In de verkoop aankondiging van Gottendijs wordt niet het kasteel als dusdanig, maar de kwaliteit van de materialen geprezen (“*zeer goeden arduyn en kareel steenen, schalien, schoone dorpels*” etc.). De kelders moesten worden opgevuld met het steengruis en de grachten mochten met afbraakmateriaal worden gedempt. De brug met de poortconstructie was niet in de verkoop begrepen. De verkoop is in

1828 blijkbaar niet doorgegaan, want het domein werd opnieuw te koop gesteld in 1833 en dan ook daadwerkelijk verkocht. De afbraak van het kasteel wordt in 1838 op het kadaster geregistreerd (7).

Begin jaren 1880 worden door de Van Langhendoncks, die Gottendijs vooral als uitvalsbasis voor jachtpartijen gebruikten, twee merkwaardige, architecturaal verzorgde gebouwtjes opgetrokken (8) die door hun speelsheid aan tuinfoolly's doen denken:

1° een vierkante bakstenen schermconstructie rond een klein stalgebouw, onder een pannenzadeldak. Het classicistische karakter wordt opgeroepen door de rondbogen van deuren en asemgaten, opgenomen in een doorlopende kordonlijst van gesinterde baksteentjes. Ook de gevelplinten zijn van gesinterde baksteen. De voorgevel doet een beetje monumentaal aan dankzij het middenrisaliet afgewerkt met trappen, voorzien van een natuurstenen achtpuntige ster en natuurstenen sluitstenen in de rondboogjes boven deuren en ramen.

2° een paviljoenachtige uitbouw met spitsboogrammen en -deur aan een van de vleugels van het oude, zuidelijke neerhof.

De bedoeling is min of meer duidelijk: bij het gebruik van het jachtpaviljoen mocht het uitzicht niet verstoord worden door laag-bij-de-grondse elementen zoals mesthopen en stallen. De uitbouw van een esthetisch-landschappelijk 'cordon sanitaire', het zich opsluiten in arcadische coulisselandschappen, de ruimtelijke scheiding die ook de uitdrukking is van de groeiende afstand tussen de sociale klassen in de loop van de 19de eeuw, wordt vooral vanaf 1850 bepalend voor de aanleg of heraanleg van landgoederen. De 'neoclassicistische' inkleding van een varkensstal of kippenren moet in dit kader geïnterpreteerd worden. Uit die periode dateren vermoedelijk ook de laatste, nu verdwenen aanplantingen, onder meer de met vier rijen beuken opgeplante Gottendijsdreef (9).

Tijdens het tweede kwart van de 20ste eeuw werd een gedeelte van de slotgracht door de gemeente als huisvuilstortplaats gebruikt (10), maar ongeveer één derde van de grachten is nog open, waardoor de site in hoge mate 'leesbaar' is. Van de oude beplanting is, op een hazelaar (*Corylus avellana*) en een haagbeuk (*Carpinus betulus*) na, niets meer overgebleven.

Merkwaardige bomen

(opname 8 augustus 1998)

1. gewone hazelaar (*Corylus avellana*) **382**(10)
2. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **184**

NOTEN

- (1) DECREE F., *Het voormalige kasteel Gottendijs, stille getuige van een roemrijk verleden*, Boortmeerbeek, Heemkundige Kring Ravensteyn v.z.w., 1997, p. 29.
- (2) Geciteerd in: DECREE, *op.cit.*, p. 39.
- (3) VAN ACOLEYN P., *Hever, caertboek van nieuwe metinghe*, Brussel, Koninklijke Bibliotheek. De afbeelding "Gottendys op Hever, 1790" van J.B. De Noter in het boek met ongekleurde tekeningen (Stadsarchief Mechelen 6700.II.219) vertoont hiermee geen enkele gelijkenis en kan onmogelijk het kasteel van Gottendijs zijn.
- (4) Oudste kadastrale legger [212] legger Hever, artikel 119, op naam van de weduwe Huet uit Brussel.
- (5) Zie de oude kadastrale legger [212A] s Hever, artikel 400 op naam van Egide Ghysels, en artikel 739 van Leonie Van Langhendonck.
- (6) Tekening begin 19de eeuw door J.B. De Noter, afgebeeld in DECREE, *op. cit.*, p. 59.
- (7) Kadastrale opmetingsschets Hever 1838 nr. 21. Ook de verkoop wordt door het kadaster pas geregistreerd in 1838, zie de oudste kadastrale legger [212] legger Hever, artikel 119.
- (8) Geregistreerd in de kadastrale opmetingsschetsen Hever 1884 nr. 12 en 1885 nr. 42.
- (9) Foto van de dreef in 1939 in: DODION M., e.a., *100 jaar Schiplaken*, 1997.
- (10) DECREE, *op. cit.*, p. 7.

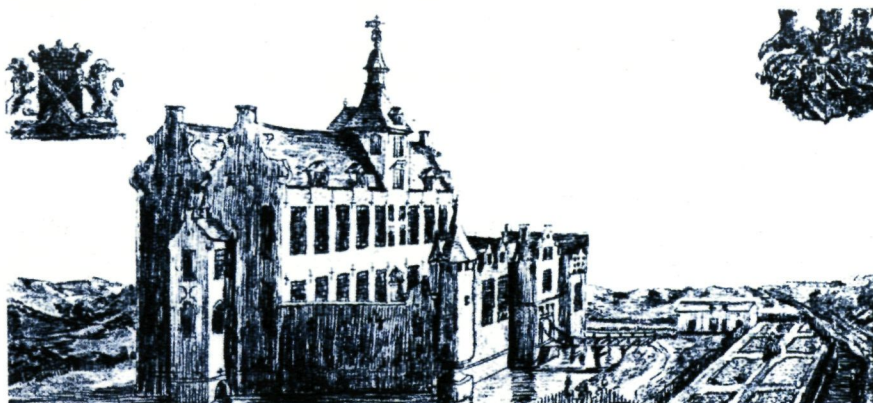
Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant

BOORTMEERBEEK (HEVER) / ZEMST (ELEWIJT): KASTEEL VAN SCHIPLAKEN

KASTEELDREEF 6, 3191 HEVER

(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het kasteel van Schiplaken in de 18de eeuw; het oorspronkelijke gebouw met een dubbel schilddak dateert vermoedelijk uit de 16de eeuw; de getrapte zijgevels werden waarschijnlijk in de 17de eeuw vervangen door barokke volutengevels; het lage gebouw naast de parterretuin is een oranjerie (uit: M. DODION e.a., 100 jaar Schiplaken. Het verleden wordt geschiedenis, 1997)

In oorsprong een middeleeuwse kasteel-motte, tijdens de 17de eeuw omgebouwd tot barokke waterburcht met parterretuin, oranjerie en sterrenbos; circa 1820 werd het kasteel herbouwd tot een classicistisch landhuis en omringd door een romantisch 'rivierlandschap' uitlopend in bos, circa 100 hectare; rond 1900 werd het kasteel heraangekleed in eclectische stijl en het landschapspark uitgebreid; het kasteel werd in 1914 door de Duitsers verwoest en in 1920 in een versoberde versie heropgebouwd; monumentale ijskelder, oude platanen en rode beuken.

Van middeleeuwse motte tot barokkasteel

Op een figuratieve kaart uit 1728-1729 en op een 18de-eeuwse afbeelding (1) wordt het kasteel van Schiplaken getoond zoals het waarschijnlijk rond 1820 is afgebroken: een waterkasteeltje van twee bouwlagen onder een dubbel schilddak, met een binnenplaats en een smalle poortvleugel met spietorentjes. Het vormde een vierkant eiland van nagenoeg 11 are. De uitbouw in de oostgevel bood vermoedelijk plaats aan een kapel; de ingangstravee van het hoofdgebouw werd bekroond met een torentje met een lantaarn, typisch barok zoals de volutengeveltjes van het hoofdgebouw. De kasteelmotte was door een ophaalbrug verbonden met een kleine, in rechthoeken verdeelde parterretuin op het 'vasteland'. Deze prent is een illustratie van de tuin (in plaats van de mesthoop) als nieuw statussymbool in de barokperiode: het kasteel werd benaderd via de tuin.

Bij de heropbouw van het kasteel na de Eerste Wereldoorlog werden oude funderingsresten bloot-

▲ Het kasteel van Schiplaken in 1728-1729, in de 'Generale meting ende kaartboek der Parochie van Hever [...] in zes kaart-bladen' door J.L. Van Antwerpen (Brussel, Koninklijke Bibliotheek – afdeling Kaarten & Plannen, handschrift 18119, fol. 37-2°)

gelegd. De site en de kern van het gebouw zijn ongetwijfeld middeleeuws, ouder dan het nabijgelegen Gottendijs*. Het kasteel van Schiplaken was – evenals Ravestein* aan de Dijle – een van de versterkingen aan de zuidgrens van het Land van Mechelen, nu de grens tussen Boortmeerbeek (Hever) en Zemst (Elewijt) (2). De Ferrariskaart (1771-1775) toont een dubbele omgrachting, naar het model van de klassieke motte met een kasteel of hooghof en een neerhof.

Werken in uitvoering

De Primitieve kadasterkaart (Hever sectie C in één blad), opgemeten door Bastendorff in 1819, is ongetwijfeld een getrouwe weergave van het kasteel op de 18de-eeuwse prent, tot en met de spietorentjes. Twee percelen ten zuidoosten van de kasteelmotte trekken de aandacht door hun formele, in stippellijn weergegeven indeling, allebei 'tuin' volgens de kadastrale legger (3): 1° het perceel nummer 45 met een stervormig padentracé en twee langwerpige gebouwtjes aan de noordrand, en 2° het kruisvormig ingedeelde perceel nummer 48 ten oosten daarvan. De oude ringgrachten worden als één perceel "*étang d'agrément*" geregistreerd en diverse percelen als "*jardin d'agrément*". De als tuin, lusttuin of lustvijver bestempelde percelen beslaan een oppervlakte van bijna twee hectare, en liggen zowel buiten (nrs. 41, 42 en 46) als binnen de ringgracht (nr. 38, het perceel met de parterretuin op de 18de-eeuwse prent).

▲ Bescheiden aanleg rond het kasteel van Schiplaken op de Ferrariskaart, 1771-1775; de 750 m lange en 25 m brede dreef aan de zuidrand van het sterrenbos vormde de ceremoniële toegang naar het kasteel (de 'Sevensterre')

▲ Het omwalde kasteel van Schiplaken op de Primitieve kadasterkaart anno 1819, vlak voor de afbraak van het 16de-eeuwse kasteel (archief Kadaster Brabant, Brussel)

De westelijke helft van het domein ligt op het grondgebied Elewijt. Op een eerste ('voor-Primitieve') versie van het belendende blad van de kadasterkaart Elewijt (sectie B), wordt een vormelement afgebeeld dat ook op de Ferrariskaart voorkomt: een langgerekt sterrenbos, een ster met acht armen zoals de 'Union Jack' maar desondanks "Seven

▲ Het kasteel van Schiplaken met de 18de-eeuwse 'Sevensterre' (links) en het tot hoeve gedegradeerde kasteel van Gottendijs (uiterst rechts) op de stafkaart van 1864 (DDG, 1875)

▲ Het rond 1820 gebouwde classicistische landhuis van Schiplaken van graaf de Celles de Visscher, omgeven door tuinen "disposés dans le goût anglais"; rechts in beeld de orangerie (litho uit: De Cloet, 1825)

▲ De ijskelder in het voormalige sterrenbos bij het kasteel van Schiplaken heeft een monumentaal portaal en een sas met verluchtingskoker; links achteraan, de bovenzijde van het 'ei', d.i. de bewaar-ruimte van de ijskelder (foto R. Deneef, 1994)

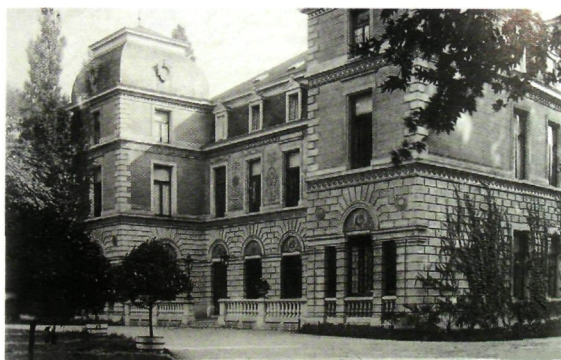
▲ Het westelijk gedeelte van het domein van Schiplaken op het grondgebied van Elewijt: de tot 'rivier' opgestuwde Zwarte Beek en de onregelmatige percelen, ongetwijfeld de bosschages en vista's, van de 'jardin anglais' van graaf de Vischer op de door Jacquemin circa 1820 uitgetekende Primitieve kadasterkaart (archief Kadaster Brabant, Brussel)

"Sterre" genoemd, een naam die nog op de huidige kadasterkaart voorkomt hoewel het sterpatroon rond 1880 verdween. Het sterrenbos werd langs de zuidzijde begrensd door een 750 m lange en 25 m brede "avenue du château de Schiplaeken", zonder twijfel de ceremoniële toegang naar het kasteel. Deze dreef werd aan de andere zijde van de kasteelmotte in noordoostelijke richting verlengd door de

huidige Kasteeldreef. Deze kadasterkaart is niet gedateerd, maar werd vermoedelijk vóór 1815 opgesteld en draagt ook een andere perceelsnummering dan de uiteindelijke versie van de Primitieve kadasterkaart die rond 1820 werd opgemaakt. Op deze laatste kaart is de "Seven Sterre" verdwenen en zien we de verbrede en opgestuwde bovenloop van de Zwarte Beek, een brede 'rivierarm'

▲ Kunstmatig rivierlandschap in de vroeglandschappelijke aanleg rond het kasteel van Schiplaken (foto O. Pauwels, 2006)

▲ Het eclectische kasteel van Schiplaken, in 1914 door de Duitsers afgebrand e.a., 100 jaar Schiplaken. Het verleden wordt geschiedenis, 1997) (uit: M. DODION

▶ Oranjerie, serres en koude kassen aan de rand van de moestuin bij het kasteel van Schiplaken (foto O. Pauwels, 2006)

(perceel 65), onderdeel van een vroeglandschappelijke heraanleg.

De Engelse tuin

Op het ogenblik dat de Primitieve kadasterkaarten werden opgesteld (1819-1820) was het afgebeelde kasteelgebouw al bijna voltooid verleden tijd. Op

▲ Het torenpaviljoen bij het kasteel van Schiplaken (foto O. Pauwels, 2006)

▼ Het (vierde) kasteel van Schiplaken op de stafkaart van 1932 en de rond 1900 aangelegde zuidwaartse vista; in de linker bovenhoek: het 'meer' van Hofstade (ICM, 1936)

een litho uit de 'Voyage pittoresque dans le Royaume des Pays Bas' van De Cloet, gepubliceerd in 1825, wordt een 'modern' gebouw afgebeeld: "*un bâtiment régulier, d'architecture moderne*". Ook de omgeving werd ingrijpend bewerkt: voor het kasteel ligt nu een "*belle pelouse de verdure*", omgeven door tuinen "*disposés dans le goût anglais*" (4). Het nieuwe kasteel, waarschijnlijk gebouwd op de funderingen van het oude (5), wordt op de litho getoond vanuit het noorden; de voormalige parterretuin – de "*belle pelouse*" uit De Cloet – vormt de voorgrond. De schilderachtige meander op de voorgrond is in feite niet meer dan de wat aangedikte buitenste ringgracht, tevens bovenloop van de Zwarte Beek (6). De brede kasteelgracht is

gedempt; de angst voor stilstaand water – bron van ongezonde uitwasemingen en besmettelijke ziekten, zoals al in 1810 in een ambtelijk rondschriven werd gesteld (7) – zal tijdens de eerste helft van de 19de eeuw het einde bewerkstelligen van een groot aantal waterburchten, onder meer die van Schiplaken.

De 'jardin anglais' baadt overigens in een onmiskenbaar Italiaanse sfeer: een riant rivierlandschap met Italiaanse populieren, decor voor een sober classicistisch landhuis met korte zijvleugels of hoekrisalieten, de mezzanine onder het lage, overkragende schilddak van de hoofdvleugel en de palladianse deurvensters. Het bijgebouw rechts op de litho bevindt zich binnen de ringgracht maar op het grondgebied Elewijt; het gaat om een orangerie, een gepleisterd classicistisch gebouw met hoge rechthoekige vensters en een rondboogdeur tussen pilasters, waartegen kuipplanten (waarschijnlijk oranjeboompjes) staan opgesteld; dit gebouw is ook al te zien op de 18de-eeuwse prent. In het midden van het grasveld staat een sokkel met een zonnewijzer. Het biedermeierfiguurtje met de hoge hoed op de voorgrond is mogelijk baron (achteraf graaf) Antoine de Vischer de Celles, zoon van de laatste feodale heer van Schiplaken, maar met duidelijke ambities binnen de 'nieuwe orde': een belangrijke personaliteit onder het keizerrijk (onder meer prefect in het departement van de Bas-Loire) en lid van de tweede kamer van de Staten-Generaal van het Verenigd Koninkrijk. In 1830 maakte hij deel uit van het Congres en van de diplomatieke missie die in Parijs zonder succes de Belgische kroon aanbood aan Louis-Philippe... een *absentee owner*, die Schiplaken uitzonderlijk als zomerverblijf gebruikte en de laatste tien jaar van zijn leven (1831-1841) bijna exclusief in Parijs doorbracht (8).

De eerste militaire topografische kaart geeft een idee van het kasteelpark van Schiplaken in 1864, landschappelijk maar met opvallende anachronismen: het bos met de 'Sevensterre' ten westen van de kasteelmotte en de twee formele tuinpercelen ten zuidoosten ervan, die overeenstemmen met de huidige – nu verwaarloosde – moestuin; het westelijke (nr. 45) reikt tot aan de slotgracht. Hoewel op de litho van De Cloet geen slotgracht meer te bespeuren valt, wordt ze op de stafkaart van 1864 nog steeds afgebeeld, zonder twijfel foutief (9). Volgens het kadaster was ook het Sterrenbos al bijna een halve eeuw verdwenen.

Rivierlandschap

Opmerkelijk is de brede, 500 m lange arm van de opgestuwde Zwarte Beek ten westen van het kasteel, die het basiselement vormt van de landschappelijke aanleg en ongetwijfeld een brede, meanderende rivier verbeeldt. Op de Primitieve kadasterkaart (Elewijt sectie E, z.d., rond 1820; onveranderd weergegeven op de kaart van Popp) wordt deze 'rivier' afgebeeld, met een brugje in het verlengde van de oude toegangsdreef. Het landhuis in een weidse bocht van de rivier (liefst met eilandjes) is een vaak weerkerend motief in de 19de-eeuwse parkaanleg, vooral in de vroeglandschappelijke parken. Het park van Brugelette (provincie Henegouwen), aangelegd rond 1773, mag gelden als het prototype van een dergelijke aanleg voor België, dat van Laken (1781) als het beroemdste voorbeeld (10). In dit inventarisdeel worden nog andere 'rivierlandschappen' besproken, onder meer het Bergenhof* te Bekkevoort. De grote blokpercelen op de eerste versie van de kadasterkaart (vóór 1815) hebben op de definitieve Primitieve kadasterkaart plaats geruimd voor een mozaïek van onregelmatige, soms ovale of trechtervormig uitlopende percelen, ongetwijfeld de bosschages, 'clumps' en vista's van de 'jardin anglais' die de Vischer liet aanleggen.

De ijskelder

De 'modernisering' van het kasteeldomein van Schiplaken hield waarschijnlijk ook de bouw in van de grote ijskelder in het westelijk gedeelte van het voormalige sterrenbos. Het gaat om een imposante bakstenen constructie, 15 m lang, die in een recent verleden werd uitgegraven. Oorspronkelijk was alleen de monumentale voorgevel met de toegangsdeur en arduinen hoekkettingen te zien. Een recht, bijna 10 m lang sas voert naar de bewaarruimte: een omgekeerd ei met 4,20 m diameter, 6 m hoog, voor één derde beneden het huidige maaiveld. Ongebruikelijk is de 1,80 cm hoge schouw halverwege het sas – ongetwijfeld een verdampingskoker, die alleen bij grote ijskelders werd aangebracht (11).

Het derde kasteel van Schiplaken

Na de verbouwings- en heraanlegwerken van de Vischer werd het rustig in Schiplaken, afgezien van enkele oppervlakkige wijzigingen van de neerhofgebouwen en de gebouwtjes aan de noordrand van de moestuinen (12). In 1895 werd het domein van Schiplaken verkocht aan degene die het al sinds 1886 huurde: burggraaf Georges Terlinden, procureur-generaal bij het Hof van Cassatie (13). De

▲ Het in 1920 heropgebouwde kasteel van Schiplaken herinnert aan het sobere, classicistische landhuis van 1820 (foto R. O. Pauwels, 2006)

nieuwe eigenaar ging onmiddellijk over tot de verbouwing van het kasteel (14), maar minder fundamenteel dan op het eerste gezicht lijkt. Het classicistische landhuis van de Vischer blijft doorschemeren onder de tijdstypische, eclectische make-up (benedenverdieping als sokkel met Franse voegen, hoekkettingen, meanderlijsten, in plaats van de mezzanine mansardedaken die boven de verhoogde zijvleugels gebogen zijn, prefab oeils-de-boeuf, meanderlijsten, en zelfs sgraffiti ...). De familie Terlinen gebruikte Schiplaken vooral als buitenhuis; de wintermaanden bracht ze door in Schaarbeek.

De landschappelijke aanleg die zich in hoofdzaak rond de 'rivier' ten zuidwesten van het kasteel concentreerde, werd door Terlinden doorgetrokken in zuidelijke richting en – door de aanleg van een slingerpad – in het bosgebied ten zuidoosten van het kasteel. De grote, trechtersvormige vista in zui-

delijke richting dateert uit die periode en wordt voor het eerst afgebeeld op een stafkaart van 1909. Daartoe werd het moestuincomplex aan de westzijde ingekrompen. De fraaiste toevoeging uit die periode (15) is het oranjerie- en serrecomplex aan de noordrand van de moestuin: halve serres en een elegant torenpaviljoen van baksteen, met een gepleisterde keellijst en decoratief lattenwerk onder een gebogen tentdak. De hoge benedenverdieping vormde waarschijnlijk de toegang naar de aan weerszijden aanleunende oranjerie en bood ruimte voor hoge planten; de lage bovenverdieping was vermoedelijk een soort belvédère.

De slag van Schiplaken en het vierde kasteel
Het kerkhof met negentig soldatengraven rond de (in 1898-1900 gebouwde) parochiekerk getuigt van de hevige gevechten rond Schiplaken bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Het kasteel werd daarbij ernstig beschadigd (16). Bij de herop-

bouw heeft de litho van De Cloet waarschijnlijk inspirerend gewerkt; de gelijkenis van het huidige gebouw met het sobere classicistische landhuis van 1820 is opvallend, maar door de detailuitwerking werd het classicistische karakter sterk afgezwakt. Zo heeft de mezzanine plaats gemaakt voor dakkapellen waardoor de dakhellingen steiler werden, de imposten tussen de rondboogvensters zijn achterwege gelaten en de palladiaanse deurvensters in de hoekrisalieten zijn vervangen door twee rechthoekige vensters. Ook een uniforme witte bepleistering ontbreekt; in de plaats daarvan is er gepleisterde baksteen gebruikt zwaar omlijst door natuursteen.

Het verblijf van een transporteenheid van het Amerikaanse leger aan het einde van de Tweede Wereldoorlog zou heel wat schade hebben aangericht, niet zozeer aan het kasteel dan wel aan het park: macadamwegen, ateliers, het rooien van 100 hectare bos (17)... De hedendaagse bezoeker zal daar niet zoveel meer van merken. Meer opvallend zijn de tekenen van verval die voortvloeien uit de gewijzigde sociaal-economische situatie en de verstedelijking van het 'hinterland': braakliggende of met maïs ingezaaide moestuin met vervallen kassen en andere constructies, het wegvallen van de meeste arbeidsintensieve (en dus onbetaalbaar geworden) details zoals rozenperken, bloembedden, priëlen.

Desondanks is het domein van Schiplaken een van de interessantste landschapsparken van de regio. Van de vroege 19de-eeuwse generatie sierbeplantingen is nog een groot aantal bomen overgebleven, vooral platanen (*Platanus x hispanica*) en bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), bomen met stamomtrekken tot bijna 5 m. Een hoogstammige haagbeuk (*Carpinus betulus*) langs de westflank van de grote vista werd waarschijnlijk in de 18de eeuw aangeplant. Over het domein verspreid komen oudere exemplaren voor van minder courante soorten zoals oosterse plataan (*Platanus orientalis*), pluimes (*Fraxinus ornus*), Japanse honingboom (*Sophora japonica*) en Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*), bomen die waarschijnlijk rond 1900 werden aangeplant. Opmerkelijk is ook de overwoekering met Pontische azalea (*Rhododendron luteum*) in het bosgedeelte ten zuiden van de voormalige moestuin.

▲ Het in 1920 gebouwde kasteel van Schiplaken en een tot 'rivier' gerecycleerd relict van de oude ringgracht (foto R. Deneef, 1994)

Merkwaardige bomen

(opnamen 20 augustus 1998, 23 juni 2000) (18)

1. Japanse honingboom (*Sophora japonica*) **335**
8. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **402**
9. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) **373**
12. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **430**
15. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **428**
17. Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*) **230**
20. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **441**
21. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **494**
22. hulst (*Ilex aquifolium*) **164**
24. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **413**
38. oosterse plataan (*Platanus orientalis*) **313**
41. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **446**
43. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **326**
44. gewone taxus (*Taxus baccata*) **276**
45. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **420**
47. pluimes (*Fraxinus ornus*) **246**
48. Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) **386**
53. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **408**
56. zomereik (*Quercus robur*) **340**
61. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **398**

NOTEN

- (1) Gereproduceerd zonder opgave van bron in: DODION M. e.a., *100 jaar Schiplaken. Het verleden wordt geschiedenis*, Gemeentebestuur Hever, 1997. De afbeelding "t kasteel Schiplaken" van J.B. De Noter in het boek met ongekleurde tekeningen (Stadsarchief Mechelen 6700.II.231) vertoont hiermee geen enkele gelijkenis en kan onmogelijk het kasteel van Schiplaken zijn.
- (2) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, deel XIV, Pittem, G. Veys, z.d., p. 79.
- (3) Oudste kadastrale legger [212] legger Hever, art. 66.
- (4) DE CLOET J.J., *Voyage pittoresque dans le royaume des Pays Bas*, tome II, Bruxelles, J.B.A. Jobard, 1825, nr. 174.
- (5) De afbraak van het oude kasteel, de bouw van het nieuwe en het dempen van de brede slotgracht worden – zeer uitzonderlijk – meer dan 60 jaar later geregistreerd in: kadastrale opmetingsschets Hever 1885 nr. 53.
- (6) De Zwarte Beek mondt uit in de Dijle op de grens van Muizen en Hever.
- (7) "miasmes insalubres" en "épidémies funestes"; cf. de omzendbrief van 10-8-1810 weergegeven in: DEL MARMOL J.-A.-L., *Dictionnaire de législation, de jurisprudence et de doctrine en matière de mines, minières, carrières, forges, haut-fourneaux, tourbières [...]*, Liège, Renard, 1857, p. 668.
- (8) Antoine-Philippe-Fiacre-Ghislain de Vischer de Celles (1779-1841); cf. DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse de Belgique*, Bruxelles, Auguste Decq, 1872, p. 256-269.
- (9) De Cloet kon zich geen pertinente onjuistheden veroorloven; zijn *Voyage pittoresque* was min of meer als toeristische prospectus bedoeld. Het kasteel wordt zonder twijfel ook getrouw afgebeeld, want de gevelordonnanties beantwoorden volledig aan die van het gebouw dat in 1914 afbrandde.
- (10) DUQUENNE X., *Het park van Wespelaar. De Engelse tuin in België in de 18de eeuw*, Wespelaar, Ph. De Spoelberch, 2001, p. 33-36.
- (11) Bijv. in de Rijksplantentuin te Meise; zie ook: REININK A.W. & VERMEULEN J.G., *Ijskelders – koeltechnieken van weleer*, Uitgeverij Heuff Nieuwkoop, 1981, p. 82-83.
- (12) Kadastrale opmetingsschetsen Hever 1850 nr. 40, 1864 nr. 28, 1885 nr. 53.
- (13) Georges-Charles-M.-Colette Terlinden (1851-1912); cf. DE RIDDER A., *La noblesse de Belgique, annuaire de 1923*, Bruxelles, Albert Dewit, 1924, p. 104-106.
- (14) Kadastrale opmetingsschets Hever 1897 nr. 12; oudste kadastrale legger [212] Hever, art. 734 nr. 37.
- (15) Kadastrale opmetingsschets Hever 1897 nr. 12.
- (16) TORFS J.F., Hever-Schiplaken, p. 78-81 in: *Oost-Brabant*, Hagelandse Werkgemeenschap, 1957.
- (17) DODION e.a., *op. cit.*, p. 12.
- (18) Vergelijk *Beltrees*, nrs. 2965-2970.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DIEST (DEURNE): DE KIEVIT

MEILRIJK 98, 3290 DIEST-DEURNE

(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De rond 1890 door
Joseph Cantillon
gebouwde villa op
de Kievit te Deurne
(foto R. Deneef,
2000)

**Informeel tuin (1,5 hectare) rond villa
gebouwd circa 1890; open ruimte
omringd door bosplantsoen; restanten
van oorspronkelijke beplanting (bruine
beuken).**

Het toponiem Kievit slaat op een gebied van kleinschalige, omhaagde landbouwgronden aan de noordrand van de vallei van de Grote Beek-Winterbeek-Middelbeek, op vrij natte, podzolachtige, lemige zandgronden, die mits enige drainage geschikt kunnen worden gemaakt voor veeleisende gewassen of vochtminnend naalddhout zoals lork (1). Kievit verwijst naar de gelijknamige vogel, die er in groten getale voorkwam of zou voorkomen (2). Deze uithoek op de grens van het hertogdom Brabant en het prinsbisdom Luik (nu Vlaams-Brabant en Limburg) werd rond 1800 grondig herverkaveld; binnen het gerationaliseerde, rechtlijnige perceelspatroon werden bovendien enkele nieuwe boerderijen opgetrokken, waaronder Groot en

Klein Asdonk en ook de Kievit. Volgens het Primitief kadaster hoorden deze hoeve en de omliggende gronden toe aan Jean-André Cantillon, van 1836 tot 1842 burgemeester van Diest (3). Hij bezat in het gebied ongeveer 28 hectare grond, een grondbezit dat in 1850 bijna verdriedubbeld was (4). De hoeve had van meet af aan een dubbele functie, want de zuidelijke helft van het gebouw werd in de kadastrale legger als buitenverblijf (*‘speelhuis’*) omschreven.

Rond 1890 bouwde een van zijn nazaten aan de overzijde van de straat (toen Kievitstraat genoemd) een villa, een kubusvormig gebouw van twee bouwlagen onder een tentdak, van baksteen met hoekpilasters, kroon- en vensterlijsten van gesinterde baksteen, te sober voor de omschrijving ‘eclectisch’, maar indrukwekkend genoeg (dankzij het in 1900 aangebouwde torentje) om door de militaire cartografen op de stafkaart als *“ch[âteau] au”* te worden aangemerkt. Op 80 m ten oosten van de villa werd een kleine remise of stal opgetrokken,

►
Het landgoed
De Kievit ("Chau")
op de stafkaart
van 1933
(ICM, 1939)

nadien vergroot met een serre (5). Het driehoekige perceel, 1,5 hectare groot, werd door het kadaster vanaf 1894 als "*lusttuin*" geregistreerd. De structuur van deze informele, landschappelijke tuin is in grote lijnen zichtbaar op de stafkaarten en ook min of meer voorspelbaar: de villa aan de rand van een licht concave open ruimte die omzoomd wordt door bosplantsoen – nu vooral Amerikaanse eik (*Quercus rubra*). Het oorspronkelijke ringpad is nog gedeeltelijk bewaard. De nog aanwezige oorspronkelijke sierbeplanting bestaat vooral uit bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), o.m. een rijaanplanting langs de straat, bomen met stamomtrekken tot 250 cm.

NOTEN

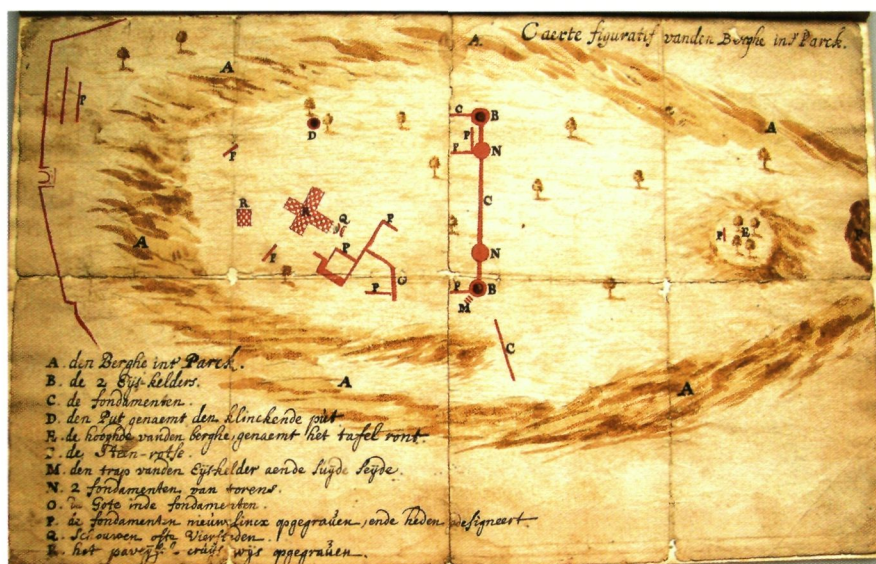
- (1) BAEYENS L., *Bodemkaart van België: kaartblad Paal 61 E*, Centrum voor Bodemkartering, 1974, p. 49-50.
- (2) MERTENS J., *Historische-naamkundige studie van Deurne in de Zuiderkempen, Brabantse gemeente en Luikse parochie*, Deurne, Landelijke Gilde, 1988, p. 237-238.
- (3) VAN DER EYCKEN M., *Geschiedenis van Diest*, Diest, uitgave stadbestuur, 1980, p. 295.
- (4) Oudste kadastrale legger [212] legger Deurne, art. 30.
- (5) Oude kadastrale legger [212A] Deurne, art. 332, nrs. 25, 59, 60, 61, 62, 63, 74, 75; kadastrale opmetingsschetsen Deurne 1891 nr. 1, 1894 nr. 2 en 1901 nr. 1.

Roger Deneef, Robert Van de Ven
& Jo Wijnant

DIEST (DIEST): DE WARANDE

HOOFDTOEGANG AAN HENRI VERSTAPPENPLEIN, 3290 DIEST

► Een 18de-eeuwse kopie van een 17de-eeuwse figuratieve kaart ("Caerte figuratif vanden Berghe int' Parck") toont het Tafelrond en de gebouwenresten van de tweede burcht (Stadsarchief Diest)

Heuvel van Diestiaan ijzerzandsteen in het midden van de stad, met de donjon-motte en sporen van de 14de-eeuwse burcht, afgebroken in 1514; bouw van een neoclassicistisch herenhuis aan de zuidwestrand in 1847-1848; park in landschappelijke stijl aangelegd circa 1880, met als middelpunt de donjon-motte als lindenprieel; overname door de stad in 1939 en sindsdien openbaar park.

Van burchtheuvel met wijngaarden tot warande

Op 16 juli 1939 overleed dokter Henri Verstappen (1866-1939). Overeenkomstig een wilsbeschikking van 20 september 1921 werd de stad Diest eigenaar van de Warande (1), een 20 m hoge Diestiaan getuigheheuvel, bijna in het centrum van de stad, en van de vlakke percelen tussen de heuvel, de

Sint-Janskerk en het begijnhof. Bijna een eeuw lang was dit de 'achtertuin' van het herenhuis van Verstappen aan de Graanmarkt.

De Warande was oorspronkelijk de burchtheuvel, waar de heren van Diest verblijf hielden. Samen met de Keizersberg te Leuven was dit een van de weinige 'hoogteburchten' van de regio (2). De eerste versterking wordt in verband gebracht met Otto, de oudst gekende heer van Diest, vermeld in 1088. Ze bestond uit een omgrachte motte op het hoogste punt van de Warandeberg (47 m). In dit nog bestaande heuveltje, nu 'Tafelrond' genoemd en in de 19de-eeuwse parkaanleg als belvedere en lindenprieel gerecycleerd, werden de funderingen teruggevonden van een vierkante donjon (3). Op de vlakte ten westen van de donjonmotte bevond zich het voor- of neerhof (stallingen, huisvesting voor het personeel). Uit de 13de eeuw dateert een tweede complex ten westen van de motteburcht. De twee door een muur verbonden funderingen van ijzerzandstenen torens die, samen met de

► Op de voorgrond: een van de 'ijskelders' en de na opgraving geconsolideerde funderingen van de tweede burcht op de Warandehoeve te Diest (foto R. Deneef, 2003)

bevoering van een van de burchtzalen, werden blootgelegd en ten educatieve titel zichtbaar gesteld (4), behoorden tot dit complex. Dit geldt ook voor de diepe waterput, 'Klinkende Put' genaamd. De oudste horticulturele vermelding over de Warande betreft de wijnteelt: in een charter uit 1233 schenkt Arnold IV, 'baanderheer' van Diest, de tienden van de 'burchtwijn' aan de Norbertijnerabdij van Tongerlo (5).

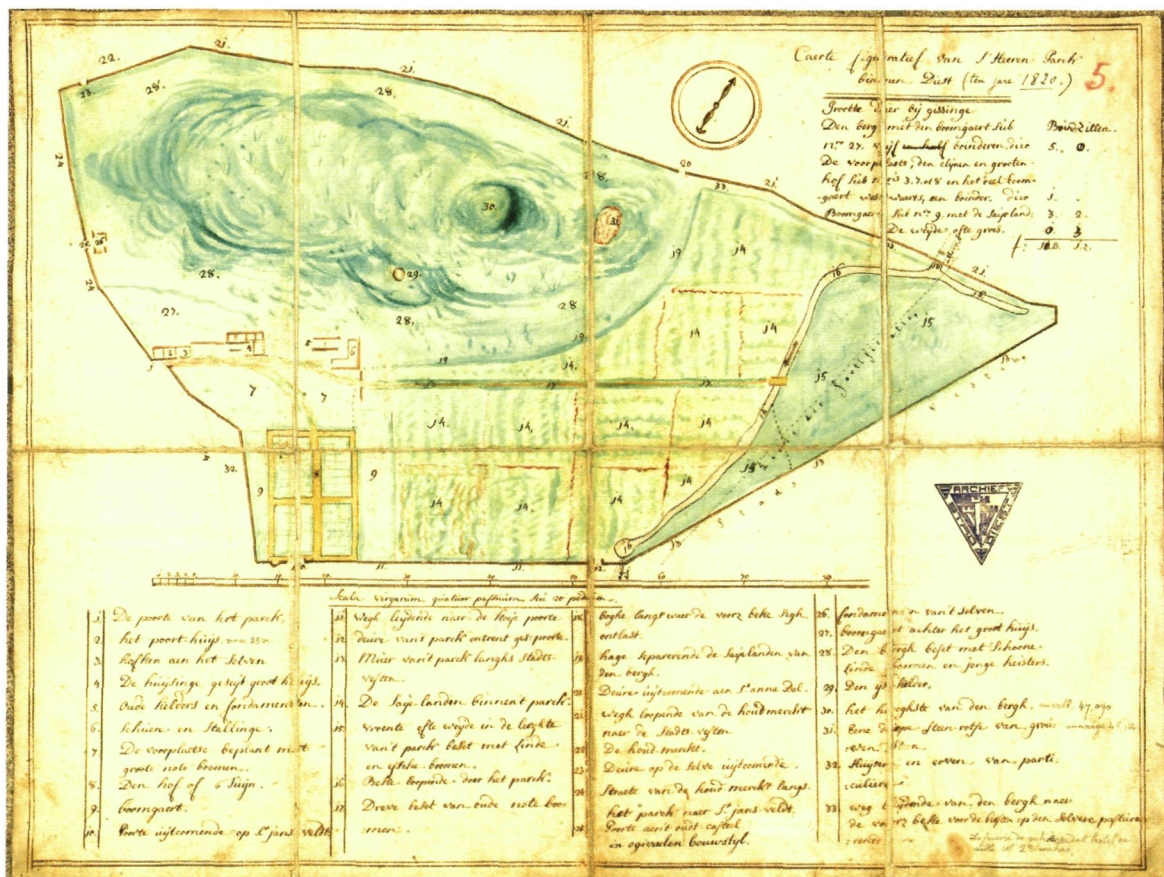
In 1499 kwam Diest in handen van het geslacht Oranje-Nassau. De bouwvallige burcht werd in

1514 gesloopt en het domein, vergroot door aankoop en afbraak van aanpalende huizen, werd als diergaarde of 'warande' ingericht voor herten, reeën en everzwijnen. Aan de zuidwestrand van de heuvel werd een nieuwe residentie gebouwd, het nog bestaande Hof van Nassau, een vrij bescheiden 'huis van plaisantie', maar de nieuwe machthebbers hebben nooit permanent in Diest verbleven (6). Een 18de-eeuwse kopie van een 17de-eeuwse figuratieve kaart ("Caerte figuratif vanden Berghe int'Parck") toont de gebouwenresten van de burcht, de met bomen beplante Tafelrondmotte en twee "eijskelders". In de loop van de 17de eeuw werden namelijk langs weerszijden van de 13de-eeuwse torens twee ijskelders ingericht, mogelijk in bestaande kelderruimten (7).

Het domein Verstappen

Op 27 april 1820 werd de Warande voor 19.000 gulden verkocht aan Jan Frans Verstappen (1777-1849), brouwer te Diest (8). In het proces-verbaal van voorlopige toewijzing is er sprake van twee huizen – het voormalig verblijf van de 'drossaard' en een bijgebouw – en een park met 671 eiken met een omtrek van 2 tot 4 voet, 148 beuken en essen van 2 tot 3 voet, 62 notelaars van 5 tot 10 voet, en

► De "caerte figuratif van 's Heeren Parck binnen Diest" opgesteld in 1820 naar aanleiding van de verkoop van de Diestse Warande aan brouwer Verstappen (Stadsarchief Diest)

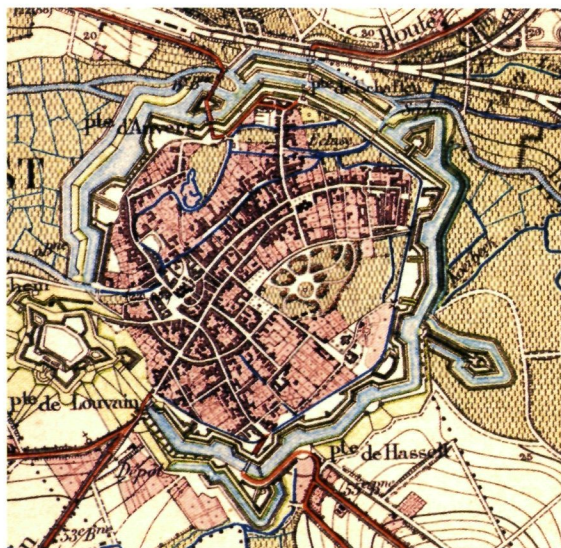

▲ Het huis van dokter Verstappen, gebouwd in 1847-1848 aan de voet van de Warandeheuvel te Diest en na de dood van Henri Verstappen in 1939 vervangen door een monumentale arcade (Stadsarchief Diest)

130 bomen “*bois blanc*” (synoniem voor grauwe abeel) van 3 tot 4 voet. De afmetingen van de notelaars – als daarmee de gewone *Juglans regia* bedoeld wordt – wekken verbazing. Het domein is bovendien omringd door een 1500 m lange muur van 3 m hoog. Het westelijke uiteinde van de Warandeheuvel werd afgegraven zodat de Graanmarkt (het huidige Henri Verstappenplein) kon worden aangelegd; de nog bestaande keermuur langs dit plein getuigt van deze afgraving (9). Een “*caerte figuratief van 's Heeren Parck binnen Diest*” geeft de toestand van het domein weer ten tijde van de verkoop. Op deze kaart worden gesitueerd:

▼ Het in 1837-1856 op de Warande-omwalde Diest, heuvel, aangelegd anno 1884, met het rond 1880 landschappelijk park (ICM, 1896)

▲ De oude donjonmotte op de Warandeheuvel te Diest, nu een lindenprieel in het landschappelijk park (foto R. Deneef, 2003)

▲ Sculpturale haagbeuken op de noordflank van de Warandeheuvel te Diest, vermoedelijk resten van een oude ‘charmille’ – haag, palissade of loofgang (foto K. Vandevorst, 2003)

de drossaardgebouwen, het Tafelrond, de Klinkende Put, één van de 17de-eeuwse ijskelders, de steengroeve in het oostelijke uiteinde van de heuvel, de beek in het vlakke gedeelte ten zuiden van de heuvel, de toegangen tot het domein (het poortgebouw bij het drossaardhuis en de poort “*in ogivaelen bouwstyl*” bij het Hof van Nassau aan de Graanmarkt, en twee poortjes aan de Zeven Weeënstraat).

De kaart van Verstappen bevat ook talrijke aanduidingen over beplantingen en tuin- of landbouwkundig gebruik. De heuvel, “*beset met schoone linde boomen en jonge heisters*”, wordt aan de zuidoostelijke rand afgezoomd door een haag die de berg scheidt van de aanpalende akkers. Een dreef met

▲ Het herenhuis Verstappen in 1945 omgebouwd tot monumentale toegang van het stadspark te Diest, bekroond met beelden van het in 1956 afgebroken noordstation (foto R. Deneef, 2003)

oude notelaars verbindt de poort bij het drossaardhuis met het oostelijke uiteinde van het domein. Ten oosten van de beek ligt een “*vroente ofte weijde in de leeghte van't parck beset met linde en esche boomen*”. Deze ruimte wordt momenteel ingenomen door het sportstadion, de Leopoldvest en de parking bij het recreatiecentrum ‘Halve Maan’. Tussen het drossaardhuis en de ruïnes van de Sint-Janskerk ligt een tuin met een padenkruis, vermoedelijk moestuin met bloemen (‘nut en sier’). De “*voorplaetse*” tussen het huis en de tuin is beplant met grote notelaars. De grote blokpercelen ten oosten van de heuvel zijn akkers (“*saye-landen binnen 't parck*”).

De figuratieve kaart van Verstappen stemt in hoge mate overeen met de Ferrariskaart (1771-1775), maar vertoont merkwaardige afwijkingen ten aanzien van de Primitieve kadasterkaart, die iets na de verkoop werd opgesteld (1822). De heuvel (perceel 242) werd door de inspecteurs van het kadaster opgetekend als weiland. Het dus is niet uitgesloten dat het bestand van de circa 1000 bomen die in de akte van toewijzing worden vermeld, niet lang na de verkoop duchtig werd uitgedund. De Warandehoeve wordt overigens pas in 1904 als “*lusthof*” (achteraf gecorrigeerd tot “*park*”) getaxeerd.

In 1841 bouwt Verstappen binnen in de westelijke hoek van de Warande, op de hoek van de Hout-

markt (nu Veemarkt) en de Nieuwe Korenmarkt (nu H. Verstappenplein) een eerste huis. In 1847-1848 wordt tegenover het Hof van Nassau, op de plaats waar vroeger de poort “*in ogivaelen bouwstyl*” stond, een nieuw, classicistisch herenhuis opgetrokken, dat tot 1939 door de opeenvolgende Verstappens zal worden bewoond (10). Op de eerste stafkaart van 1870 [zie p. 117] wordt de warandehoeve gewoon als weiland weergegeven. De hovingen bij het drossaardhuis worden expliciet afgebeeld. De vestinggordel begrenst de akkers ten oosten van de Warande.

Landschappelijke aanleg

Op de stafkaart van 1884 wordt de heuvel niet meer als weide, maar als tuin of lustgrond afgebeeld. Een grote rotonde vormt de kern van een poliepachtig patroon van paden – zeven gebogen armen die zich langs struik- of boommassieven naar de periferie van de heuvel uitstrekken. De centrale rotonde wordt gesitueerd ter plekke van de tweede burcht. De overgang tussen het park op de heuvel en het herenhuis aan de voet was wellicht in terrassen aangelegd, nog vaag zichtbaar en symmetrisch beplant met oude Ierse taxussen (*Taxus baccata* ‘Fastigiata’).

Opmerkelijk is dat in een stafkaartbeeld van 1884 de oude burchtmotte, toch minstens 5 m hoog, afwezig lijkt. Deze motte is momenteel beplant met zomerlinden (*Tilia platyphyllos*), die een rond priegel vormen. Heuvels met lindenprielen op visueel-strategische plaatsen waren een veelvoorkomend element in landschappelijke parken en deze beplanting is vermoedelijk minstens 70 à 80 jaar oud. Een groot aantal bomen op de Warandehoeve heeft stamomtrekken tussen 200 en 300 cm en behoort waarschijnlijk tot dezelfde generatie: naast zomerlinde ook tamme kastanje (*Castanea sativa*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), gewone es (*Fraxinus excelsior*), bontbladige esdoorn (*Acer pseudoplatanus* ‘Leopoldii’), gewone beuk (*Fagus sylvatica*) en enkele rariteiten: ruwe iep met opgaande twijgen (*Ulmus glabra* ‘Exoniensis’) en varenbeuk (*Fagus sylvatica* ‘Asplenifolia’). De generatie bomen uit de eerste helft van de 19de eeuw is beperkt tot één van de beuken op de zuidflank, met 419 cm stamomtrek, een witte paardenkastanje bij de hoofdtoegang aan de Graanmarkt met 345 cm omtrek, en enkele sculpturale haagbeuken (*Carpinus betulus*) op de noordflank, vermoedelijk resten van een oude ‘charmille’ – haag, palissade of loofgang.

Het aanlegpatroon op de stafkaart van 1884 vinden we onveranderd terug op die van 1908 (ICM, 1923) en – met licht gewijzigde contouren van de bos- of struikmassieven – ook op de stafkaart van 1933 (ICM, 1951). Op een plattegrond in het stadsarchief, waarop (achteraf) het jaartal 1939 werd geschreven, is de poliepstructuur niet meer herkenbaar. Deze kaart geeft grosso modo de huidige paden weer en voorziet ze van soms romantische of historiserende namen als “*Ridderhelling*”, “*Minnepaadjē*” of “*Burchtplein*”.

Het stadspark

Na de overname door de stad Diest (11) werd het herenhuis afgebroken of, juister gezegd, omgebouwd tot een monumentale toegang: de onderste bouwlaag van de straatgevel werd gerecycleerd tot een niet onelegante arcade van rondbogen, bekroond – volgens de oorspronkelijke plannen van architect F. Vandendael met tuinvazen, nadien – met vier van de acht beelden uit de voorgevel van het eerste Brusselse noordstation dat in 1956 werd afgebroken (12). De voormalige voordeur omkaderd een gedenkplaat ter ere van de weldoener, dokter Henri Verstappen, de laatste bewoner. Dit monument werd in 1945 ingehuldigd. Het tuinperceel bij het drossaardhuis – voortaan jeugdherberg – en het vlakke gedeelte van de Warande tussen de Leopoldvest en de heuvel werden door de stad gebruikt voor de aanleg van een sportstadion en tennisterreinen. Deze aanleg, eveneens ontworpen door Vandendael, werd in 1951 in gebruik genomen. In de steengroef aan de oostzijde van de heuvel, op de oude kaarten vermeld als “*diepe steenrotse van grauwen steen*”, was al in 1941 – in de tijd dat de ‘Halve Maan’ werd heraangelegd tot zwembad – een openluchttheater gebouwd, een amfitheater dat plaats bood aan duizend toeschouwers en ontworpen was door de Nederlander Marinus Naalden (13).

Een reeks aanplantingen dateert uit de periode na de overname door de stad: vooral gewone platanen (*Platanus x hispanica*) en weymouthden (*Pinus strobus*) en, sporadisch, Oost-Amerikaanse hemlock (*Tsuga canadensis*), zilversdoorn (*Acer saccharinum*) en hemelboom (*Ailanthus altissima*).

Merkwaardige bomen

(opname 30 mei 1997)

1. varenbeuk (*Fagus sylvatica* ‘*Asplenifolia*’) 277
2. bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* ‘*Leopoldii*’) 275
23. ruwe iep met opgaande twijgen (*Ulmus glabra* ‘*Exoniensis*’) 183(120)
37. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) 419
51. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) 365

NOTEN

- (1) Fotokopie in: LOIX F., ‘s Heren Warande binnen Diest, in: *Oost-Brabant* 23(1), 1986, p. 26.
- (2) DOPÉRÉ F. & UBREGTS W., *De donjon in Vlaanderen – architectuur en woencultuur*, Brussel, Gemeentekrediet – Leuven, Universitaire Pers, 1991, p. 39.
- (3) Beschrijving van de opgraving in: CALLEBAUT D., *De Tafelrondmote op de Warande te Diest* (Archeologia Belgica 250), Brussel, Nationale Dienst voor Opgravingen, 1982, p. 5-18.
- (4) ROOSENS B., De opgravingen op de Warande te Diest. *Oost-Brabant* 20(3), 1983, p. 129-130.
- (5) VAN DE VEN R., De wijnteelt in het middeleeuwse Diest. *Meer Schoonheid* 18(3), 1971, p. 13-17.
- (6) VAN DER LINDEN G., ‘s Heeren Warande binnen Diest, in: *Diestersche Kunstkring*, 11de jaarboek, 1939, p. 26-36.
- (7) De ijskelders zouden in 1701 gebouwd zijn volgens RAEYMAEKERS F.J.E., *Het kerkelijk en liefdadig Diest* (Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provincien. Studia 57), 1870 (herdruk 1993), p. 412.
- (8) Na een eerste poging tot verkoop in 1795 [Nietigverklaring van de verkoop op 4 Fructidor van het jaar IV (21-8-1796)]; en een tweede poging op 30-3-1818, cf. “Extrait du registre aux déclarations des ventes des meubles au Bureau d’Enregistrement à Diest” (Stadsarchief Diest).
- (9) Verklaring van burgemeester Jean Cantillon en twee schepenen d.d. 3-4-1839 (Stadsarchief Diest); zie ook: VAN DER EYCKEN M., Het stadsbeeld, p. 34-51 in: *Diest in de vorige eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Diest, Vrienden van het Stedelijk Museum en Archief Diest, 1986.
- (10) Bouwaanvraag ingeschreven op 3 augustus 1847 (Stadsarchief Diest); zie ook kadastrale opmetingsschets Diest 1849, nr. 2.
- (11) VAN DE VEN R., 50 jaar geleden kwam de Warande in het bezit van Diest. *Oost-Brabant* 27(2), 1990, p. 106-107.
- (12) DEMEY T., *Les gares bruxelloises, un patrimoine méconnu*, Région de Bruxelles-Capitale, Service des Monuments et Sites, p. 13.
- (13) VAN DE VEN R., *Het openluchttheater in het stadspark “De Warande”* (niet gepubliceerde tekst), Stadsarchief Diest, 2 pp.

Roger Deneef,
Greta Paesmans & Jo Wijnant

DIEST (DIEST): DE 19DE-EEUWSE VERDEDIGINGSGORDEL

► Oude iepen aan de voet van de hoofdwal van de vestingen van Diest, op een prentbriefkaart van vóór 1910 (Stadsarchief Diest)

 Diest Vestingen Remparts

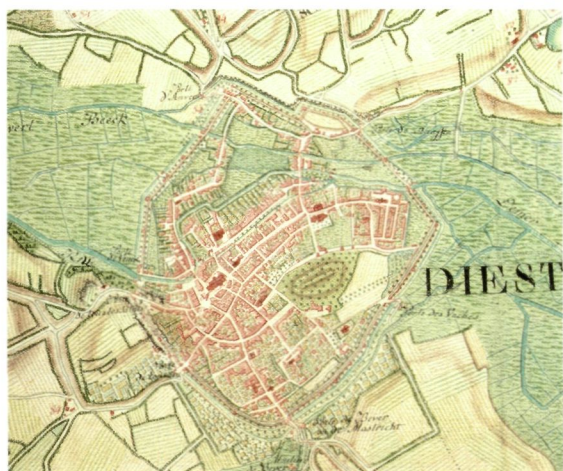
In de restanten van de oorspronkelijke beplanting – vooral beuk en meidoorn – op de overgebleven gedeelten van de verdedigingsgordel (inclusief de citadel), aangelegd in 1837-1856 rond Diest, zijn de instructies van een ministerieel besluit van 1852 met betrekking tot de beplanting (te gebruiken soorten, plantverband, te beplanten zones...) nog duidelijk afleesbaar.

Historische context en bevestigingsconcept

De aanleg van een verdedigingsgordel rond Diest in 1837-1856 vormde een belangrijk onderdeel van de nationale defensiepolitiek. De stad kreeg een spilfunctie toebedeeld bij de verdediging van de pas opgerichte Belgische staat. Aanvankelijk

werden vooral de 'Hollanders' als potentiële vijanden beschouwd, maar na 1839 werd het defensieconcept herdacht. De aandacht werd toegespitst op Luik, Namen en Antwerpen, maar Diest werd bedacht met de rol van bruggenhoofd, ter dekking van een eventuele terugtocht van het leger. Op Ieper na is Diest de enige stad waar nog belangrijke delen van een artillerie-omwalling aanwezig zijn. Het is ook de laatste vesting die in de periode van het gladde geschut werd gerealiseerd. Diverse onderdelen van het patroon zijn verdwenen maar de interessantste bleven bewaard.

De verdedigingsgordel van Diest is van het polygonale type, gebaseerd op de theorieën van Montalembert (1714-1800). Het polygonale stelsel werd in het begin van de 19de eeuw voornamelijk toegepast in Pruisische landen. Frankrijk en de landen onder Franse culturele invloed bleven tot circa 1870 het gebastioneerde stelsel getrouw. Diest is de

▲ Diest op de
Ferrariskaart
(1771-1775),

vóór de aanleg van
de verdedigings-
gordel

▲ Diest na de
bevesting van
1837-1856, in 1870
(DDG, 1878)

directe voorloper van de Brialmontvesting te Antwerpen, waar in 1860-1865 de ideeën van Montalembert integraal werden toegepast (1). De aanleg van de verdedigingsgordel ging ook gepaard met tuin- en bosbouwkundige ingrepen...

De wetgever als tuinier

Het ministerieel besluit van 18 mei 1852 "*concernant les pépinières et les plantations à faire dans les terrains dépendant du domaine particulier de la guerre*" (2) geeft vrij precieze aanwijzingen voor de aanplantingen op vestingwerken.

In het besluit wordt vooraf algemeen gesteld dat de terreinen die behoren tot het particuliere domein van het 'ministerie van Oorlog' op aanwijzing en onder leiding van de commandanten van de genie kunnen worden beplant met hoogstammige bomen, schaarhout, grienden, hagen etc. In vredes-tijd zouden deze aanplantingen zorgen voor inkomsten, in oorlogstijd voor het hout dat nodig is om de plaats te verdedigen. Bovendien zouden vijandelijke 'naderingswerken', zoals de aanleg van loopgraven, aanzienlijk bemoeilijkt worden. Het plantmateriaal moest betrokken worden uit eigen pépinières, die op beschutte plaatsen binnen de vesting zouden worden aangelegd.

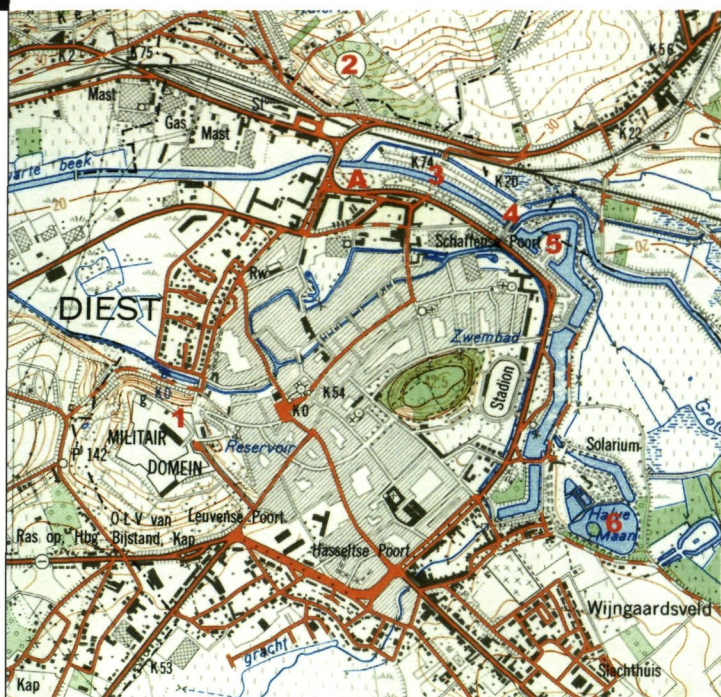
De hoofdwallen dienen volgens het besluit met twee bomenrijen beplant te worden: één aan de voet van het talud van het 'banket' en een tweede op één meter van de kruin van het binnentalud van het 'terreplein', op minstens 4 m afstand van de eerste rij (artikel 10 van het besluit). Dit voorschrift vinden we nog geconcretiseerd in de oude, zwaar gehavende beuken in de omgeving van de

Schaffensepoort en de Saspoort, bomen met stamomtrekken tot 350 cm, die op enkele exemplaren na tijdens de laatste jaren om veiligheidsredenen werden gerooid. Aan de voet van het binnentalud mag een derde bomenrij geplant worden als zij het verkeer niet hindert. Van deze derde rij is in Diest niets meer van overgebleven, maar op een oude prentbriefkaart – vermoedelijk in de omgeving van het begijnhof en de Schaffensepoort en genomen vóór 1910 – is aan de voet van het talud een rij zware iepen te zien.

De 'cavaliers', 'halvemanen', 'tenailles' etc. kunnen op analoge wijze worden beplant (artikel 12). Aanplantingen in de grachten, op de onderwallen en buitentaluds zijn daarentegen om begrijpelijke redenen verboden (artikel 13). Aan de voet van het binnentalud van de 'bedekte weg' zal een rij bomen worden aangeplant. Zij dienen om er in geval van

▼ Het zwembad en recreatiecentrum 'De Halve Maan' en het behouden gedeelte van de vestingswal te Diest in de jaren 1950 (Stadsarchief Diest)

▲ De Diestse vestingsgordel in 1971:

- 1) Citadel;
- 2) Fort Leopold,
- 3) Schaffense Poort,
- 4) Saspoort,
- 5) Petrolpoort,
- 6) Halve Maan,
- A) typisch 'Groen Plan'-plantsoen van rond 1960 (MGI, 1971)

belegering de dwarshouten aan vast te maken die de verbinding vormen tussen de palissades die dan op het banket worden aangebracht (art. 14). Een of meerdere rijen bomen *moeten* worden aangeplant (*"Il sera planté!"*) op het 'glacis' (het voorterein van de vestingen), vooral op de plaatsen waar vermoedelijk de vijandelijke nadering zal plaatshebben (artikel 15). De oude beuken rond de citadel bij de Leuvensepoort spruiten voort uit dit artikel. Op de taludbermen van 'escarp', 'contrescarp', doorsneden glacis en 'caponnières' mag een rij bomen worden aangeplant (artikel 16), op de verbindingswegen die breder zijn dan 4 m zelfs twee (artikel 17). Militaire oefenterreinen, ten slotte, kunnen worden omheind met één of twee rijen bomen (artikel 18) en ook terreinen buiten de vestingen, onder meer overstromingsgebieden zoals het Webbekomsbroek, mogen worden beplant (artikel 19).

Hakhout, bij voorkeur eik, zal worden aangeplant op delen van het glacis waar de vijand vermoedelijk aanvalswerken zal uitvoeren of die te droog zijn om als weiland te beheren (artikel 20). Grienden, knotwilgen of andere kleine, waterminnende boomsoorten kunnen worden aangeplant langs de oevers van natte grachten en waterlopen (artikel 21). Levende hagen zullen worden aangeplant als omheining, als bescherming van de moestuinculturen en pépinières (*"produits du sol"*) en als afscheiding tussen het openbaar domein en het privé-domein van het Ministerie van Oorlog (artikel 22).

Ten slotte volgt een reeks bepalingen en aanwijzingen waaruit duidelijk blijkt dat de bosbouwers mee over de schouders van de militairen hebben gekken. (De Belgische bosbouw is, in het spoor van de Franse, in volle opkomst; het boswetboek dateert van 1854). Met het oog op een oordeelkundige keuze van de soorten wordt zoiets als een bodemonderzoek (*"la nature du terrain"*) aanbevolen en een afwisseling van trage en snelle groeiers. De planten moeten bij hun aanvoer uit de boomkwekerij nog op dezelfde dag op hun definitieve standplaats worden aangeplant. De plantafstand mag niet zo klein zijn dat de ontwikkeling van hun wortelgestellen of kronen in het gedrang komt, dat de luchtcirculatie in het bestand wordt belemmerd of dat de onderbegroeiing afsterft. Als er twee of meer rijen bomen worden aangeplant, dan dient dit te gebeuren *"en quinconce"*, als de ogen van een dobbelsteen bij de vijf. Bij schaarhout moet in de regel een plantafstand van minstens één meter worden aangehouden.

Enkele voorschriften doen nogal bizar aan, onder meer dat de plantgaten in de loop van de zomer moeten worden gegraven, ten minste drie tot vier maanden op voorhand. De aanbeveling om het gebruik van steunstokken zoveel mogelijk te vermijden sluit dan weer aan bij een recent verworven inzicht dat door het gebruik van lange steunstokken de ontwikkeling van 'trekwortels', belangrijk voor de toekomstige stabiliteit van de boom, wordt afgeremd.

De aanplantingen en de huidige toestand

In de winters van 1855, 1856 en 1857 werden 1.371 eiken, 701 iepen, 1.584 beuken, 32 essen, 3.900 stuks eiken- en 4.100 stuks elzenhakhout, 6.800 teenwilgen en 19.125 meidoornstruiken aangeplant (3). Op dat moment was de voet van de hoofdwal langs de stadszijde al met hoogstammen beplant.

De vesting Diest werd nooit belegerd. De Frans-Duitse oorlog (1870-1871) toonde aan dat kleine versterkte steden zoals Diest, gebouwd in de periode van het 'gladde geschut', het geen drie dagen uithielden. In 1895 werd de kernvesting en het fort Leopold bij koninklijk besluit 'gedeclasséerd'; in 1906 onderging de citadel hetzelfde lot. De ontmanteling startte in 1904 met de afbraak van de Leuvensepoort; kort daarop volgden de Hasseltsepoort en de omgeving van het station. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het gedeelte tussen de Leuvensepoort en de Hasseltsepoort gesloopt in het kader van een tewerkstellingsproject van de

overheid. Na de Eerste Wereldoorlog drong het stadsbestuur herhaaldelijk bij het Ministerie van Landsverdediging aan om de sloping te hervatten, wat om financiële redenen telkens werd geweigerd.

Uiteindelijk besliste de overheid op 5 maart 1929 om een groot gedeelte van de wallen aan de stad af te staan in ruil voor het vermaarde schilderij 'Het Laatste Oordeel'. Het stadsbestuur was van plan om de wallen te slechten; daarbij zouden heel wat werklozen een tijdelijke job vinden en een belangrijke hinderpaal voor de stadsuitbreiding zou worden opgeruimd.

Deze plannen stuitten echter op sterk verzet, zowel van de Vereniging tot Behoud van Natuur- en Stedenschoon als van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, hierbij gesteund door haar corresponderend lid G. Van der Linden, stadsarchivaris (4). Aanvankelijk draaide de discussie niet zozeer rond het behoud van de wallen als dusdanig maar rond het behoud van de bomen, grotendeels iepen. De stad beriep zich in 1930 op haar "*genepen geldelijke toestand*", op de kaprijtheid van de bomen én op de iepenziekte om grootschalige kappingen te verantwoorden. Origineel was dat niet. De rond 1920 uitgebroken iepenziekte werd toen volgens sommigen niet zelden als alibi gebruikt om middels massale rooiingen van iepen aanpassingen van het wegennet mogelijk te maken en ze bovendien, dankzij de houtverkoop, te financieren.

Voldongen feiten

De aanleg van een openluchtwembad in de 'halve maan' bij de Hasseltsepoort tijdens de Tweede Wereldoorlog; de aanwezigheid in 1945 van Engelse troepen, die hun machines ten dienste stelden van de stedelijke technische dienst; de sloping van het gedeelte tussen de citadel en het station... waren beslissende momenten in de verdere ontmanteling. Tot het begin van de jaren 1960 zou de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen via talloze interventies, zowel bij de hogere als de lokale overheden, blijven ijveren voor het behoud van de Diestse stadswallen, maar ze moest zich telkens neerleggen bij de voldongen feiten. Het scenario was achteraf beschouwd heel voorspelbaar. Eerst werden de oude bomen gekapt en niet meer door nieuwe vervangen. Vervolgens werd de wal als zand- en kleigroeve geëxploiteerd en in de grachten werd de stadsvuilnis gedumpt. Ten slotte was de aanblik zo afstotend dat er maar één oplossing bleef: sloping. Opmerkelijk is dat

◀ De Diestse vestingswal met het begijnhof op de achtergrond vlak na de Tweede Wereldoorlog, vóór de aanleg van de ringweg; restanten van de oude beplantingen (vooral beuken) aan de voet van de hoofdwal (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

een eventuele 'klassering' als landschap pas in 1963 werd overwogen. Tot een daadwerkelijke bescherming als 'stadsgezicht' zou het pas komen op 25 mei 1996.

Uiteindelijk zou slechts één derde van het tracé van de omwalling, namelijk het gedeelte dat eigendom bleef van de Belgische staat, samen met de citadel en het Fort Leopold worden gespaard. Dit nam echter niet weg dat ook daar, bij de aanleg van de de oostelijke stadsring en de aanleg van parkings ter hoogte van het sportstadion en het begijnhof, de basis van de hoofdwal werd afgegraven en de bastions werden verminkt of genivelleerd.

Van de oorspronkelijke hoogstammige aanplantingen blijven alleen beuken (*Fagus sylvatica*) over; op het omwallingsgedeelte langs de Leopoldvest en de Antwerpsestraat zijn dat nog slechts acht stuks, bomen met stamomtrekken tussen 250 en 350 cm. Wegens de aanwezigheid van reuzenzwam moesten in 1998-1999 verschillende beuken in de omgeving van de Schaffensepoort worden gerooid. Op de taluds langs de Leopoldvest en de Antwerpsestraat komt veel opslag van iep (*Ulmus carpiniifolia*) voor, wortelopslag die vermoedelijk teruggaat tot de majestueuze iepen die we op oude foto's aan de voet van de binnentaluds van de hoofdwal zien afgebeeld. Opvallend op de buitentaluds zijn de talrijke oude en zware struiken eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*), ongetwijfeld restanten van de 19.125 meidoornstruiken van 1855-1857.

De oorspronkelijke aanplanting op het glacis van de citadel is nog grotendeels aanwezig, beuken met stamomtrekken tot 423 cm. Van de voorgeschreven quincunx is in het huidige rechthoekraster (10 bij 16 m) weinig terug te vinden, maar het is niet onwaarschijnlijk dat er ooit een dunning werd

▲
Het oude beuken-
plantsoen op het
'glacis' van de
citadel van Diest
(foto K. Vandevorst,
2003)

uitgevoerd, waarbij om de andere rij werd gerooid, en dat het oorspronkelijke verband inderdaad een "quinconce" was met een vaste plantafstand van 10 m. Ook op het glacis van de citadel duiken nu en dan oude meidoornstruiken op.

Waarschijnlijk hebben ook tuinesthetische overwegingen een invloed gehad, want de buitenste (laagste) rij beuken zijn *bruine* beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'). De hang naar bruine beuken voor rij- of randbeplantingen is typisch voor die periode en manifesteert zich in tal van domeinen die circa 1850 werden (her)aangelegd of (her)beplant, bijvoorbeeld in de randbeplanting van het Klein Park (Ave Regina) te Lovenjoel, in de dreefaanplantingen van het Groot Park (Salve Mater) eveneens te Lovenjoel, in de dreven van het Heverleebos-Meerdalwoud (als uitbreiding van de aanleg van het kasteelpark van Arenberg).

Het resterende gedeelte van de wal tussen de Halve Maan en het station, langs de huidige Leopoldvest, zal in 1959, bij de aanleg van de ringweg en dankzij het aandringen van stadsarchivaris Van der Linden (5), door het toenmalige 'Groen Plan' (Ministerie van Openbare Werken) opnieuw worden beplant. Deze beplanting beslaat een groot gedeelte van de 'plongée' (bovenvlak) van de hoofdwal tussen de Schaffensepoort en de parking bij het stadion. Ze bestaat uit een dubbele rij esdoorns,

meestal Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), soms ook gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) en, uitzonderlijk, ook Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica'), witte abeel (*Populus alba*) of Hollandse linde (*Tilia x europaea*), die op de kruin een dreefje vormen. Op de weggegraven gedeelten van de omwalling in die omgeving – bijvoorbeeld bij de brug van de Antwerpsestraat (A op de topografische kaart) – werd een gemengd plantsoen aangebracht van gewone plataan (*Platanus x hispanica*), honingboom (*Sophora japonica*), bruine beuk, meelbes (*Sorbus aria*), schietwilg (*Salix alba*), Noorse esdoorn en witte abeel.

Merkwaardige bomen

(opname 11 augustus 2000)

Op het glacis van de citadel:

- 5. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) 423
- 7. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) 415
- 9. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) 410
- 12. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) 409

NOTEN

- (1) Zie onder meer POLLENTIER F., Diest, de nieuwe vestingstad en schildwacht in het Belgisch defensiesysteem (1837-1906), p. 85-99 in: *Diest in de vorige eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Diest, Stedelijk Museum, 1986; PAESMANS G., verantwoordingsnota bij beschermingsvoorstel 19de-eeuwse verdedigingsgordel van Diest (archief Monumenten & Landschappen, Leuven).
- (2) *Journal militaire officiel*, XVIII, Brussel, 1852, p. 133-139
- (3) *Etat des plantations de haute futaie, de bois taillis et de haies restant à exécuter dans les terrains militaires de la place de Diest*, Ministère de la Guerre, 4me division territoriale, Direction des fortifications, Place de Diest (kopie van manuscript in archief Monumenten & Landschappen, Leuven).
- (4) Archief Monumenten & Landschappen, Leuven: dossier 'Vesting Diest'
- (5) Verslag aan de provinciegouverneur van 6 juli 1960 door G. Van der Linden, briefwisselend lind van de KCML (archief Monumenten & Landschappen, Leuven).

Roger Deneef & Jo Wijnant

DIEST (DIEST): VOORMALIGE PASTORIE VAN HET BEGIJNHOF

BEGIJNENSTRAAT 66, 3290 DIEST
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De landschappelijke
tuin bij de
voormalige pastorie
van het begijnhof
van Diest
(foto K. Vandevorst,
2003)

Relict van de landschappelijke tuin (oorspronkelijk 80 are) aangelegd bij de voormalige pastorie van het begijnhof van Diest circa 1890, met vijvertje, eilandje, bruine beuken in '12 Apostelen'-formatie; sinds 1960 in een sterk gedgegradeerde omgeving; dikste treurginkgo van België op het erf van de pastorie.

Van de voormalige pastorie van het Diestse begijnhof bleven alleen de grondig gerestaureerde dwarsvleugel en, parallel hiermee, een dienstvleugel bewaard. Aansluitend bij de pastorie ligt een kleine landschappelijke tuin, die rond 1890 werd aangelegd op twee percelen (respectievelijk hooiland en

blekerij) door een zekere Frantz van den Hove. Vanaf 1892 werd hij door het kadaster als 'lusttuin' geregistreerd. Ten gevolge van een deling in 1924 werd deze lusttuin eigendom van Albert Theys (1) en achtertuin van het huis Begijnenstraat nr. 60. Dit huis werd vlak voor de Eerste Wereldoorlog (2) opgetrokken in een eclectische stijl met voor Diest ongewone art-nouveautrekjes, zoals sgraffiti. De nazaten van Theys verkochten de tuin in de loop van de jaren 1960 aan de naamloze vennootschap 'Varia', nadien 'Compagnie Anglo-Belge' en nog later 'Euro-Shoe Unie' genoemd (3). Een aanzienlijk gedeelte van de tuin werd opgeofferd voor de bouw van een schoenfabriek en de voormalige pastorie werd met de gehalveerde tuin herenigd. Ondertussen heeft deze plek door de verlegging van de Demer buiten de stad, de inbuizing van de

Centraal in beeld: de landschapstuin bij de pastorie van het begijnhof van Diest in 1958, net voor de bouw van de schoenfabriek (Ministerie van Openbare Werken, Dienst Topografie en Fotogrammetrie, 1963)

leibeek die het pastorie-erf van de lusttuin scheidde en de verwording van de Leopoldvest tot een drukke verkeersader, veel aan charme ingeboet.

Hoe de tuin er heeft uitgezien in betere tijden, vóór de bouw van de schoenfabriek, kan worden afgeleid uit het resterende oostelijke gedeelte: een vijvertje met amoëboïde contouren, eilandje en brugje. De gelijkenis is groot met andere kleine tuinen langs de voormalige Demerloop, zoals die bij de brouwerij van Cerckel*. Typisch voor de in het laatste kwart van de 19de eeuw aangelegde en beplante tuin is het kwistige gebruik van bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), hier op een lichte verhevenheid in een ovaal plantverband dat een streektypische stijlfiguur suggereert. De eigenaars noemen dergelijke groepen, die we in diverse parken in de omgeving (4) hebben aangetroffen, steevast 'de Twaalf Apostelen'. De dikste 'apostel' heeft hier een stamomtrek van 346 cm, de dunste van 148 cm. Tot de oorspronkelijke aanplanting van de landschapstuin van Frantz Van den Hove

De treurginkgo op het erf van de voormalige pastorie van het Diestse begijnhof (foto K. Vandevorst, 2003)

behoren waarschijnlijk enkele oude platanen (*Platanus x hispanica*), een witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), een rode bastaardpaardenkastanje (*Aesculus x carnea*), een Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) en, vlak naast de fabriek, een moerascipres (*Taxodium distichum*).

De ginkgo op het erf van de voormalige pastorie werd – ondanks de uitwaaierende takken in het bovenste gedeelte van de kroon – in de dendrologische inventaris van België (5) geregistreerd als een zeldzame treurvorm (*Ginkgo biloba* 'Pendula'), waarvan befaamde oude exemplaren voorkomen in de botanische tuinen van Bonn, Nancy en Praag (6). Voor België is slechts een klein aantal oudere exemplaren bekend, onder meer in het park van Edingen en in het park Beisbroek te Sint-Andries-Brugge. Het exemplaar van Diest zou het dikste en mooiste exemplaar in België zijn (7).

Merkwaardige bomen

(opname 4 juni 1997)

1. treurginkgo (*Ginkgo biloba* 'Pendula') **380** (10)
2. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **360**
21. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **346**
42. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **348**
43. *Magnolia x thompsoniana* **108**
50. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **340**
54. gewone platan (*Platanus x hispanica*) **345**
63. gewone moerascipres (*Taxodium distichum*) **445**

NOTEN

- (1) Oude kadastrale legger [212A] Diest, art. 157 nrs. 101 en 102; art. 1542, nrs. 2 en 3; art. 1730, nrs. 5 en 6.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Diest 1914 nr. 3.
- (3) Althans volgens de oude kadastrale legger [212A] Diest, art. 3916.
- (4) Bij het Nieuw Kasteel van Boutersem, het kasteel van Kersbeek te Kortenaken (Kersbeek-Miskom), het domein Gellenberg te Lubbeek, het domein van Rivieren te Aarschot (Gelrode) etc.
- (5) BAUDOUIN J.C. e.a., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*. Stichting Spoelberch-Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 115 en 359.
- (6) KRÜSSMANN G., *Handbuch der Nadelgehölze*. Berlin/Hamburg, Paul Parey, 1972, p. 132.
- (7) Buiten de cultivar 'Pendula' (en de niet meer erkende benaming 'Pragensis') nog de Amerikaanse cultivars 'Palo Alto' en 'Santa Cruz' die eveneens min of meer horizontale en/of hangende takken hebben; cf. ANDREWS S., Tree of the year: *Ginkgo biloba*, in: *Yearbook 1995 International Dendrology*, 1996.

*Claartje Verloove, Roger Deneef
& André Cresens*

DIEST (DIEST): VOORMALIGE PASTORIE VAN DE ONZE-LIEVE-VROUWEKERK EN VOORMALIGE BROUWERIJ 'DE WERELD'

MICHEL THEYSSTRAAT 60, 3290 DIEST

► De tuin van de pastorie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, gezien vanaf de pastorie (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Beplantingsrelicten (enkele monumentale bomen) in een sterk gedegradeerde omgeving van twee landschappelijke tuinen, aangelegd respectievelijk bij de voormalige pastorie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de voormalige, in 1978 afgebroken brouwerij 'De Wereld', samen circa 70 are.

De pastorie

Het plantsoen rechts (ten oosten) van de weg die de Michel Theysstraat via de brandweerkazerne en

de parking van het algemeen ziekenhuis verbindt met de Statiestraat (1) verenigt binnen dezelfde omheining flarden van twee tuinen: die van de pastorie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en die van de verdwenen brouwerij 'De Wereld'. Beide tuinen strekten zich uit tot tegen de in 1969 gedempte Demer.

Tussen 1601 en 1616 kocht de abdij van Tongerlo een "*huys voor de pastorye*" van de Onze-Lieve-Vrouwekerk die sinds de 13de eeuw door de norbertijnen bediend werd. Het pand lag tegenover de Verversgracht, aan het einde van de Weel- of Wederbroekstraat, de huidige Michel Theysstraat. Tussen 1761 en 1763 werd in de tuin van de vroegere

▲ De voormalige pastorie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Diest in betere dagen met winter- en achtertuin

pastorie een nieuwe woning opgetrokken. Het ontwerp was van bouwmeester Frans II Somers, beeldhouwer te Antwerpen en zoon van Frans I Somers, die eerder het beeldhouwwerk verzorgde voor het hoofdaltaar van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De nieuwe pastorie zou de door de norbertijnen gebruikte typologie geheel volgen: een ruim bak- en zandstenen dubbelhuis met rechthoekig grondplan, twee bouwlagen en een uitgewerkt middenrisaliet onder een leien schilddak, voorzien van drie dakkapellen. Er zijn geen aanwijzingen dat het pand tijdens de Franse Revolutie geconfisqueerd of aan particulieren verkocht werd. Bij de opstelling van het Primitief kadaster (1820-1830) was de pastorie – nog, of reeds – eigendom van de kerkfabriek; het hele goed besloeg nagenoeg 33 are, waarvan 28 are “hof”, later als “lusttuin” bestempeld (2).

▲ Afbraak van de 18de-eeuwse straatvleugel van de voormalige brouwerij ‘De Wereld’ (foto N. Goeyvaerts, 1978)

Het pastoriegebouw onderging (in tegenstelling tot zijn omgeving) vrijwel geen wijzigingen. Zoals o.m. blijkt uit de Primitieve kadasterkaart (1822), was de westelijke gevel grotendeels ingesloten door een dienstvleugel die hoorde bij het aangrenzende pand. Een oude ansichtkaart, wellicht uit de jaren 1910-1920, toont de achtergevel van de pastorie met een grote glazen wintertuin als aanbouw, een serpentinevijver met een platte boogbrug met rustieke leuningen van in cement geïmiteerde gevlochten takken, een treurwilg (*Salix alba* ‘Tristis’) rechts op de voorgrond, en een overvloed van struiken en kleine bomen, waaronder coniferen (*Thuja* of *Chamaecyparis*).

Een tweede ansichtkaart is opgenomen vanuit of nabij de serre bij de achterdeur in tegengestelde richting en toont een riante landschappelijke tuin, waarin – nu met narcissen op de voorgrond – in omgekeerde volgorde dezelfde elementen herkenbaar zijn van op de eerste opname, met daarbij nog enkele andere: een boogbrug over de serpentinevijver, cipresachtigen en een treurwilg; als eindpunt van het perspectief: een standbeeld dat vermoedelijk Sint-Jan Berchmans voorstelt, die in 1609-1612 op de pastorie verbleef. De grote boom op de

achtergrond is de nog bestaande bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') aan de overzijde van de nieuwe Verversgracht (3).

Het wagenhuis, vermoedelijk opgetrokken met spolia van kerkinterieurs, werd afgebroken tussen 1963 en 1976, het jaar waarin de pastorie ter beschikking gesteld werd van de plaatselijke scoutsafdeling. In 1979 nam de stedelijke politiedienst, na weinig ingrijpende aanpassingswerken in het interieur, zijn intrek in het pand. De voortuin werd omgevormd tot parking, het smeedijzeren hekwerk werd verwijderd en het schuurtje dat aan de voormalige brouwerij 'De Wereld' grensde werd gesloopt. Ook de grote tuin naast en achter de pastorie moest eraan geloven: de site boette veel aan karakter, niet het minst door de aanleg van de nieuwe weg naar de brandweerkazerne en de Statiestraat (recent Verversgracht genoemd).

De brouwerij

Aan de overkant van de nieuwe Verversgracht-straat staan nog enkele bomen, die oorspronkelijk deel uitmaakten van de pastorietaan maar nu met de restanten van een andere tuin (de achtertuintuin van 'De Wereld') binnen dezelfde omheining verenigd zijn, onder meer de vermelde bruine beuk, een zomereik (*Quercus robur*), een Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*) – mogelijk wortelopslag van een verdwenen exemplaar – en een ruwe iep met opgaande twijgen (*Ulmus glabra* 'Exoniensis').

De aanpalende brouwerij 'De Wereld' werd in 1978, ongeveer een halve eeuw na de stopzetting van de brouwactiviteiten, gesloopt om plaats te maken voor de aanzet van de nieuwe Verversgracht-straat. De afbraak van de 18de-eeuwse straatvleugel en van de fraaie Louis XVI-inrijpoort (4) betekende een ernstig verlies voor het historische gebouwenbestand van Diest. Achter het gebouwencomplex lag een lusttuin van circa 40 are, die zich parallel met de aanpalende pastorietaan tot aan de Demer uitstrekte en waarin in de jaren 1880 een tuinpaviljoen was opgetrokken (5). Het merendeel van de bomen binnen de omheining ten oosten van de Verversgracht-straat zijn beplantingsrelicten van deze tuin, sommige vermoedelijk uit de vroege 19de eeuw, met name twee bruine beuken en een platan met sculpturale, bultige stam (*Platanus x hispanica*) met stamomtrekken van 4 tot meer dan 5 m. Opvallend zijn ook enkele oude exemplaren taxus (*Taxus baccata*) en ongestekelde hulst (*Ilex aquifolium* 'Heterophylla').

Merkwaardige bomen

(opname 1 september 2000)

3. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **403**
5. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **426**
9. Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*) **155**
10. gewone platan (*Platanus x hispanica*) **511**, bultige, conische stam
11. ruwe iep met opgaande twijgen (*Ulmus glabra* 'Exoniensis') **101**

NOTEN

- (1) Deze straat komt niet op het kadasterplan voor, maar wordt sinds kort Verversgracht genoemd.
- (2) Oudste kadastrale legger [212] Diest, art. 148, nrs. 5, 6 en 7.
- (3) Inventaris nr. 8, met stamomtrek 311 cm.
- (4) *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Leuven*, 1971, p. 98.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Diest 1886 nr. 54; zie ook de oudste kadastrale legger [212] Diest, art. 1385 en 1457.

DIEST (DIEST): ALGEMEEN ZIEKENHUIS

MICHEL THEYSSTRAAT 2, 3290 DIEST

Centraal in beeld:
de 'jardin à
l'anglaise' van
burgemeester Henri
Van den Hove in
Diest op de
Primitieve kadaster-
kaart, 1822
(archief Kadaster
Brabant, Brussel)

Overblijfsel in een sterk gedegradeerde omgeving van een vroeglandschappelijke tuin met serpentinevijver, uit het begin van de 19de eeuw; een gedeelte van de vijver en enkele oude bomen bleven bewaard.

Rond 1830 hoorde de tuin achter het Algemeen Ziekenhuis – waarvan nog een flard over is – bij een huis in de Statiestraat (toen Vette Broekstraat), het toenmalige perceel wijk A nummer 1334. Dit alles was eigendom van Henri-J.-A. Van den Hove, burgemeester van Diest in de periode 1826-1830, lid van het Congres, volksvertegenwoordiger vanaf

1831 en directeur van de Munt te Brussel (1). Rond 1890 werd het huis in de Statiestraat omgebouwd tot een “gieterij met stoomtuig” en na 1900 opgesplitst in verschillende arbeidershuisjes (2). Bij de opstelling van het Primitief kadaster in 1820-1830 werd voor 1,3 hectare “hof” geregistreerd (3), maar de Primitieve kadasterkaart, gedateerd 1822, laat geen twijfel bestaan over de aard van deze hof: een uitbundig kronkelende waterpartij, een eilandje met een zeshoekje (uiteraard het grondplan van een tuinpaviljoen) en het brugje ernaartoe..., kortom: een kleine tuin in een vroege landschappelijke stijl – een “jardin à l'anglaise”.

Overmatig gekronkel van paden en watergeulen binnen een strakke omkadering en de ‘onnatuur-

◀ Overblijfsel van de serpentinevijver in de tuin van Henri Van den Hove in Diest (foto R. Deneef, 1999)

lijke natuurlijkheid' zijn kenmerkend voor deze tuinen. Het is echter niet uitgesloten dat de kronkelige waterpartij in de tuin van Van den Hove niet gegraven werd, maar geheel of gedeeltelijk de stroomgeul van een oude Demerarm volgt (4). Het effect blijft hoe dan ook hetzelfde.

Van deze tuin, zoals Groot Asdonk* ontworpen door Georges Lance, die onmiddellijk paalde aan die van de brouwersfamilie Pieck (later brouwerij Cerckel*), zijn ons geen beelden bekend. Via een brugje over de Demer was hij verbonden met een andere eigendom van Van den Hove: een (nu verdwenen) huis met tuin aan de Wederbroekstraat (nu Michel Theysstraat), naast het voormalige refugehuis van de abdij van Rothem. In 1896 wordt dit huis, samen met de 'lusthof' aan de overzijde van de Demer, aangekocht door sigarenfabrikant Oscar Nihoul. Later zal het de achtertuin worden van de Sint-Jozefskliniek, nu Algemeen Ziekenhuis. Omringd door geasfalteerde parkings, in de schaduw van de hoogbouw van het ziekenhuis, de oude Demerbedding opgevuld en geasfalteerd... is het nagenoeg onmogelijk om zich een idee te vormen van de charme die deze plek – en deze stadswijk als geheel – ooit heeft uitgestraald. Maar een gedeelte van de oude serpentinevijver van Van den Hove en zelfs enkele bomen uit de 19de-eeuwse beplanting hebben het voorlopig overleefd: hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*),

gewone plataan (*Platanus x hispanica*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) en drie bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') waarvan één met 432 cm stamomtrek, ongetwijfeld uit het begin 19de eeuw maar onherroepelijk aangetaast door reuzenzwam.

Merkwaardige bomen (opname 19 oktober 1999)

1. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 432
2. hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) 270
3. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) 407
5. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 350
10. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 340

NOTEN

- (1) *Le Livre d'Or de l'Ordre de Léopold et de la Croix de Fer*, Bruxelles, Lelong, 1858, p. 374-375.
- (2) Oude kadastrale legger [212A] Diest, artikels 1198 en 1389; kadastrale opmetingsschets Diest 1905 nr. 24.
- (3) Oudste kadastrale legger [212] Diest, artikel 492, nrs. 1-6; pas vanaf 1862 wordt dit perceel als "lusthof" geregistreerd, cf. artikel 889 nr. 21.
- (4) maar op oudere kaarten zoals de Ferrariskaart (1771-1775) is daar niets van te merken.

Roger Deneef, Greta Paesmans,
Chris De Maegd & Jo Wijnant

DIEST (DIEST): VOORMALIGE BROUWERIJ CERCKEL

MICHEL THEYSSTRAAT 2, 3290 DIEST

► Het 'lusthuis' in de
tuin van brouwerij
Cerckel te Diest,
een verbouwing uit
1881 van de voor-
malige infirmerie
van het
Minderbroeder-
klooster
(foto R. Deneef,
1988)

Brouwerstuin van 1,3 hectare in landschappelijke stijl, aangelegd rond 1880 op het terrein van het voormalige Minderbroedersklooster in het centrum van Diest; serre met elegant portaal van smeedijzer; de voormalige infirmerie herbouwd als "lusthuis"; grot en vijver met cascade en merkwaardige boogbrug; verlaten in 1990, in vergevorderde staat van aftakeling.

Van Minderbroedersklooster tot brouwerstuin
Eind 1979 sloot de laatste Diestse brouwerij haar deuren (1). Van oudsher waren de brouwerijen te Diest gevestigd in het noordelijke stadsdeel, langs

de Demer en haar zijarmen, onder meer in de Wederbroekstraat (nu Michel Theysstraat). Tijdens de 19de eeuw was de bierproductie (2) de belangrijkste nijverheidstak in Diest. De verbetering van de transportmiddelen, de aansluiting vanaf 1865 op het spoornet en de succesvolle lancering van een nieuw soort bruin 'Diesters bier' rond 1860, zorgden tijdens het laatste kwart van de 19de eeuw voor een opmerkelijke expansie, waaraan de brouwerij Pieck (later Cerckel) volop deelnam. Precieze gegevens over de oorsprong van de brouwerij ontbreken. Mogelijk gaat het om een voortzetting van de brouwerij van het naastliggende refugehuis van de abdij van Averbode, die vanaf 1727 aan een wereldlijke brouwer werd verhuurd. Rond 1820, bij de opmaak van het Primitief kadaster, was Franciscus Pieck op diezelfde plaats eigenaar (3) en uitbater van een brouwerij en een stokerij. De

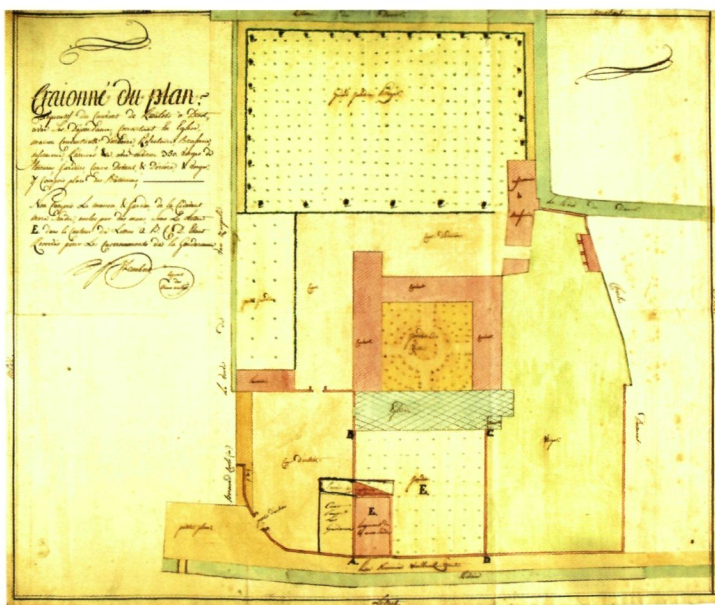

▲
Het ingangspaviljoen van de 'oranjerie' in de tuin van brouwerij Cerckel te Diest, ondanks de bescherming ingestort (foto R. Deneef, 1988)

bedrijfsgebouwen (percelen 1408 en 1465) lagen langs weerszijden van de Wederbroekstraat.

Pas in 1881 – enkele jaren voordien was er ook een stoommachine geplaatst en het bedrijf was nu echt belangrijk geworden – slaagde Charles Pieck erin een aanpalende boomgaard (perceel 1410a) en enkele kleinere percelen aan te kopen die tijdens het Oude Regime deel uitmaakten van het minderbroedersklooster. De figuratieve plattegrond die in 1797 werd opgemaakt naar aanleiding van de verkoop van het kloosterdomein geeft een precies idee van de indeling ervan: de diverse gebouwen, het voorplein, de tuin met het padenkruis in het kloosterpand, de moestuin en de twee boomgaarden. Na de verkoop in 1798 werd het klooster afgebroken (4), maar enkele onderdelen zoals de infirmerie en de nog bestaande rondboogpoort aan de Wederbroekstraat bleven bewaard.

Ongeveer de helft van het kloosterdomein werd door Pieck aangekocht en ingelijfd bij de "lusttuin" van 1,3 hectare (5) die op dat moment werd aan-

gelegd. Tezelfdertijd werd de oude kloosterinfirmerie aan de oever van de Demer (perceel 1411) verbouwd tot "lusthuis". In feite werd alleen de gevel aan de tuinkant als tuingevel herdacht: witte bepleistering, kunststenen sierlijsten rond deuren en ramen, rustieke, speelse dakkapellen en bij het middenrisaliet een perron met drie treden. Aan de achter- en zijgevels is nog te zien dat het om een 18de-eeuws gebouw gaat en er zijn ook nog plafonds met Louis XV-stucwerk.

▲
'Craionné du plan figuratif du couvent des Recolets à Diest' door J. Lambert, 1797 (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten bij de aanplakbiljetten voor de verkoop van nationale goederen, nr. 32)

In het verlengde daarvan werd een "oranjerij" (perceel 1412h) gebouwd, althans volgens het kadaster. In feite gaat het om halve serres (met kwartcirkelprofielen) met centraal een hoger, vierkantig ingangspaviljoen met een elegant gebogen glazen tentdak. De lichtheid van de constructie werd versterkt door de smalle beglazing tussen dunne ijze-

▼
De smeedijzeren brug over de vijver in de tuin van brouwerij Cerckel te Diest op een Ansichtkaart omstreeks 1900 (Stadsarchief Diest)

▲ De woning bij brouwerij Cerckel te Diest, met de inrijpoort en de rondboogvormige het voormalige Minderbroedersklooster (foto K. Vandevorst, 2003)

ren stijlen en door het overdadige krulsmeedwerk van de dubbele deur en de rondboogvormige waaier. 'Werd', want ze is recentelijk ingestort en het smeedwerk is waarschijnlijk gepikt; de rechter serrevleugel was al eerder verdwenen.

Enig is haar soort is de smeedijzeren, gestrekte boogbrug die het noordelijke vijvergedeelte overspant, met vakwerkspanten, leuningspijlen onderling verankerd door S-motieven en, halverwege, twee (nu verdwenen) lantaarns.

▼ Het noordelijke gedeelte van de vijver en de smeedijzeren boogbrug in de tuin van brouwerij Cerckel te Diest; op de achtergrond een monumentale zilverlinde en de hoogbouw van de Sint-Jozefskliniek (foto R. Deneef, 1988)

Al in 1873 was de bouw van een (ondertussen verdwenen) ijskelder geregistreerd (perceel 1407a) en ook het 17de-eeuwse herenhuis aan de Wederbroekstraat was grondig verbouwd. De kern van dit gebouw bestaat uit een dwars op de straat opgetrokken huis in traditionele bak- en zandsteenstijl (nu verborgen achter diverse afwerkingslagen in wit en okergeel) met twee bouwlagen en een pan-

nenzadeldak. In de ramen zijn nog sporen van de oorspronkelijke kruisvensters zichtbaar. De hoofdgevel werd volgens de heersende mode verfraaid tot een neoclassicistisch geïnspireerde, witgepleisterde lijstgevel en vormt één geheel met de inrijpoort, die toegang verleent tot de binnenplaats met de woning en de bedrijfsgebouwen.

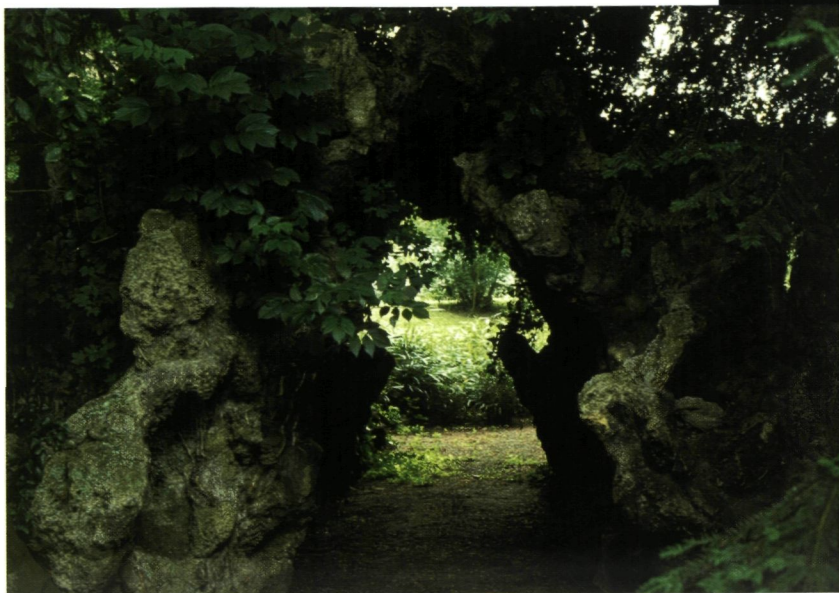
De landschappelijke tuin

Bij de overname van het bedrijf én de residentie door Edouard Cerckel-Pieck in 1890 (6) waren, behalve de nuttuin, alle ingrediënten van een traditioneel landgoed aanwezig, maar in een gereduceerde, aan de binnenstad aangepaste vorm. Op de militaire topografische kaart van 1870 [zie p. 117] wordt de open ruimte bij de brouwerswoning nog als een traditionele, in rechthoekige bedden verdeelde tuin weergegeven. Een volgende uitgave van de topografische kaart [zie p. 113] toont een vrij raadselachtig beeld van het parkje, misschien als ontwerp in uitvoering te interpreteren: stippellijntjes (normaliter het symbool voor hagen) die een onregelmatig patroon vormen. Deze stippellijntjes geven de amoëboïde contouren weer van de huidige vijver. Deze vijver, die nu soms droogstaat, heeft een langgerekte vorm; hij bestaat uit een smal 'bovenstrooms' gedeelte, dat vermoedelijk bedoeld was om het beeld van een rivier te evoceren, en een breed uitlopend 'benedenstrooms' gedeelte met een eilandje. Beide delen worden gescheiden door een grotachtige rotspartij met een brede cascade. Mogelijk werd het systeem op bepaalde tijdstippen 'bovenstrooms' met water gevoed vanuit dezelfde artesische put die ook de brouwerij van water voorzag.

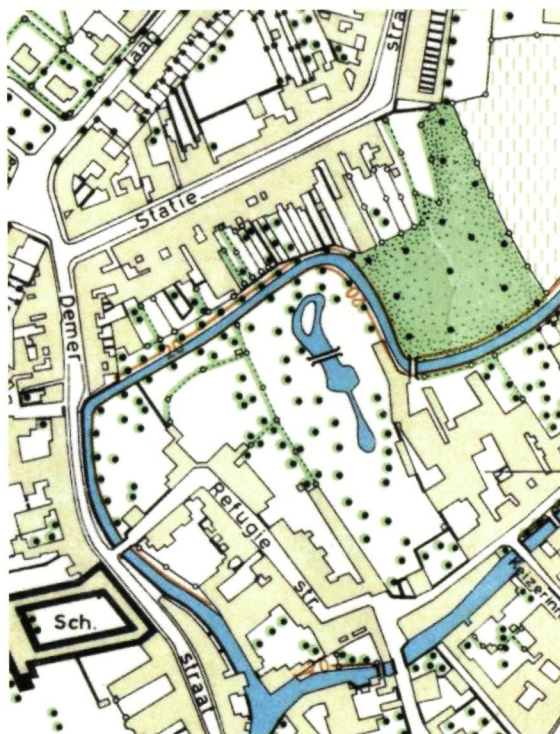
De rotspartij bevindt zich ter hoogte van het 'lusthuis' (voormalige infirmerie) en is omgeven door enkele bomen en struiken, die vermoedelijk na de Eerste Wereldoorlog werden aangeplant: twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula') – stamomtrekken tussen 200 en 300 cm – en twee taxussen (*Taxus baccata*). Verspreid over het park komen nog enkele 19de-eeuwse bomen voor: bruine beuken en witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) met stamomtrekken tussen 300 en 400 cm, en vooral een monumentale zilverlinde (*Tilia tomentosa*) met 457 cm stamomtrek. Zeldzaam zijn twee uitbundig woekerende melkwingers (*Periploca graeca*), klimplanten met purpergele bloemen. Er is ook een 'stinze' flora aanwezig met voorjaarsbloei als vingerhelmbloem (*Corydalis solida*) en sneeuwkllokje (*Galanthus nivalis*).

▲ Beeld (Herculus na zijn eerste werk?) in de tuin van brouwerij Cerckel te Diest, nu verdwenen (foto R. Deneef, 1988)

▲ De rotspartij in de tuin van brouwerij Cerckel te Diest (foto R. Deneef, 1988)

▲ Centraal in beeld: het parkje bij brouwerij Cerckel (Ministerie Openbare Werken, Dienst Topografie en Fotogrammetrie, 1963)

De westelijke lob van de tuin, ongeveer één derde van de oppervlakte, werd in 1940 bij een belendend eigendom gevoegd en door een muur van betonplaten afgescheiden. Langs de voormalige bedding van de Demer staan nog verschillende oude haagbeuken (*Carpinus betulus*) die aansluiten bij de randbeplanting van het 'moedergedeelte'. Er werd ook een poging ondernomen om van het noordelijk gedeelte een aparte eigendom te maken; getuige daarvan de dam in de vijver, op de scheiding van de huidige percelen 1406/H en 1406/L.

Het verval

Rond 1990 kwam het huis van Cerckel leeg te staan en viel alle onderhoud weg. Foto's uit 1988 tonen aan hoe snel en hoe grondig het verval om zich heen heeft gegrepen. Het woonhuis en het tuinhuis-infirmerie-gebouw benaderen momenteel, ondanks beschermingsbesluiten en andere bezweringsrituelen, het stadium van niet meer te recupereren ruïnes; het fraaie ingangspaviljoen van de serre is herleid tot schroot en glasscherven; het enige tuinbeeld dat er in 1988 stond – vermoede-

lijk Hercules na afloop van zijn "eerste werk" – is verdwenen; de houten vloer van de brug is grotendeels weggerot; de tuin wordt razendsnel gekoloniseerd door opslag (gewone esdoorn, boswilg, vlier; maar ook beuk, taxus...) en dreigt eerlang onder het bosdecreet te vallen; en de schilderachtig kronkelende Demer is al meer dan 40 jaar uit de stad verdwenen.

▲
Bloeiende melk-
wingerd (*Periploca
graeca*) in het park
van Cerkel
(foto André Cresens,
2006)

Merkwaardige bomen

(opname 24 juni 1997)

1. zilverlinde (*Tilia tomentosa*) **457**
2. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **383**
3. rode bastaardpaardenkastanje (*Aesculus x carnea*) **354**
4. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **373**
8. zilverlinde (*Tilia tomentosa*) **370**
9. Kaukasische spar (*Picea orientalis*) **160**
23. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **334**

NOTEN

- (1) GIELEN G., Enige Diestse brouwerij, uit 1271, sluit weldra zijn deuren. Met Paul Cerckel verdwijnt de laatste Diestse smaakmaker. *Koerier* 12-12-1979.
- (2) VAN DER EYCKEN M., Handel en nijverheid, p. 100-111 in: *Diest in de vorige eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Diest, Vrienden van het Stedelijk Museum en Archief Diest, 1986; TULKENS D., De refugiehuizen van de Norbertijnen te Diest, p. 17-23 in: *Jaarboek van de Vrienden van de Sint-Sulpitiuskerk*, 1985; DE SOMER P., *Een brouwerij te Diest – een bijdrage tot de industriële archeologie* (onuitgegeven licentiaatsthesis), K.U. Leuven, 1982.
- (3) Oudste kadastrale legger [212] legger Diest, artikel 364.
- (4) VAN DER EYCKEN M., *Steden in beeld: Diest*, Algemeen Rijksarchief Brussel, 1994, p. 36-37.
- (5) Oude kadastrale legger [212A] Diest, artikel 1108 nrs. 38, 47, 48, 49 en 58; kadastrale opmetingsschetsen Diest 1882 nr. 16, 1883 nr. 19 en – voor de oranjerie – 1884 nr. 22.
- (6) Oude kadastrale legger [212A] Diest, artikel 1510.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DIEST (DIEST): REFUGE VAN DE ABDIJ VAN AVERBODE

REFUGIESTRAAT 6, 3290 DIEST

(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De rozenparterre
bij de voormalige
refuge van de abdij
van Averbode
te Diest
(foto K. Vandevorst,
2003)

Kleine stadstuin (20 are) bij de voormalige refuge van de Norbertijnerabdij van Averbode; weinig sporen van oude tuinaanleg, maar een mooie recente rozen-tuin.

Het voormalige refugehuis van de abdij van Averbode, als monument beschermd in 1943, wordt in de inventaris van het bouwkundig erfgoed (1) beschreven als een 16de-eeuws gebouwencomplex dat later slechts oppervlakkige wijzigingen heeft ondergaan. Het gaat om een traditionele bak- en zandsteenbouw met een zeshoekige hoektoren en een kapel, waarbij ook ijzerzandsteen werd gebruikt, onder meer in de trapgevel, de plint en de korfboog van een van de inrijpoorten. Na de confisca-

tie in 1797 werd het goed verkocht aan verschillende eigenaars. De Primitieve kadastrale legger (1830) kent er twee (2). In een van de westelijke gebouwen had een van de eigenaars een leertouwerij ondergebracht, maar het vruchtgebruik was in handen van nonnen. In het oostelijke gedeelte, in een gebouw dat tegen de Demer aan stond, was een brouwerij gevestigd, die in 1868 werd afgebroken (3). Rond 1880 werd dit gedeelte aan Charles Pieck verkocht, die het inlijfde bij de landschappelijke tuin die op dat ogenblik werd aangelegd (zie brouwerij Cerckel*).

Van de tuin ten tijde van de norbertijnen is ons geen afbeelding bekend, evenmin als van een 19de-eeuwse tuin. Een litho uit 1866 (4) geeft weinig aanduidingen over de tuinaanleg en in de 19de-

eeuwse kadastrale leggers wordt enkel gesproken van “*tuin*”, nooit van “*lusttuin*” of “*lustgrond*”. Langs de vroegere Demerloop ter hoogte van het ‘Sint-Jacobseinde’ (tegen de huidige Demerstraat aan) zijn restanten van een oude rand- of oeverbeplanting te zien, een zilverlinde (*Tilia tomentosa*) met 274 cm stamomtrek, en op het in 1881 door Pieck geannexeerde, nadien weer afgescheiden, oostelijk gedeelte staan haagbeuken (*Carpinus betulus*) met stamomtrekken van rond de 2 m.

De mooie cirkelvormige rozentuin, verdeeld in zes sectorvormige, met buxus omhaagde parterres, en de rest van de opgaande beplanting – wierookcipres (*Calocedrus decurrens*), Californische schijn-cipres (*Chamaecyparis lawsoniana*) en Ierse taxus (*Taxus baccata* ‘Fastigiata’) – zijn van recente datum.

NOTEN

- (1) *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Leuven*, 1971, p. 90-92.
- (2) Oudste kadastrale legger [212] Diest, artikel 254 op naam van Andreas Janssens uit Geel en “*zusters*” voor het vruchtgebruik, en artikel 539 op naam van Balthazar Vanzurpele, rentenier uit Leuven.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Diest 1869 nr. 11.
- (4) Door L.J. Van Peteghem, afgedrukt in: RAYMAEKERS F.J.E., *Het kerkelijk en liefdadig Diest*, Leuven, 1870, tegenover p. 101.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DIEST (DIEST): RUÏNE VAN DE SINT-JANSKERK

SINT-JANSSTRAAT, 3290 DIEST

De ruïne van de
Sint-Janskerk
te Diest in
'La Belgique'
door Camille
Lemonnier, 1905
(met dank aan
E. Notschaele,
Kessel-Lo)

-LE CIMETIÈRE DE DIEST.

Gotische kerkruïne met uitbundige klimopbegroeiing, lange tijd romantisch icoon van de stad; monumentale taxus en klimop.

In de 19de-eeuwse iconografie van Diest duikt de ruïne van de gotische Sint-Janskerk veelvuldig op. Op talrijke schilderijen, etsen, tekeningen, litho's en, naar 1900 toe, ook foto's en prentbriefkaarten wordt ze met wisselend talent afgebeeld, meestal vanuit dezelfde hoek, met dramatische wolkenpartijen op de achtergrond en grafkruisen op de voorgrond. Dood en verval waren dankzij de 'Graveyard Poets' belangrijke thema's in de romantiek. Bij het kerkhof rond de Sint-Janskerk (of Sint-Jan-de-Doperkerk), als kerk niet meer in gebruik sinds

1786 en vanaf 1853 helemaal zonder dak (1), waren alle ingrediënten van een romantische setting aanwezig: een gotische ruïne, "helder hoge pilaren [die] brokkelige bogen torsten, waarrond de droeve klimop, als de doden-zang van middeleeuwse monniken, langzaam opkroop", grafkruisen en grafstenen (scheefgezakt als het kan) op de voorgrond. Nu nog wachten op volle maan of een "winderige valavond" met "vuil-geel licht" en op Felix Timmermans (2), die hier – meer dan anderhalve eeuw na Thomas Gray (3) – zeker inspiratie zal vinden.

De ruimte rond de ijzerzandstenen kerkruïne en het voormalige kerkhof kan beschouwd worden als een vorm van 'spontane tuinvorming' met een hoge symbolische waarde. Bovendien herbergt ze enkele planten die op zichzelf al merkwaardig zijn. Op bijna alle afbeeldingen is bij het kruisbeeld

▲ Monumentale klimop
op de ruïne van de
Sint-Janskerk
te Diest
(foto K. Vandevorst,
2003)

voor het portaal (de voormalige westgevel) een grote taxus (*Taxus baccata*) te zien, een soort die vaak met begraafplaatsen geassocieerd wordt. Deze taxus is in de loop van de jaren aangegroeid tot 271 cm en kreeg daarmee een eervolle vermelding in het inventarisboek 'Bomen in België' (4). Op de meer recente afbeeldingen en foto's valt ook de weelderige klimopbegroeiing (*Hedera helix*) op die, met stamomtrekken van bijna 1 m en soms tot doorlopende panelen in elkaar gegroeid, monumentale afmetingen heeft bereikt. Opmerkelijk is ook de ruïne flora met onder meer groot glaskruid (*Parietaria officinalis*). De ruimte rond de ruïne werd na de Tweede Wereldoorlog door de stadsuitbreiding aanzienlijk ingeperkt en een gedeelte van wat overbleef werd dan nog aangelegd als parkeerterrein.

Merkwaardige bomen (opname 24 juni 1997)

1. gewone taxus (*Taxus baccata*) 271
2. klimop (*Hedera helix*) 85

NOTEN

- (1) VAN DER EYCKEN M., *Diest* (Steden in Beeld), Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1994, p. 32-34; in 1849 stelde de Koninklijke Commissie voor Monumenten nog voor om de kerk te restaureren (archief Monumenten & Landschappen, Leuven).
- (2) Citaten uit het verhaal "Het zevende graf" in: TIMMERMANS F., *Schemeringen van de dood* (8ste druk – oorspronkelijke uitgave 1910), Leuven, Davidsfonds, 1989, p. 75-95.
- (3) De publicatie in 1751 van *Elegy written in a Country Church-Yard* van Thomas Gray.
- (4) BAUDOUIN J.C. e.a., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*. Stichting Spoelberch-Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 394.

*Roger Deneef &
André Cresens*

DIEST (KAGGEVINNE): DE GALGENBERG

LEUVENSESTEENWEG 309, 3293 DIEST
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

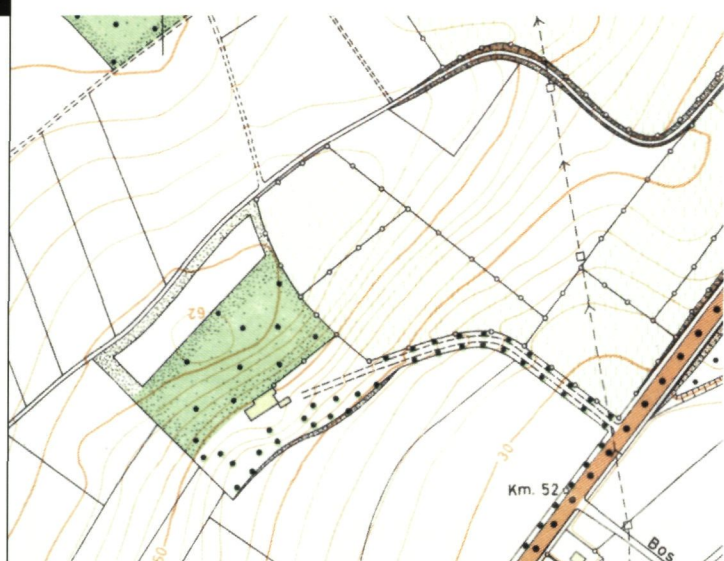
De folly van gestapelde brokken ijzerzandsteen op de top van de Galgenberg te Kaggevinne (foto K. Vandevorst, 2003)

Landgoed van 2 hectare, met lusthof op steile helling; aangelegd en beplant tussen 1848 en 1910; op het hoogste punt een unieke 'folly' in de vorm van een afgeknotte kegel van los gestapelde ijzerzandstenen; extravert aanlegconcept, voorbeeld van een 'geleend landschap'.

De terechtstellingsplaats van de schepenbank van Kaggevinne (1), op een heuvelrug ongeveer 2 km ten zuidwesten van Diest, heet nog steeds Galgenberg. Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt op het hoogste gedeelte van de Diestiaanrug, te midden van de akkers maar niet ver van het toen nog uitgestrekte Prinsbos, een perceeltje heide of braakland afgebeeld, dat vermoedelijk samenvalt

met de plek waar de galg stond. Passanten op de (toen nog kronkelige) weg naar Leuven konden er niet naast kijken. Enkele jaren later zal meer naar het zuiden de rechte weg naar Leuven worden aangelegd. Rond 1820, bij de opstelling van het Primitief kadaster, is deze plaats eigendom van de weduwe van Peter Matthijs, bij leven politiecommissaris van Diest (2). Een klein huis met 33 are tuin vormde de kern van een eigendom van 2 hectare. Vanaf 1844 is er sprake van 99 are lusthof op de helling boven het (substantieel vergrote) huis en 39 are boomgaard hellingafwaarts (3). Een nieuwe toegangsweg takt loodrecht af van de Leuvensesteenweg, buigt bij het steilste gedeelte van de helling af naar het westen, beschrijft voor het huis een haarspeldbocht om via het hoogste punt van de Galgenberg uiteindelijk in de Galgenbergstraat uit te monden. Deze aanleg, uitgevoerd door de

▲ De Galgenberg te Kagevinne in 1963 (kaartblad 25.5.3, Ministerie van Openbare Werken, Dienst voor Topografie en Fotogrammetrie)

Diestse azijnfabrikant Ludovicus Matthijs, wordt afgebeeld op de eerste stafkaart, die de toestand rond 1870 weergeeft (DDG, 1878).

De verbouwing die tot voor kort bepalend was voor het uitzicht van de villa, werd geregistreerd in 1910 (4), toen het landgoed toebehoorde aan de familie Valvekens. Het ging om een sobere, robuuste, tweelaagse baksteenbouw onder een schilddak, waarvan de ornamentele details door recente verbouwings- en renovatiewerken zijn verdwenen. Het merkwaardigste bouwwerk, een echte 'folly', bevindt zich op de top van de Galgenberg, ongeveer op de plaats waar ooit de galg stond opgesteld: een afgeknotte kegel, 4 tot 5 m hoog, van gestapelde brokken ijzerzandsteen, die misschien afkomstig zijn van de graaf- en nivelleringswerken naar aanleiding van een van de verbouwingen van de villa. Mogelijk heeft op de top ervan, bereikbaar via een spiraalweg, ooit een paviljoen of prieel gestaan. Het uitzicht, momenteel verdoezeld door allerlei opslag, moet ooit schitterend geweest zijn: de vallei van de Begijnbeek in het zuidoosten; het

golvende, diep versneden zandleemplateau in het noordwesten, met de basiliek van Scherpenheuvel aan de einder. Het landgoed op de Galgenberg is dan ook interessant als concept: de tuin is opgevat als een verzameling waarnemingspunten, een bescheiden voorbeeld van een geleend landschap ('browscape').

Het landgoed vormt een rechthoek van circa 2 hectare, waarvan de helft, met name het steilste gedeelte van de helling, als park werd aangelegd, met schuin oplopende, licht verzonken paden en een typische *fin de siècle* cocktail van siersoorten: mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), hemelboom (*Ailanthus altissima*), bonte Engelse iep (*Ulmus procera* 'Argenteovariegata') – die nog als wortelopslag voortleeft –, diverse oude *taxussen* (*Taxus baccata*), massieven van rododendron (*Rhododendron ponticum*) en gewone laurierkers (*Prunus laurocerasus*). De dreef die het goed met de Leuvensesteenweg verbindt, bestaat uit witte paardenkastanjes met stamomtrekken van circa 300 cm.

Merkwaardige bomen

(opname 1 september 2000)

1. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) 412(50)
2. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) 432
9. gewone buxus (*Buxus sempervirens*) 53
10. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 340

NOTEN

- (1) FRANCOIS H., Kagevinne, p. 126-128 in: *Oost-Brabant. I. Het mooie Hageland* (2de druk), Heverlee, Renova, 1965.
- (2) Oudste kadastrale legger [212] Kagevinne, art. 270 nrs. 1-4.
- (3) Oudste kadastrale legger [212] Kagevinne, art. 745 nrs. 1-4 en 8-11; kadastrale opmetingsschets Kagevinne-Assent 1848, nr. 9.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Kagevinne-Assent 1910 nr. 5.

Roger Deneef, Herlinde De Jaeck
& Chris De Maegd

DIEST (MOLENSTEDE): 'T ZAND

TURNHOUTSEBAAN 139, 3294 MOLENSTEDE
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Kasteel Het Zand op een in 1913 afgestempelde ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

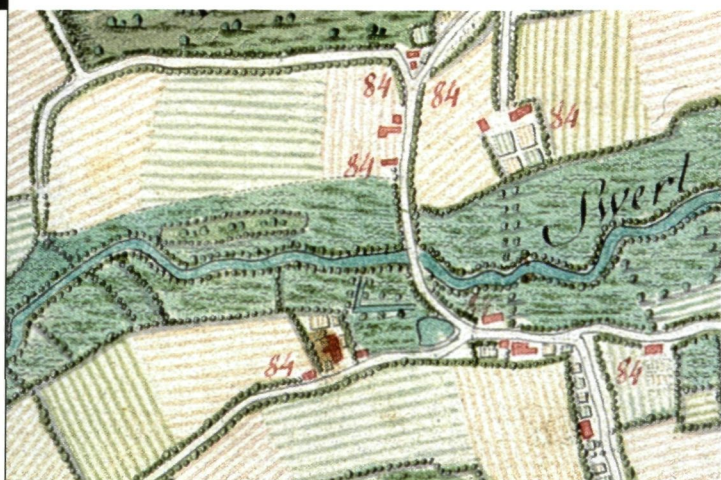

Landschappelijk park van 3 hectare, met kleine vijver, aangelegd bij een rond 1870 gebouwd neoclassicistisch landhuis; door bosplantsoen overschaduwde oprijlaan (oorspronkelijk dubbel); oppervlakkige landschappelijke aankleding (solitairen en bosjes) van de beemden ten noordwesten van het kasteel in 1910-1930; relict van de oorspronkelijke beplantingen.

In 1646 wordt voor het eerst een hoeve vermeld op de plaats van het huidige kasteel en vanaf 1714 duikt ook de naam "*Het Sant*" op (1). Op de Ferriskaart (1771-1775) wordt dit hoevecomplex als volgt afgebeeld: het grootste gebouw dwars op de voorliggende Zandstraat met front naar het westen; daarachter een kleiner gebouw evenwijdig met

de straat. Het erf wordt als tuin aangeduid. De brede L-vormige gracht ten noordoosten van de hoeve zou een relict kunnen zijn van een van de talrijke schansen die door oorlogsomstandigheden tijdens de 16de en vooral de 17de eeuw in de regio werden aangelegd. Het geheel lag aan de valleirand van het "*Swert Water*", aan de voet van een zandige helling die de naam "*Het [of] Den Zand*" draagt. Op het Primitieve kadasterplan, gedateerd 1823, wordt deze toestand grotendeels hernomen. De hoeve hoorde dan toe aan een weduwe Brughmans uit Diest (2) en vormde het middelpunt van een aaneengesloten eigendom van ongeveer 25 hectare, grotendeels gelegen aan de overkant van de Zandstraat (de huidige Klappijstraat).

Pas vanaf 1838, na een verdeling, wordt in de kadastrale legger een gedeelte van het grote gebouw als "*speelhuys*" omschreven (3), wat erop duidt dat Het Zand meer was dan een boerderij. Ten gevolge van een nieuwe verdeling in 1868 kwam het goed in han-

▲ Hoeve Het Zand te Molenstede op de Ferriskaart (1771-1775)

den van de aannemer en katholieke volksvertegenwoordiger Joseph-Adrien Beeckman (4). Hij bouwde 50 m westwaarts een groot landhuis, dat er riant genoeg uitzag om zowel door het kadaster als door de legercartografen als “kasteel” te worden omschreven. Het keek uit over 3 hectare “lusthof”, een park in landschappelijke stijl dat zich hoofdzakelijk westwaarts naar de Turnhoutsebaan uitstrekte.

Het nieuwe kasteel was een sober neoclassicistisch gebouw met twee bouwlagen op een souterrain, een hoog schilddak en een polygonale toren met spits op de zuidkant. Het oorspronkelijk classicistische karakter, zoals nog zichtbaar op een in 1913 afgestempelde ansichtkaart, werd afgezwakt door het wegnemen van de witte (geschilderde of gepleisterde) banden op het middenrisaliet, de hoekpilasters (basement en kapiteel) en de kroonlijst. Het

▼ Kasteel Het Zand tussen bruine beuken, gezicht vanaf de Turnhoutsebaan (foto R. Deneef, 1997)

classicistische karakter blijkt nog wel uit het globale volume, de travee-indeling, het balkon, de ingangspui en de houten dakkapellen met voluten en een driehoekig fronton. De oude hoevegebouwen werden door Beeckman op gepaste wijze heraangekleed tot kasteelhoeve en remise, in dezelfde neoclassicistische stijl als het kasteel (traveeën afgelijnd door lisenen, boogfries onder de kroonlijst, lunetvensters – vroeger waarschijnlijk met radiale roeden). Later werden nog ‘moderne’ elementen toegevoegd, onder meer in 1880 een “broeikas” en in 1906 zelfs een “electriciteit werkhuis”, wellicht een door de beek aangedreven generator die het kasteel van stroom voorzag en waarvoor de toenmalige huurder – een zekere Peeters – de toelating verkreeg (5). Het erf van de boerderij werd afgesloten door een bakstenen muur en door een eenvoudig doch elegant smeedijzeren hek over vier traveeën tussen vierkante bakstenen pijlers. Het hek telt twee vaste traveeën op een bakstenen voet en een poorthek met klimmend beloop naar de pijlers, vierkant stijl- en regelwerk, ronde onderspijltjes en spijlen met goedendagkopjes.

Vanaf de Turnhoutsebaan wordt (6) een aantrekkelijk uitzicht geboden op het landgoed: in de verte het kasteel omkranst door bruine beuken, graasweiden en hooiland op de voorgrond. Opmerkelijk is de asymmetrie van de aanleg: het gros van de beplantingen bevindt zich rechts (ten zuiden) van deze vista, met name een tot 70 m brede bosgordel waarin de oprijlaan verborgen ligt. In feite gaat het om twee parallelle lanen – duidelijk weergegeven op de stafkaart van 1872 –, van elkaar gescheiden door een langgerekte heuvel, die waarschijnlijk werd opgeworpen met aarde uitgegraven bij de aanleg van de vijver ten noorden van het kasteel. De zuidelijke laan is mettertijd gedegeerd tot voetpad. De spoelvormige vijver omsluit een eiland, dat via een boogbrugje met het ‘vasteland’ verbonden is.

De landschappelijke aankleding met kleine bosjes en solitaire van de weiden langs het Zwart Water, ten noorden van het kasteel en de vista naar de Turnhoutsebaan, werd pas in een later stadium uitgevoerd, omdat deze gronden oorspronkelijk geen eigendom waren van Beeckman; deze vrij oppervlakkige aanleg wordt pas zichtbaar op de stafkaart van 1933. Op deze percelen zijn overigens geen sieroorten zoals bruine beuk (meer?) aanwezig; kadastraal werden zij ook nooit bij de ‘lusthof’ gerekend, maar bleven als landbouwgrond geregistreerd.

◀ Kasteel Het Zand met landschappelijk park op de stafkaart van 1933 (ICM, 1939)

Het bosplantsoen langs de toegangsreef bestaat uit beuk (*Fagus sylvatica*), vaak bruine beuk (*Fs.* 'Atropunicea') en sporadisch gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), zomer- en Amerikaanse eik (*Quercus robur*, *Q. rubra*), zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), bontbladige esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii'), moerascipres (*Taxodium distichum*), fijnspar (*Picea abies*) en reuzenlebensboom (*Thuja plicata*), bomen met stamomtrekken tussen 200 en 330 cm en vermoedelijk aangeplant rond de Eerste Wereldoorlog. Verspreid over het park, maar vooral in de omgeving van het kasteel, komen echter bruine beuken en Amerikaanse eiken voor met stamomtrekken van 350 cm en meer, die ongetwijfeld tot de oorspronkelijke beplanting behoren. Opmerkelijk zijn de monumentale, driestammige tamme kastanje (*Castanea sativa*) bij de vijver, de talrijke opslag van mahonia (*Mahonia aquifolium*) en hulst (*Ilex aquifolium*) en op het heuveltje: zaailingen van pijpbloem (*Aristolochia clematidis*).

Merkwaardige bomen (opname 27 juni 1997)

22. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
389

25. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
385
28. Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) 332
31. tamme kastanje (*Castanea sativa*)
230,248,306 – monumentaal.
37. Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) 376
40. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
368

NOTEN

- (1) CLAES F., Bijdrage tot de toponymie van Schaffen en Molenstede. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 68, 1996, p. 82; CLAES F. e.a., *Geschiedenis van Molenstede*, Molenstede, Mickey Club, 1993, p. 45-46.
- (2) Oudste kadastrale legger [212] Schaffen, art. 81 nrs. 27-43.
- (3) Voor de heraanleg onder Beeckman, zie: oudste kadastrale legger [212] Schaffen, art. 689.
- (4) *La Chambre des Représentants en 1894-1895*, Bruxelles, Société belge de Librairies, 1896.
- (5) Meegedeeld door de huidige eigenaar, Mr. Karl M. Jacobs.
- (6) tot voor kort, want het gezicht wordt momenteel belemmerd door een aanplanting van canadapopulieren en fijnsparren.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant

DIEST (MOLENSTEDE): REMAKS

BOSMANSSTRAAT 20, 3294 MOLENSTEDE
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het Remaks-kasteel
te Molenstede van-
uit het park gezien
(foto R. Deneef,
1999)

Landschappelijk park van 3 hectare waarvan een derde bebost, aangelegd rond een eclectische villa, die in 1909 werd gebouwd nabij een oud hoevecomplex; twee kleine vijvers en kleine heuvel als eindpunt van een vista; enkele zeldzame bomen.

De hoeve die de historische kern uitmaakt van het huidige landgoed Remaks wordt voor het eerst vermeld in 1610. De naam van het goed verwijst naar een zekere Martinus Ramax uit Diest, die in 1765 de hoeve en het bijbehorende land aankocht (1). Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt de site, gelegen aan de zuidrand van een uitgestrekt heidegebied, "Bossmans Ende" genoemd en worden twee gebouwen afgebeeld die tegenover elkaar

langs weerszijden van een noord-zuidgerichte straat liggen: een langwerpig gebouw ten oosten van en evenwijdig met de straat, met een langs drie zijden omgrachte tuin; een kleiner gebouw ten westen van en dwars op de straat en min of meer ingesloten door een klein bosgebied. Waarschijnlijk werd het hoevecomplex toen al als buitenplaats gebruikt en had een van beide gebouwen een plaisantie-functie. De naam "*Remax hoeve*" wordt voor het eerst vermeld in 1823, op de Primitieve kadastrakaart (toen Schaffen sectie K). In de kadastrale legger worden de twee kleine gebouwen ten westen van de straat omschreven als "*speelhuis*" (2), eigendom van een zekere Jean-Baptiste 's Jongers, vanaf 1830 gemeenteraadslid en van 1849 tot 1858 schepen van Diest (3). In 1869 wordt het hoeve-speelhuiscomplex samen met bijna 25 hectare omliggende grond verkocht aan baron Eugène Zerezo de Tejada, volksvertegenwoordiger, telg van een uit

De Remaks-hoeve te Molenstede met links het voormalige 'speelhuis' (foto R. Deneef, 1997)

Spanje afkomstig geslacht (4), dat in de streek van Diest tijdens de 19de eeuw een belangrijke rol speelde op politiek en economisch gebied.

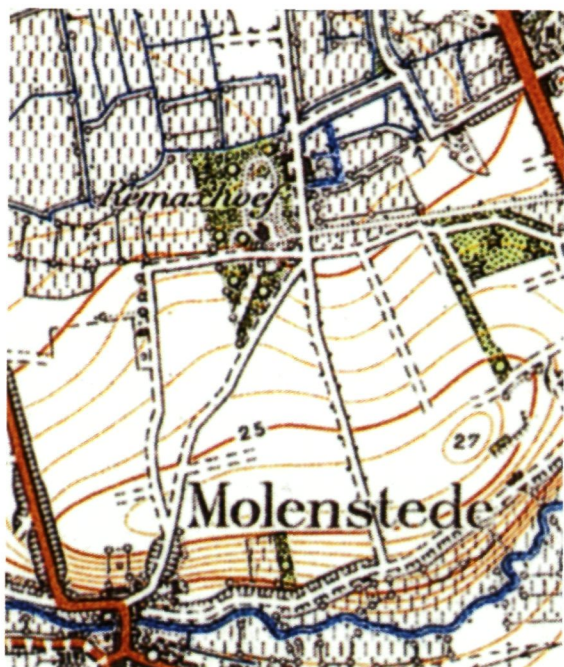
Het nieuwe 'kasteel' werd gebouwd door de volgende eigenaar: Adolf Verstappen (5), lid van de familie die van 1820 tot 1940 de Warande* te Diest als 'achtertuin' bezat. Het bevindt zich ongeveer 100 m ten zuidwesten van de Remaxhoeve. Het werd opgetrokken in neotraditionele bak- en zandsteenstijl (hier mogelijk witte kunststeen), heeft een rechthoekig volume van twee bouwlagen met souterrain onder een hoog schilddak met leien en houten dakkapellen. De oostgevel – in feite de voorgevel van het huis – heeft aan de noordzijde een slank, overhoeks geplaatst torentje en aan de zuidzijde een brede travee met puntgevel naast een verdiepte middentravee met een uitspringende ingangsterras en een houten balkon op de eerste verdieping. In de westgevel herbergt de uitspringende middentravee de traphal; in de puntgevel ervan bevindt zich de jaarsteen met het bouwjaar 1909 (6). De erker in de naar het park gekeerde, overigens blinde noordgevel bestaat uit metselwerk op de begane grond en hout op de bovenverdieping. De hoevegebouwen hebben na diverse verbouwingen een uitzicht gekregen waarin de 19de eeuw domineert, vooral duidelijk zichtbaar bij het

voormalige 'huis van plaisantie'. Van de ringgrachten zijn er nog enkele armen bewaard gebleven.

Het landschappelijk park dat rond het kasteel werd aangelegd beslaat drie hectare, waarvan ongeveer één derde – het driehoekige zuidelijke beboste perceel – momenteel door een erfdienstbaarheidsweg van het eigenlijke park gescheiden is en ook buiten de omheining ligt. Het gaat om een plantsoen van Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), maar een oude taxushaag aan de rand en een rij purperbladige esdoorns (*Acer pseudoplatanus* 'Purpureum') maken duidelijk dat het niet om een louter productiebos gaat. Dat blijkt ook uit de stafkaart van 1930, waarop de structuur van het park wordt weergegeven: de ogenschijnlijke brandgang doorheen dit perceel biedt tevens een doorkijk vanuit het kasteel in zuidelijke richting.

Het eigenlijke landschapspark ligt echter ten noorden van die weg. Het kasteel neemt daarin een excentrische positie in. De toegang tot het park bevindt zich aan de straat waarlangs ook het oude hoevecomplex gelegen is. Het kasteel staat aan het uiteinde van een ellipsvormige open ruimte, die zich tot aan de noordrand uitstrekt en door een rondweg wordt afgeboord. Eindpunt van het gezicht vanuit het kasteel is een heuveltje van 2,5 m

► De omgrachte hoeve en het landschapspark bij het Remaks-kasteel in 1933 (ICM, 1939)

hoogte, met daarachter – bijna als een theaterdecor – de donkere silhouetten van vier Oostenrijkse dennen (*Pinus nigra* subsp. *nigra*). De grond waarmee dit heuveltje werd opgeworpen, is waarschijnlijk afkomstig van de uitgraving van twee kleine vijvers: de ene aan de voet van de heuvel en de grootste dicht bij het kasteel. Langs de rand van de open ruimte staan de meeste sierbomen: bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula'), gewone plataan (*Platanus x hispanica*), zilveresdoorn met ingesneden blad (*Acer saccharinum* 'Laciniatum'), zilverlinde (*Tilia tomentosa*), hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*), rode bastaardpaardenkastanje (*Aesculus x carnea*), treurwilg (*Salix alba* 'Tristis') en een prachtexemplaar van gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*) aan de grote vijver, hinokischijncipres (*Chamaecyparis obtusa*)... en ook curi-

osa zoals geelhout (*Cladrastis lutea*), varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia'), *Magnolia thompsoniana* en een als treurboom op onderstam gebruikte beuk met kronkelende takken (*Fagus sylvatica* 'Tortuosa'). De gemiddelde stamomtrek ligt tussen 200 en 250 cm, maar er zijn enkele uitschieters, zoals een beuk van 333 cm. Verspreid over het parken komen talrijke massieven Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*) voor en sporadisch ook schijnels (*Clethra alnifolia*). De dreef die vanuit het noorden naar Remax leidt, is beplant met oude zomereiken (*Quercus robur*) met stamomtrekken tot 330 cm.

Merkwaardige bomen

(opname 8 september 1999)

1. varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia') 232
2. beuk met gedraaide takken (*Fagus sylvatica* 'Tortuosa') 92, ent op 190 cm hoogte
5. Amerikaans geelhout (*Cladrastis lutea*) 118
16. varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia') 241
17. *Magnolia x thompsoniana* 44 en 20
49. zomereik (*Quercus robur*) 331

NOTEN

- (1) CLAES F., Bijdrage tot de toponymie van Schaffen en Molenstede. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 68, 1996, p. 81.
- (2) Oudste kadastrale legger [212] Schaffen, art. 478 nr. 24.
- (3) VAN DER EYCKEN M., De gemeenteraden tot aan de Eerste Wereldoorlog, p. 80-84 in: *Diest in de vorige eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Diest, Vrienden van het Stedelijk Museum en Archief Diest, 1986.
- (4) DE STEIN D'ALTENSTEIN I., Zerezo de Tejada, in *Annuaire de la noblesse de Belgique*, Brussel, H. Tarlier, 1853, p. 215-223.
- (5) Oudste kadastrale legger [212] Schaffen, artikel 1802 en Molenstede, art. 274.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Molenstede 1912 nr. 7.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& André Cresens

DIEST (MOLENSTEDE): GRASBOSKASTEEL

HELLESTRAAT 10, 3294 MOLENSTEDE
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De eerste versie
van het Grasbos-
kasteel te Molen-
stede en de pas
aangelegde siertuin
in 1902, op de
voorgond een
bareelwachters-
woning
(collectie Blockx-
Meulemans,
Lubbeek)

'Extraverte' tuin, circa 3 hectare, aangelegd rond een eclectisch-renaissancistische villa uit 1901-1911, met terrassen, balkons en belvédère, vooral bedoeld als waarnemingspunt ten opzichte van het omringende landschap; oorspronkelijk concept verdoezeld door verbossing en verdeling van het eigendom.

In 1867 liet Charles Dessaux, "*mijnijzernegociant*" uit Hoeilaart, op de Langenberg een langgestrekt huisje of hoevetje bouwen (1). De bouwplaats bevond zich op de steile zuidrand van de Diestiaanrug ten westen van Diest, op een plek met uitzicht over de Demerbeemden, naast de Hellestraat, de holle weg tussen de Langenberg en het belendende

Crauwelsbos. Het toponiem Crauwelsbos – later vervormd tot 'Grasbos' – slaat op een groot perceel waarop vanouds ijzerzandsteen werd ontgonnen, onder meer naar aanleiding van de bouw van de Sint-Sulpitiuskerk van Diest in de 14de en 15de eeuw (2). Deze ontginningen hebben duidelijke sporen nagelaten; het huisje van Dessaux werd gebouwd in een terreindepressie die vermoedelijk een oude steengroeve is. De belangstelling voor ijzerzandsteen – niet alleen als bouw materiaal maar ook als erts – was naar het einde van de 19de eeuw opnieuw toegenomen, maar bloedde dood tijdens het interbellum, na onder meer de weinig lucratieve exploitatie te Gelrode (3). Dit (en de pas aangelegde spoorlijn Aarschot-Diest) verklaart misschien de kortstondige belangstelling van een "*mijnijzernegociant*" voor dit gebied. Van een buitenplaats met siertuin was toen alleszins geen sprake.

► Het Grasboskasteel te Molenstede na de verbouwing van 1911 en de gevarieerde aanplantingen op de helling tussen het gebouw en de spoorlijn (Stadsarchief Diest)

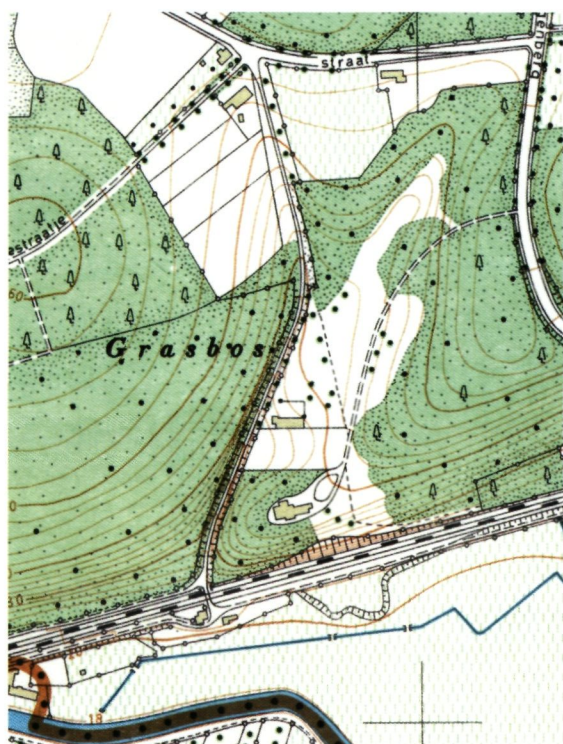

Pas in 1901, onder één van de volgende eigenaars, Felix Mommens (4), werd op 100 m ten zuiden van het huisje van Dessaux, op het hoogste gedeelte van het eigendom, een villa gebouwd, het 'kasteel' van Grasbos, ook 'Rust en Lust' genoemd. Het gaat om een torenachtig volume in gespekt baksteenmestelwerk, met reminscenties aan de neo-Vlaamse-Renaissancestijl (hoge dakkapel, trapgevels met pinakels en topstukken). Het buitenhuis-karakter werd versterkt door een houten erker met erboven een balkon en mooi geajoueerde balustrades en zonweringen, gebouwd op de uitstekende kelderverdieping. Het huisje van Dessaux kreeg de functie van dienstgebouw (boswachter, tuinier en/of conciërge). Het kasteel werd omringd door een siertuin of klein park, volgens het kadaster van bijna 1,5 hectare. Uit een ansichtkaart van 1902 blijkt dat op het steilste stuk van de helling een gedeelte van een oude dennenaanplanting werd gespaard en gemengd met nieuwe aanplantingen. Op deze ansichtkaart is ook de pas aangeplante haagbeukhaag zichtbaar, die nu nog de grens van het domein markeert.

Een groot gedeelte van de huidige beplantingen werd aangebracht in die periode, onder meer de Europese larix (*Larix decidua*) bij het kasteel, diverse bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een trompetboom (*Catalpa bignonioides*), drie zwarte moerbeien (*Morus nigra*)... bomen met

stamomtrekken tussen 150 en 250 cm. De schijn-cipressen of juniperussen die op een oude ansichtkaart voorkomen, zijn verdwenen. In het domein zijn er ook bomen uit de tijd van vóór de bouw van de villa, bijvoorbeeld tamme kastanjes (*Castanea sativa*) met stamomtrekken van bijna 4 m en, langs de holle weg, haagbeuken van meer dan 2 m omtrek, relictten van een oude haag. Het ere-erf bestond uit een ovaal grasperk met lage struikmassieven, rozen en – niet duidelijk te zien op de oude foto's – vaste of inlegplanten. Het huidige assortiment van sierstruiken blijft hoofdzakelijk beperkt tot gewone laurierkers (*Prunus laurocerasus*), gewone mahonia (*Mahonia aquifolium*) en gewone sering (*Syringa vulgaris*), maar er heeft ongetwijfeld meer gestaan.

De ruggengraat van het domein wordt gevormd door de 300 m lange toegangsweg. Die vertrekt vanaf het nog bestaande toegangshek aan de steenweg Diest-Turnhout en loopt met een weidse bocht langs verspreide groepjes bruine beuken op het kasteel toe. Dat bevindt zich aan het andere uiteinde van het domein en fungeert met terrassen en belvédères in feite als uitkijkpost op de ruime omgeving. Voor een dergelijk 'extravert' aanlegconcept wordt soms de term 'browserscape' gebruikt: de structuur van de tuin of het park en de ligging en vormgeving van de gebouwen staan in functie van het omgevende landschap. In de omgeving van

Diest vinden we daarvan nog enkele voorbeelden, met name op de Galgenberg* te Diest (Kaggevinne) en het Kasteel van Assent* te Bekkevoort (Assent). Van de grotendeels open ruimte met verspreide bruine beuken en sierheesters (5) langs de (nu in onbruik geraakte) oprit is door de vergevorderde verbossing niet veel meer te merken. Dit gedeelte hoort overigens niet meer bij het kasteel. Het driehoekige perceel, circa 50 are, ten noorden van het huis van Dessaux, was boomgaard. Het geheel besloeg bijna 3 hectare, zonder de 6 hectare 'Crauwelsbos' aan de overzijde van de holle weg. Op de stafkaart van 1933 [zie p. 149] wordt dit bos doorkruist door een parkachtig net van slingerpaden, dat nog gedeeltelijk in de huidige bospaden aanwezig is.

In 1911 werd de villa aanzienlijk vergroot met veranda-achtige uitbouwen en terrassen (6), met als gevolg een horizontalisering van het geheel, ondanks de toegevoegde toren met belvédère. Bij die gelegenheid werd de siertuin op de Langenberg verbonden met het eigenlijke Crauwelsbos via een brug over de holle weg; deze constructie bestond

volgens de bouwaanvraag uit twee metalen liggers in de vorm van een plat boogsegment, waarop de planken vloer werd aangebracht, en leuningen van rustiek takkenvlechtwerk in cement (7). De brug is verdwenen, op de bakstenen bruggenhoofden na.

In 1920 werd het domein aangekocht door baron Gaston de Waha, die het tot aan zijn dood in 1944 voltijds bewoonde, of tenminste trachtte te bewonen, want tijdens de laatste maanden van de bezetting was er in het "Schloss Grassbosch" een Duitse legerafdeling ingekwartierd en van 21 oktober 1944 tot 1 juni 1945 waren dat geallieerde troepen. Zijn weduwe zou er tot aan haar dood in 1961 blijven wonen (8). In het daaropvolgende 'interregnum' werd het goed verdeeld onder verschillende eigenaars en het kasteel werd stilaan een ruïne. Dankzij de huidige eigenaar, die in 1973 het gedeelte met het kasteel kocht, kon het van de totale ondergang worden gered.

◀ Het Grasboskasteel vlakbij de spoorweg en, ten westen ervan, de voormalige steengroeve, anno 1962 (Ministerie van Openbare Werken, Dienst voor Topografie en Fotogrammetrie, 1963)

Merkwaardige bomen

(opname 14 september 2000)

12. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 390

17. haagbeuk (*Carpinus betulus*) 210

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Schaffen 1868 nr. 8; oudste kadastrale legger [212] Schaffen, artikel 1557.
- (2) CLAES F., Vroegere steengroeven nabij Diest. *Oost-Brabant* 33(3), 1996, p. 106-112; VAN DE VEN R., Het Grasbos te Molenstede: steengroeve voor de Sint-Sulpitiuskerk te Diest. *Molenstede in de Kijker*, juni 1996, p. 4-8.
- (3) TAHON V., *Les mines de fer de Gelrode: une évolution dans l'industrie du fer – le passé, le présent, l'avenir*, Bruxelles, Lelateur, 16 pp.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Molenstede 1902 nr. 6; oudste kadastrale legger [212] Molenstede, artikel 296; GEYSKENS M., Het kasteel van Grasbos, *Molenstede in de Kijker*, okt. 1996, p. 16, noemt ene Eugène Peeters uit Diest als toenmalige eigenaar.
- (5) Rozen volgens GEYSKENS, *op. cit.*, p. 17.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Molenstede 1912 nr. 5.
- (7) VAN DIEST L., Brugje over het Hellestraatje. *Molenstede in de Kijker*, okt. 1999, p. 10-11.
- (8) GEYSKENS, *op. cit.*, p. 19.

*Roger Deneef, Herlinde De Jaeck
& Jo Wijnant*

DIEST (MOLENSTEDE): JAGERSBERG

JAGERSBERG 20, 3294 MOLENSTEDE
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De villa in het
landgoed Jagersberg
te Molenstede
vanuit het oosten
(foto R. Deneef,
2006)

Landschappelijk park, oorspronkelijk 2,5 hectare, rond een villa uit circa 1910, maar diverse bomen zijn ouder; geslaagde heraanleg met watertuin en snoeivormen in de onmiddellijke omgeving van de villa naar ontwerp van J. Wirtz, 1983-1984; rijke collectie zeldzame bomen en struiken, vooral soorten rododendron.

Rond 1910 bouwde advocaat André Bosmans een huis – een bescheiden villa, die opvalt door haar hoge en slanke volume, scherpe daken en decoratieve houten windborden, momenteel witgeschilderd – in een perceel dennenbos van 1 hectare 77 are op de Jagersberg, ten noordwesten van Diest

(1). Twee decennia later tekent zich op de stafkaart een landschappelijk park van circa 2,5 hectare af. De toegang bevond zich aan de huidige Langenbergstraat, 300 m ten noorden van de villa. Een oprijlaan die een flauwe S-bocht beschreef voerde aanvankelijk tussen weiland en, na 60 m, tussen het park (rechts) en een dennenbos (links) naar het huis op het hoogste punt van het landgoed. De oprijlaan vertakte zich langs de parkzijde en sloot aan op het net van slingerpaden dat vooral het beboste gedeelte achter (ten zuiden van) de villa ontsloot.

De voornaamste zichtas – een grazige, met boommassieven omzoomde ruimte – liep parallel met de oprijlaan. Dankzij de ruimtelijke ordening en aan de hand van het gewestplan kon deze ruimte met de helft worden ingekort en op het afgesneden

▲ De landgoederen Jagersberg (linksboven) en Grasboskasteel (onderaan bij de spoorweg) te Molenstede in 1933 (ICM, 1951)

gedeelte werd een villawijk uitgebouwd. De rest van het landgoed bleef gespaard. De enige belangrijke formele wijziging was de (her)aanleg in 1983-1984 van de onmiddellijke omgeving van het huis naar ontwerp van Jacques Wirtz. In een eerste fase werden aan de noord- of voorzijde van het huis hagen en parterreachtige snoeivormen gecreëerd die de verticaliteit van de villa min of meer moesten afzwakken en een 'ondersteuningseffect' teweegbrengen (2). Opmerkelijk en bijzonder geslaagd is de watertuin achter (ten zuiden van) de villa. Op de plaats van het vroegere tennisveld werd een zwembad uitgegraven. Tussen het met oude bomen omgeven huis en het zwembad werd een ruïneachtige stapelmuur opgetrokken en, iets meer naar het zwembad toe, een exedra met een fontein. Langs de (lange) oostzijde van het zwembad werd een half rond waterbekken opgesteld, bedoeld als 'buffet d'eau'. Voor al deze constructies werd grijze Vinalmontsteen gebruikt. Hun ruïneaspect wordt versterkt door de begroeiing met tongvaren (*Asplenium scolopendrium*) en steenbreekvaren (*Asplenium trichomanes*).

De opzienbarende botanische verrijking is het werk van de huidige eigenaars. Gedurende de laatste twintig jaar werd een groot aantal zeldzame bomen en struiken aangeplant, die niet alleen de visuele belevingswaarde ten goede komen – onvermijdelijk met *Stewartia*, *Cornus*, *Magnolia*, *Hamelis*, *Rhododendron*... – maar ook het weten-

▲ Het door J. Wirtz aangelegde zwembad op de plaats van het tennisveld ten zuiden van de villa op de Jagersberg (foto R. Deneef, 2006)

schappelijk belang. De collectie rododendrons die momenteel wordt uitgebouwd in een oude dennenaanplanting ten westen van de villa, behoort tot de rijkste van België. De opmerkelijk dikke beuken rond de villa – de drie bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') met stamomtrekken tot 376 cm aan de achterzijde en vooral de reusachtige groene beuk (450 cm) aan de voorzijde – zijn ongetwijfeld ouder dan 1910 en suggereren het bestaan van een 'lusttuin' of een sieraanplanting lang vóór die datum. Dit wordt echter door de stafkaarten en de kadastrale bescheiden tegengesproken.

Merkwaardige bomen

(opname 1 oktober 1998)

1. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **450**
5. treurvorm van Hollandse linde (*Tilia x europaea* 'Pendula') **80**
7. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **353**
8. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **376**

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Molenstede 1910 nr. 10; oudste kadastrale legger [212] Molenstede art. 342.
- (2) Volgens MARI B. & LAROZE C., *Les jardins de Jacques Wirtz*, Bruxelles, Fondation de l'Architecture, 1993, p. 65-68.

*Roger Deneef, Chris De Maegd, Norbert van
den Hove d'Ertsenryck & André Cresens*

DIEST (MOLENSTEDE) / TESSENDERLO (ENGSRBERGEN): GROOT ASDONK

ASDONKSTRAAT 41, 3294 MOLENSTEDE
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

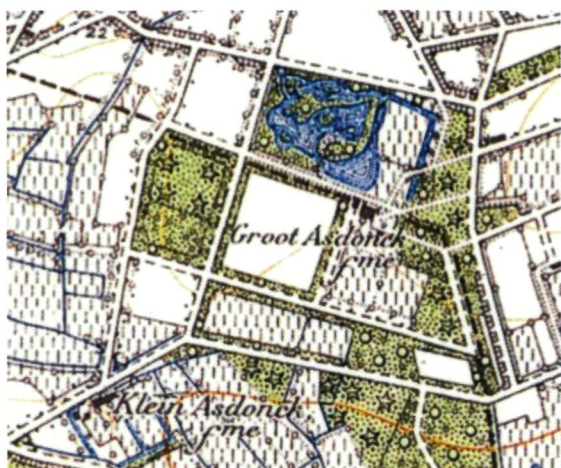
► Groot Asdonk:
het hoge 'speelhuis'
links, de pachters-
woning met
opkamtje rechts,
in de schaduw van
eeuwenoude zomer-
eiken
(foto R. Deneef,
2002)

'Jardin anglais' of 'anglo-chinois' van 6 hectare naast een in 1760 gebouwde hoeve met 'huis van plaisantie'; vermoedelijk aangelegd rond 1810 op oude kleiwinning; verrukkelijk labyrint van eilandjes, landtongen, landengten, kanaaltjes, heuveltjes, uitbundig slingerende paden tussen bemoste walletjes, rododendronmassieven en enkele zeldzame soorten eik.

De stafkaart van 1933 is wellicht de meest getrouwe weergave van het "*Engels Hof*", zoals het nog steeds

wordt genoemd – een labyrint van eilandjes, landtongen, landengten, kanaaltjes die soms uitwaaien in miniatuurbinnenzeeën, heuveltjes, uitbundig slingerende paden tussen bemoste walletjes, brugjes, plotse doorkijken... dit alles binnen het bestek van een bijna rechthoek van ongeveer 6 hectare. Geen theepaviljoenen, te veel Amerikaanse eik, te weinig esdoorns (bijvoorbeeld Japanse) of *Pinus*-soorten, maar tijdens een natte zomer als die van 2002 is de illusie overweldigend, niet alleen wegens het mos dat de walletjes langs de paden en de heuveltjes bedekt, ook de bomen en struiken, vooral de gewone beuk (*Fagus sylvatica*) die er wel zeer ongewone vormen en groeiwijzen tentoonstelt, knoestige, getormenteerde stammen – soms

de huidige eigenaars. De ontginning van Asdonk (5) beantwoordt aan het klassieke model dat we terugvinden bij talrijke ontginningen in de Kempen tijdens de tweede helft van de 18de eeuw: grote rechthoekige percelen gescheiden door brede, met eiken of beuken beplante dreven. Groot Asdonk (te onderscheiden van een tweede, later gebouwd Klein Asdonk 300 m naar het zuidwesten) omvat op de Ferrariskaart (1771-1775) drie losstaande gebouwen: de hoofd vleugel evenwijdig met de voorliggende dreef en de latere provinciegrens, een stal of schuur dwars op de dreef ten westen daarvan en een achterin gelegen bakhuis aan de andere zijde. Deze configuratie komt onveranderd voor op de Primitieve kadasterkaart, circa 1820. Uit de kadastrale legger (6) blijkt bovendien dat de hoofd vleugel twee wooneenheden omvatte – en nog steeds omvat -: naast de pachterswoning ook een “speelhuis”. Groot Asdonk was dus van meet af aan ook een buitenverblijf, een ‘huis van plaisantie’. Vermoedelijk is het huidige gebouw (vijf traveeën, twee-en-een-halve bouwlaag, schilddak) het resultaat van een geslaagde verbouwing van een eenlaags classicistisch huis (7). De zware arduinen omlijstingen van vensters en deuren herinneren wellicht aan de Maaslandse herkomst van de bouwheer. Dat het kleine, losstaande gebouw ten zuiden de oudste kern van het complex zou zijn (8), blijkt uit geen enkel archiefstuk. De rij imposante zomereiken (*Quercus robur*) die voor het gebouw de provinciegrens markeert, is waarschijnlijk even oud als de Asdonkhoeve zelf.

Het Engels Hof

Groot Asdonk behoorde bij de opstelling van het kadaster (1820-1830) toe aan Guillaume-François

◀ Groot Asdonk met zijn ‘Engels Hof’ op de stafkaart van 1933 (ICM, 1939)

◀ Een grootschalig patroon van dreven en akkers rond het pas gebouwde Groot Asdonk, op de grens met de ‘Luikse Heide’, in 1771-1775

▼ Een 6 m hoge heuvel op een schiereilandje in het ‘Engels Hof’ van Groot Asdonk, centraal uitzichtpunt, ideale locatie voor een prietel of een paviljoen (foto R. Deneef, 2002)

met een bijna witte schors – schilderachtig uitschietende stronken, grote rododendronmassieven (stevast de gewone *Rhododendron ponticum*). Wat meer variatie, bijvoorbeeld met ‘Harde Gentse’ azalea’s, zou de ‘Japanse’ ambiance alleszins ten goede komen.

Hoeve en speelhuis

De hoeve van Groot Asdonk werd rond 1760 door Arnold Cox gebouwd op de ‘Brabantse Hoek’, een gebied van natte podzolbodems (1), heide en vennen, op de grens met Tessenderlo-Engsbergen, toen nog prinsbisdom Luik (2). Bij de hoeve hoorden circa 80 hectare weiden, beemden, bossen en heiden. Cox was jurist en drossaard van Diest, maar stamde uit een Maaslands geslacht, waaruit de rentmeesters van Aldenbiezen werden gerekruteerd (3). In 1779 verdeelde hij zijn goederen tussen zijn kinderen. Asdonk kwam toe aan Godfried-Edmond, kanunnik te Maastricht, die ongeveer de helft van het jaar in Groot Asdonk verbleef (4). Bij diens overlijden in 1801 werd het geërfd door zijn broer Jean-Edmond en na diens dood in 1803 door zijn twee dochters Jeanne en Agnes, getrouwd met respectievelijk de broers Guillaume-François en Henri-Augustin van den Hove, voorouders van

► Bemoste walletjes langs de paden in het 'Engels Hof' bij Groot Asdonk (foto R. Deneef, 2002)

▼ Het merkwaardige regeneratievermogen van beuken in het 'Engels Hof' van Groot Asdonk (foto R. Deneef, 2002)

van den Hove, echtgenote van Jeanne Cox, grootgrondbezitter, lid van de Provinciale Staten en burgemeester van Diest van 1817 tot bij zijn dood in 1826 (9). Toen werden het burgemeesterschap, de zetel in de provincieraad én Asdonk overgenomen door zijn broer Henri-Augustin, lid van de Tweede Kamer van het Verenigd Koninkrijk en, in 1830, van het Congres (10). Het 'Engels Hof'

werd aangelegd in opdracht van Guillaume-François van den Hove en wordt schematisch weergegeven op de Primitieve kadasterkaart van Tessenderlo, sectie D derde blad, opgemeten door P.J. Sotiau in 1827. Een '*jardin à l'anglaise*' – het vroegste type van landschappelijke tuin in onze gewesten – op een zo desolate en afgelegen plaats als de Brabantse Hoek, is op zijn minst een merkwaardigheid. Een andere term is hier wellicht nog meer op zijn plaats, gezien de topografie die hoger werd beschreven: '*jardin anglo-chinois*', een interpretatie van de Engelse landschapstuin die in Frankrijk opgang maakte na de publicatie van William Chambers' *Designs of Chinese Buildings* (1757) en *A Dissertation on Oriental Gardening* (1772). De Engelse landschapstuinen zouden – zo dacht men – vooral geïnspireerd zijn door Chinese modellen (11). In de praktijk leidde dit tot de creatie van vrij kleinschalige, gesloten, welomlijnde tuinen met een woelige topografie en een overdaad van artefacten en 'fabriekjes', dikwijls 'chinoiserie': pagodes, boogbrugjes, paviljoens... Dergelijke tuinen lagen vaak naast of los van het landhuis.

De orale traditie binnen de familie van den Hove maakt gewag van een eigen, op de antieke mytho-

logie gebaseerd toponymie en zelfs van een tempeltje, maar daar is niets meer van overgebleven. Volgens dezelfde bron zou een groot gedeelte van het plantsoen in het 'Engels Hof' van Groot Asdonk afkomstig zijn uit de kwekerij van Joannes Hermans, voortgezet door François de Pierpont te Herk-de-Stad – het huidige gemeentepark Olmenhof, momenteel een van de belangrijkste dendrologische collecties van België, waar al vroeg in de 19de eeuw een boomkwekerij bestond (12). Dit lijkt niet onwaarschijnlijk, want de Pierpont was gehuwd met een achternicht van Hermans, Adèle van den Hove.

Het aangename en het nuttige

Van het 'Engels Hof' van Asdonk zijn geen 19de-eeuwse afbeeldingen bekend. Toen de fotografie in de mode kwam was de belangstelling voor dergelijke tuinen allang verdwenen.

De huidige brugjes zijn ordinaire (op één na) vlakke, houten constructies; op de 6 m hoge heuvel op een van de schiereilandjes staat geen paviljoen maar de (betonnen) resten van een banale zitbank; de struiketage blijft beperkt tot grote rododendronmassieven, maar de enkele struiken Pontische azalea (*Rhododendron luteum*) en schijnels (*Clethra alnifolia*) zijn wellicht overblijfsels van een meer gevarieerde beplanting. Oudere exemplaren van bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en amberboom (*Liquidambar styraciflua*) zorgen voor kleuraccenten en aan de rand van het 'hof' staan zeldzame eikensoorten – *Quercus imbricaria* en een bastaard daarvan, *Quercus x leana* – en enkele oude Corsicaanse dennen (*Pinus nigra* subsp. *laricio*).

Het 'Engels Hof' zou met behulp van lokale arbeidskrachten aangelegd zijn tussen 1806 en 1809 naar ontwerp van een Luikenaar, Georges de Lance, die bij de aanleg van promenades in Spa al zijn sporen had verdiend (13). Hieromtrent is verder onderzoek noodzakelijk.

Misschien heeft Guillaume-François van den Hove zijn 'Engels Hof' laten aanleggen om een erg prozaïsche reden. Asdonk ligt in een gebied van natte, zandlemige podzolen die bovendien gekenmerkt worden door een leemsubstraat op geringe diepte (14). Deze leemlaag werd mogelijk gebruikt om Groot Asdonk mee te bouwen (15). Het resultaat was een 'wasteland', een verzameling plassen en hopen, ideaal uitgangspunt voor een 'jardin anglo-chinois'...

Merkwaardige bomen

(opname 1 augustus 2002)

5. zomereik (*Quercus robur*) 400
7. zomereik (*Quercus robur*) 357
9. zilveresdoorn (*Acer saccharinum*) 357
10. *Quercus x leana* 303
14. *Quercus x leana* 197
16. *Quercus imbricaria* 239

NOTEN

- (1) BAEYENS L., *Bodemkaart van België: kaartblad Tessenderlo 61W*. Centrum voor Bodemkartering, 1960, p. 34-35.
- (2) CLAES F., Bijdrage tot de toponymie van Schaffen en Molenstede. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* LXVIII, 1996, p. 83.
- (3) ARNOLD U. e.a., De Balije Biezen in het Rijn-Maasgebied, Gent, Snoeck-Ducaju, 1993, p. 75 e.v.
- (4) DE WALQUE J. & A., *Histoire contemporaine de la famille van de Hove d'Ertsenryck*, 1959, p. 25-26; zie ook: VAN DESSEL R., *Engsbergen, 850 jaar geschiedenis*, Tessenderlo-Engsbergen, Landelijke Gilde, 1984, p. 93-95.
- (5) De hoeve Klein Asdonk, circa 600 m naar het zuidwesten, bevindt zich buiten deze zone van grote blokpercelen; hoewel ze wordt afgebeeld op de Ferrariskaart (1771-1775), zou ze volgens CLAES, *op. cit.*, p. 83, pas in 1827 gebouwd zijn.
- (6) Oudste kadastrale legger [212] Schaffen, art. 547 nr. 39-40.
- (7) Van deze verbouwingen, o.m. de toevoeging van een travee, is in het archief van het kadaster niets terug te vinden.
- (8) Zoals vermeld in: DE WALQUE J. & A., *op. cit.*, p. 25.
- (9) VAN DER EYCKEN M., *Geschiedenis van Diest*, Stadsbestuur Diest, 1980, p. 263-264.
- (10) *Livre d'or de l'ordre de Léopold et de la Croix de fer*, I, Bruxelles, Ch. Lelong, 1858, p. 374. Oudste kadastrale legger [212] Schaffen, art. 1042.
- (11) JELLICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*. Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 298-299. BENE-TIERE M.-H., *Jardin – vocabulaire typologique et technique*, Paris, Centre des monuments nationaux – Editions du Patrimoine, 2000, p. 49.
- (12) BAUDOUIN J.C. e.a., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch-Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992, p. 288.
- (13) Deze datering zou uit niet nader gespecificeerde akten kunnen worden afgeleid, aldus DE WALQUE J. & A., *op. cit.*, p. 27.
- (14) Volgens de bodemkaart: *matig natte lemig-zandgronden met duidelijke humus of een ijzer B horizont en een leemsubstraat op geringe of matige diepte* (ISdg).
- (15) CLAES F. e.a., *Geschiedenis van Molenstede*, Mickey Club Molenstede, 1993, p. 86.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& Herlinde De Jaeck

DIEST (SCHAFFEN): DE SCHANS

SCHANSSTRAAT, 3290 SCHAFFEN
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De Schans bij Rode,
gehucht van
Schaffen, op de
Primitieve kadaster-
kaart anno 1823
(archief Kadaster
Brabant, Brussel)

**Informeel tuin, circa 0,5 hectare, aan-
gelegd rond 1910 bij een landhuis met
hoeve, binnen de omgrachting van de
rechthoekige schans uit het begin van de
17de eeuw; enkele zeldzame bomen.**

Het ontstaan van de schansen – plaatsen waar de mensen zich met (levende) have en goed konden ‘verschansen’ en eventueel verdedigen – in het zuiden van de Kempen en het noorden van het Hageland, is een gevolg van de oorlogsomstandigheden tijdens 16de en vooral de 17de eeuw. In een laaggelegen gebied groeven de dorpeelingen een diepe, 2 tot 3 m brede gracht rond een stuk weiland – in dit geval 62 are groot. Met de uitgegraven grond werd aan de binnenzijde een borstwering aangelegd. De schans was enkel toegankelijk via een valbrug en op de meeste schansen werden ook huisjes gebouwd, die later soms tot een zelfstandige, permanente woonentiteit uitgroeiden. De schans bij het gehucht Rode wordt voor het eerst vermeld in 1635 (*“een huys op de schanse tot neer*

Rode”). Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt de schans echter afgebeeld zonder gebouwen; dit stemt overeen met een getuigenis uit 1779 waarin slechts over een *“plekke bempts”* gesproken wordt (1).

Rond 1820, bij de opstelling van het Primitief kadaster, omvatte de schans twee gebouwen: een semi-gesloten hoeve met een losstaand bakhuis in de zuidwestelijke hoek, waar tevens de ringgracht onderbroken is, en een klein *“speelhuys”* tegen de noordelijke grachtarm aan. Als eigenaar wordt een zekere Josephus Sulpitius Adriaens vermeld, *“secretaris”* te Diest (2). De rest van de oppervlakte binnen de ringgracht, 47 are, bestond uit *“hof”*, te verstaan als nutstuin mogelijk gecombineerd met sierelementen. In 1869 werd het landgoed eigendom van Michel Theys, dankzij zijn huwelijk met Caroline Adriaens; hij was van 1866 tot 1903 onafgebroken burgemeester van Diest (3).

Ten gevolge van een verbouwing tijdens het interbellum (4) heeft het landhuis twee gezichten gekregen:

1° een naar de tuin toegekeerde, witgepleisterde gevel met een homogeen classicistisch karakter dankzij het leien schilddak met twee dakkapellen, de geprofileerde daklijst en de raamverdeling (acht vierkante glazen) van de beluikte vensters en, ten slotte, de symmetrie van de twee aanbouwen, eveneens onder schilddak;

2° een naar het noorden toegekeerde gevel, die een opmerkelijk archaisch karakter heeft: vakwerk, een balkon van hout en baksteen boven de ringgracht, een opkamer en het feit dat de gevel in het water van de ringgracht staat. Opmerkelijk is dat het schilddak het gebouw niet over zijn hele diepte overdekt, maar dat het achterste gedeelte onder een lager lessenaardak met daklijstbalkjes ligt.

De huidige toegang tot het domein ligt in de noordoostelijke hoek van de schans; kettingpalen, een zogezegde ophaalbrug, een (lage) steekboogpoort zonder deur in een gevel die bekroond wordt door een wapenstein in een driehoekig fronton, gedateerd anno 1767, onderstrepen het historiserende karakter van de voormelde verbouwing. Ook de hoeve werd kort geleden ingrijpend verbouwd, maar aan bepaalde gedeelten kan men de ouderdom nog aflezen, met name de lemen woonvleugel en de bakstenen dwarsschuur. Opmerkelijk is de mooie, oude kassei van de binnenplaats.

Bij het 'landschappelijk' opplanten van een recht-hoekig perceel van amper een halve hectare groot is de keuzevrijheid niet zo groot en meestal komt men tot een zelfde resultaat: een grotendeels leeg gazon omringd door bomen, die in het geval van de Schans tegen de ringgracht werden aangeplant. De term "*hof d'agrément*" duikt voor de Schans pas op in 1908, vlak na de dood van Michel Theys (5). Bij de definitieve verdeling van het eigendom in 1912 wordt Jozef Theys eigenaar. Een groot gedeelte van de huidige beplanting zou uit die periode kunnen stammen, met name: de vervaarlijk hellende Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*) bij de toegangspoort, diverse bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), tamme kastanjes (*Castanea sativa*) en een paar zomereiken (*Quercus robur*), in één geval de zuilvorm (*Q.r.* 'Fastigiata'), een plataan (*Platanus x hispanica*), bomen met stamomtrekken tot circa 3 m. Tot deze generatie behoren ook de wegbeplantingen met witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), zomerlinde en bruine beuk ten zuiden en ten oosten van het domein, en enkele curiosa: een zomerlinde met ingesneden blad (*Tilia platyphyllos* 'Laciniata') en vooral een Noord-Amerikaanse linde met een opvallend groot blad met zilvergrijze onder-

▲
De 'ophaalbrug' over de ringgracht en het tijdens het interbellum verbouwde landhuis op de Schans van Rode te Schaffen (foto R. Deneef, 1997)

kant (*Tilia monticola*). Er zijn echter ook een paar bomen die een stuk ouder zijn: een bruine beuk met 348 cm omtrek, een Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) met 378 cm omtrek en een monumentale driestammige haagbeuk (*Carpinus betulus*).

Merkwaardige bomen (opname 7 juni 1997)

1. Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*) **256**
2. zomerlinde met ingesneden blad (*Tilia platyphyllos* 'Laciniata') **112(90)**
9. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **231(30)/135(150)**
14. Monticola linde (*Tilia monticola*) **192**, op onderstam **265(40)**
17. Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) **372**
18. Amerikaanse gleditsia (*Gleditsia triacanthos*) **206**
28. treurginkgo? (*Ginkgo biloba* 'Pendula?') **181(40)**
12. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **348**

NOTEN

- (1) Deze gegevens zijn afkomstig uit: CLAES F., HANEGREEFS G., LOIX F. & REYNDERS N., *Schaffen door de eeuwen heen*, Tielt-Winge, Oost-Brabantse Werkgemeenschap, 1989, p. 225-228.
- (2) Althans volgens artikel 3 van de oudste kadastrale legger [212] Schaffen; volgens CLAES et al., *op. cit.*, p. 225-228, zou het om een zekere Van Dormael gaan.
- (3) Over Michel Theys (1818-1906) zie: HUON M., Gemeentepolitiek vanaf 1866, p. 66-77 in: *Diest in de vorige eeuw* (tentoonstellingscatalogus), Diest, Vrienden van het Stedelijk Museum en Archief Diest, 1986.
- (4) In het archief van het kadaster werden geen sporen van deze verbouwing teruggevonden.
- (5) Oudste kadastrale legger [212] Schaffen, artikel 1537, nrs. 138 en 140.

*Roger Deneef, Chris De
Maegd & Jo Wijnant*

DIEST (SCHAFFEN): GULDENBOOM

POSTBAAN 83, 3290 SCHAFFEN
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Buxusparterre op
de Guldenboom
te Schaffen
(foto R. Deneef,
2000)

Door oude bomen (bruine beuken, tamme kastanjes) overschaduwde tuin van 1,25 hectare, aangelegd voor een in 1857 gebouwde villa; hierbij aansluitend een nieuwe tuin van 1,5 hectare aangelegd rond een cottageachtige villa gebouwd in de late jaren 1940, met buxusparterres en talrijke snoeivormen.

Op de plek 'Guldenboom' (1), op de helling ten zuiden van de dorpskern van Schaffen, werd in 1856 door de weduwe van de Diestse brouwer Eugène Peeters een villa gebouwd (2). Het ging om een bakstenen dubbelhuis met vijf traveeën en twee bouwlagen onder een schilddak, en een wagenhuis met typische korfboogpoorten, arduinen lisenen, getande arduinen kroonlijst, siermotieven van gesinterde baksteen. Het kasteelaspect

van de villa werd rond 1890 versterkt door een vierkant torentje aan de achterzijde. Achter het wagenhuis werd een boerderij volgens L-vormig grondplan toegevoegd, die met het wagenhuis een soort van neerhof vormde. De getrapte dakkapel boven de deur van de villa is waarschijnlijk ook een latere toevoeging. Opvallend zijn de arduinen hoekkettingen en de vier kordonlijsten die de boven- en onderdorpels van de venster- en deuroplijstingen verbinden. Het venster met balkon en gietijzeren leuning boven de toegangsdeur kijkt uit over de oprijlaan en verhoogt het statige karakter van het gebouw.

Een perceel op de helling onder de villa, 1 hectare 25 are groot, werd ingericht als siertuin. De structuur van deze tuin wordt getoond op de stafkaart van 1870: een centrale as – de oprijlaan die naar de voordeur van de villa leidt – verdeelt het perceel in twee gelijke helften en doorsnijdt een rondweg met

▲ Het pas aangelegde parkje bij de villa van Peeters op de Guldenboom te Schaffen in 1870 (DLG, 1878)

een ovaal tracé. De bomen die door Peeters werden aangeplant hebben op 140 jaar tijd respectabele afmetingen bereikt ondanks de bedenkelijke bodemgesteldheid: bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en tamme kastanjes (*Castanea sativa*) met stamomtrekken van meer dan 4 m, in één geval tot 479 cm! Het is onwaarschijnlijk dat het om relictten gaat van een oudere beplanting, aangezien de hele heuvel voordien als bouwland geregistreerd stond. Tot de oorspronkelijke beplanting behoren ook oude buxussen (*Buxus sempervirens*) en hulstbomen, zowel gewone als grootbladige (*Ilex aquifolium*, *Ilex x altaclarensis* 'Belgica').

In de late jaren 1940 werd op de kruin van de heuvel, op circa 100 m ten zuidwesten van het huis van Peeters, in een (op dat moment) bosperceel een tweede villa gebouwd (3), waarvan de uitgewerkte schouwlijven en het pseudovakwerk in de puntgevels herinneringen oproepen aan de Anglo-Normandische cottages. Rond deze villa werd een 1,5 hectare grote tuin aangelegd, gedeeltelijk overschaduw door ouder bosplantsoen (zomereik, beuk en tamme kastanje), waarin momenteel buxusparterres, allerhande snoeivormen en tuinmeubilair een boeiend maar heterocriet geheel vormen. Vermeldenswaardig zijn de omhaagde buxusparterres met vervlochten, palingachtige snoeivormen, een moderne versie van het 16de-eeuwse knooppark, naar ontwerp van tuinarchitecte Viviane Paelinck uit Zolder. Vanaf de Molenstraat werd een nieuwe toegangsweg aangelegd, nu afgelijnd met gesnoeide haagbeuken (*Carpinus betulus*).

▲ De villa van Peeters op de Guldenboom te Schaffen (foto R. Deneef, 1997)

Merkwaardige bomen

(opnamen 19 augustus 1997 en 27 juli 2000)

1. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **412**
3. hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) **353**
4. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **437**
16. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **416**
17. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **427**
21. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **479**
26. hulst (*Ilex aquifolium*), diverse stammen, dikste **143**

NOTEN

- (1) Waarin 'boom' een samentrekking is van 'bodem' en 'gulden'; slaat op de vruchtbaarheid ervan, volgens CLAES F. e.a., *Schaffen door de eeuwen heen*, Tielt-Winge, Oostbrabantse Werkgemeenschap, 1989, p. 77; vermoedelijk ironisch bedoeld want het gaat om zeer droge tot matig droge zandgronden met geringe landbouwkundige waarde, volgens BAEYENS L. & SCHEYS G., *Bodemkaart van België: kaartblad Diest 76W*, Centrum voor Bodemkartering, 1958, p. 49-50.
- (2) Geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Schaffen 1860 nr. 7, maar 1856 volgens een datumsteen in de voorgevel; zie ook: oudste kadastrale legger [212] legger Schaffen, art. 1320 nrs. 5 en 6.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Schaffen 1949 nr. 10.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant

HAACHT (HAACHT): HET HEIKEN (GEMEENTEHUIS)

WESPELAARSESTEENWEG, 3150 HAACHT

► Het houten terras
in de vijver en, op
de achtergrond, het
kasteel Het Heiken,
nu gemeentehuis,
annex de gelagzaal
van het voormalige
Breugels Gasthof
(foto K. Vandevorst,
2003)

Hoeve met afspanning aan het einde van de 16de eeuw, rond 1650 omgebouwd tot 'huis van plaisantie' en omringd door een kleine regelmatig-geometrische tuin en boomgaard, bewoond door de familie Goltfus (orgelbouwers); classicistische facelift in 1815 en aanleg van een landschappelijke tuin (1,5 hectare) rondom voormalige turfkuil; omgebouwd tot hotel-café in 1957, gemeentehuis vanaf 1977; diverse bomen uit de 19de eeuw.

Van herberg en turfput tot buitengoed met vijver

In de late 16de eeuw werd op de Neelsheide (Danielsheide, Heiken) ten zuiden van Haacht,

langs de "*herbaene van Loven naar Lier*" door een zekere Jan de Rijcke een afspanning uitgebaat (1), afgebeeld op een prekadastraal plan van 1596-1601 uit het Arenbergarchief (2). In de onmiddellijke omgeving lag de "*torfpoel*", waarvan de huidige parkvijver een relict is. In 1648 werd de orgelbouwer Hans Goltfus eigenaar van dit goed, "*een huys ende hof, groot 1 bunder [...] een vijverken palent aant voors. Huys ende hof*". In 1736 kwam het tenslotte in handen van Willem Claes, meester-beenhouwer te Leuven en lid van een van de zeven Leuvense patriciërsge-slachten. Op de kaart van de baronie Rotselaar, voltooid door J.B. Joris in 1767 (3), wordt een (semi-)gesloten gebouwencomplex afgebeeld, tussen een driehoekig boomgaardperceel en twee vijvers. Een in rechthoekige bedden verdeelde tuin besloeg de noordelijke helft van het eigendom; de donkere stippen op de hoekpunten van de bedden (snoeibomen van taxus of buxus) suggereren een combinatie van sier- en moestuin.

▲ Het Heiken ten zuiden van Haacht 1767; bovenaan de vijvers van het baronie Rotselaar door J.B. Joris, Lombardenhof

▲ Het landgoed Het Heiken ten zuiden van Haacht op de eerste stafkaart, 1864 (ICM, 1880)

In 1789 gaf Michel Eugénie Claes, met het oog op een lening van 5000 gulden, het goed op de Neelsheide in pand. Bij die gelegenheid werd het omschreven als *“pachthof, block ende vijvers, met al sijne ap- ende dependenties [...] tsaemen vijf dag-maelen”* (circa 1 hectare).

Michel Claes (1757-1818) was een notoire opkoper van ‘zwart goed’, onder meer de Sint-Geertruiabdij (4) en het Augustijnenklooster te Leuven. Bij de opstelling van het kadaster (1820-1830) bezat zijn weduwe alleen al in Haacht 66 hectare, waaronder het landgoed ‘Heiken’, dat drie percelen omvatte: het huis, een lusttuin van 2 hectare en een ‘pépinière’ van 33 are, die samenviel met de oude driehoekige boomgaard (5). De vijvers zijn (kadastraal althans) niet meer zichtbaar. Op de Primitieve kadasterkaart (1820) wordt het hof afgebeeld volgens een U-vormig grondplan, naar het oosten (de tuin) toe geopend. Dit is vermoedelijk het resultaat van de verbouwing van 1815, waarop pastoor Vanden Bruel in 1861 alludeert: *“een buitengoed van den heer Claes omringd met*

waters, schoonen vyver en kleine bosschagiën, opge-maakt door Eugénie Claes van Leuven, in het jaer 1815” (6). Hier wordt het beeld van een landschappelijke tuin opgeroepen, dat min of meer zou kunnen beantwoorden aan dat op de stafkaart van 1864. Het ‘Heiken’ werd als buitenverblijf gebruikt; de weduwe Claes woonde in het huis Sion, deel van de Sint-Geertruiabdij te Leuven.

▼ Het rond 1815 in classicistische zin verbouwde landhuis Het Heiken op een in 1910 afgestempelde ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

▲ Het koetshuis bij het landhuis Het Heiken op een in 1910 afgestempelde Ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Het buitenhuis dat Vanden Bruel beschreef en zoals het op de oudste Ansichtkaarten (circa 1910) verschijnt, was een witgepleisterd 'dubbel huis', vijf traveeën breed en drie traveeën diep, onder een schilddak (nu met kunstleien). De "opmaak" van 1815 bestond, naast de afbraak van één van de vleugels, ook uit de bepleistering van de gevels, de nieuwe deuromlijsting, het vervangen van de kruisramen door beluikte 'achtruiters', de verlaging van het dak, de houten dakkapellen centraal in de dakschilden. Daardoor kreeg het gebouw een min of meer classicistisch uitzicht, geheel in overeenstemming met de smaak van die tijd. De latere verwijdering van de bepleistering bracht sporen van een oudere toestand aan het licht (zandstenen onderbouw, hoekkettingen, lijsten ter hoogte van de onder-, tussen- en bovendorpels van de voormalige kruisvensters, steigergaten). Daardoor ging echter ook het classicistische karakter verloren.

▼ De smeed- en gietijzeren boogbrug, nu met een betonnen vloer, in Het Heiken te Haacht (foto K. Vandevorst, 2003)

Waarschijnlijk werd in 1815 ook een van de hoevleugels verbouwd tot een typisch wagenhuis met vier rondboogpoorten. De bepleistering van de bijgebouwen werd beperkt tot de naar de

▲ De rond 1905 gebouwde orangerie van Het Heiken na de storm van 25-26 januari 1990,

nadien afgebroken (uit: G. VANDEGOOR, *Geschiedenis van het Haachtse gemeentehuis*, 1990)

► Het Heiken te Haacht: geënte bruine beuk, op de achtergrond een monumentale Amerikaanse eik (foto K. Vandevorst, 2003)

(gekasseide) binnenplaats gerichte gevels, waardoor die tot een soort van ere-erf werd gepromoveerd. Op een van de Ansichtkaarten uit het begin van de 20ste eeuw wordt dit nog geaccentueerd door de kuipplanten (Yucca, laurier) op het dak van de veranda met de ingang.

Het uitzicht op deze Ansichtkaarten is het resultaat van minstens twee (toen recente) verbouwingen, geregistreerd respectievelijk in 1885, toen ook een "broeikas" werd toegevoegd, en 1905 (7), het vermoedelijke bouwjaar van een bakstenen orangerie aan de noordrand van het domein, en van de boogbrug met smeed- en gietijzeren leuningen, oorspronkelijk witgeschilderd en met een houten vloer, nu beton. Op een aanpalend perceel bouwland werd toen ook een 48 are grote moestuin geregistreerd (8). Het goed werd sinds 1864 permanent bewoond door Constant Claes, vanaf 1886 door zijn schoonzoon, generaal Victor de Coune, die het in 1904 verkocht en naast het 'Heiken' een nieuwe villa bouwde (zie Villa de Coune*). De nieuwe eigenaar was Alphonse Van der Elst, tabaksfabrikant te Leuven, die samen met zijn broer François in 1885 in de Wieringstraat te Leuven een tabaksfabriek had opgericht (9). Bij de verkoop van het domein in 1937 werd het als volgt beschreven: "Een buitengoed, begrijpende kasteel, met afhankelijkheden orangerie, paardenstal, fazantenkwekerij, vogelhok, serren, hof, weide, vijvers en hofgrachten alsmede een hovenierswoning met afhankelijkheden".

Breugels Gasthof en gemeentehuis

Een nieuwe verkoop in 1957 (10) had voor het kasteel ingrijpende gevolgen. Met het oog op het gebruik als hotel-restaurant werd het interieur grondig vertimmerd; een grote, eenlaagse gelagzaal met een plat dak vulde de plaats tussen het kasteel en het koetshuis, en nog een grote oppervlakte daarbuiten. Het 'Breugels Gasthof' was geboren. In 1977 nam de administratie van de nieuwe, gefuseerde gemeente Haacht haar intrek, wat tot nieuwe verbouwingen leidde. Na de stormen van januari en februari 1990, waarbij een vallende beuk de orangerie vernielde, werd aan tuin- en landschapsarchitect Michel Pauwels de opdracht gegeven om het park opnieuw aan te leggen. Dat leidde tot een vrij ingrijpende renovatie: 50 bomen werden gekapt en 120 nieuwe aangeplant – onder meer rode bastaardpaardenkastanje (*Aesculus x carnea*), ginkgo (*Ginkgo biloba*), mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*), treur- en zuilvormige beuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula', *Fs.* 'Dawyck'), rijzige moerascipres (*Taxodium ascendens*). Het struikgewas, in het beboste gedeelte ten oosten van de vijver grotendeels Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*), werd verjongd en aangevuld. Klimop (*Hedera helix*) werd als bodembedekker aangeplant. De vijverboorden werden betuind, de paden met dolomiet verhard en met kasseistenen afgeboord, naar verluidt zoveel mogelijk volgens het oorspronkelijke kronkeltracé, maar niet met het een licht verzonken en minder opvallend dwarsprofiel, zoals dat in de landschappelijke parkarchitectuur gebruikelijk was. Het pronkstuk van de vernieuwingsoperatie was het monumentale houten terras langs (maar los van) de zuidelijke oever van de parkvijver. Voor de restauratie van de vernielde orangerie – een sierlijk, eenlaags, bakstenen gebouw met hoge rondboogramen en een plat dak – was geen geld meer over. Het gedeelte van het park tussen het kasteel, de vijver en de Wespelaarsteeweg werd met behulp van kasseien en betonklinkers als bezoekersparking aangelegd.

De kolossale, zevenstammige tamme kastanje (*Castanea sativa*), die aan het einde van de jaren 1980 verdween – omtrek van de stambasis van minstens 10 m (11) – dateerde mogelijk uit de Goltfusperiode. Enkele bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en een monumentale laagvertakte Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) werden vermoedelijk in de tweede helft van de 19de eeuw aangeplant. Het grootste gedeelte van het huidige

bomenbestand – stamomtrekken tussen 250 en 350 cm – werd door Van der Elst of zijn opvolger Henri De Craan aangeplant: bruine beuk, zomer- en Amerikaanse eik (*Quercus robur*, *Q. rubra*), gewone plataan (*Platanus x hispanica*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), vederesdoorn met geel gerand blad (*Acer negundo* 'Aureo-marginatum'), westerse levensboom (*Thuja occidentalis*), moerascipres met hangende twijgen (*Taxodium distichum* 'Pendens')... Wortelopslag signaleert twee verdwenen exemplaren van Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*).

Merkwaardige bomen

(opname 31 augustus 1999)

- 6. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **357**
- 14. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **368**
- 15. Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) **463**, laag vertakt, monumentaal exemplaar
- 28. moerascipres met hangende twijgen (*Taxodium distichum* 'Pendens') **336**

NOTEN

- (1) De historische gegevens – tenzij anders vermeld – zijn afkomstig uit: VANDEGOOR G., *Geschiedenis van het Haachtse gemeentehuis, het vroegere Breughels gasthof*, Haacht, HAGOK, 1990.
- (2) K.U. Leuven, Arenbergarchief, nr. 2416, f° 159v°.
- (3) Algemeen Rijksarchief Brussel (Arenbergarchief, kaarten en plattegronden, 2849), gereproduceerd in: VAN ERMEN E., *De wandkaarten van het hertogdom Aarschot, 1759-1775, opgesteld in opdracht van de hertog van Arenberg*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1998.
- (4) VAN EVEN E., *Louvain dans le passé et dans le présent*, Louvain, Fonteyn, 1895, p. 401.
- (5) Oudste kadastrale legger [212] Haacht, art. 38 nrs. 48-50.
- (6) VANDEN BRUEL J.B., *Beschryf der dorpen van het kanton Haecht*, 1861, p. 11.
- (7) Kadastrale opmetingsschetsen Haacht 1885 nr. 11 en 1905 nr. 9.
- (8) Oudste kadastrale legger [212] Haacht, art. 1407 nrs. 18 en 1917 nr. 3.
- (9) UYTTERHOEVEN R., *Leuven weleer* (6), Leuven, Standaard Boekhandel, 1990, nr. 70; 1896 volgens BORREMANS E. e.a., *Tabaksgeot en sigarenglorie*, v.z.w. Geraardbergse Musea, 1987, p. 81.
- (10) aan Julien Cloetens, ingenieur bij de brouwerij van Haacht, burgemeester van Wespelaar.
- (11) Te oordelen naar de foto in: VANDEGOOR, *op. cit.*, p. 78.

Roger Deneef, Chris De Maegd
& Jo Wijnant

HAACHT (HAACHT): VILLA DE COUNE (FRAIKIN-PERSOONS)

KLOOSTERSTRAAT 50, 3150 HAACHT
(PRIVÉBEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Villa de Coune te Haacht met vijver op een in 1929 afgestempelde ansichtkaart (collectie Blockx-Meulemans, Lubbeek)

Tuin rond een in 1904 gebouwde villa, oorspronkelijk 1,60 hectare, nu gehalveerd; relictten van oorspronkelijke beplanting, o.m. rij bruine beuken.

De villa op de hoek van de Wespelaarsesteenweg en de Kloosterstraat werd in 1904 gebouwd door generaal Victor de Coune (1839-1920), schoonzoon van de voormalige burgemeester Constant Claes (1), nadat hij het aanpalende 'Heiken' had verkocht aan sigarenfabrikant Alphonse Van der Elst (2). Het oorspronkelijk als jachtpaviljoen bedoelde gebouw bestaat uit een vierkant bakstenen volume onder een schilddak, met een lagere uitbouw aan de linkerzijde en, naar de tuin toe, een uitsprong die architecturaal meer aandacht kreeg: trapgevel met jaarsteen in de top, hoekket-

tingen, bredere ramen met dubbele kruisen en sierboogjes in witte steen... en, als kers op de taart, een veelhoekig torentje met steunberen. Het buitenhuiskarakter wordt benadrukt door het terras en het balkon aan de rechterzijde. Door het verdwijnen van de schouwlijven en de getrapte dakkapellen en door het nieuwe raamwerk heeft het gebouw aan belevingswaarde ingeboet. Dit geldt ook voor de omliggende tuin (1 hectare 58 are), zoals blijkt uit een ansichtkaart uit de jaren 1920: de open ruimte voor de villa is gereduceerd tot een onderhoudsvriendelijk gazon; het vijvertje, in feite een oude turfkuil waaraan het goed de naam "*In t' Ven*" dankte, is verdwenen.

Bij de dood van de Coune in 1920 werd het goed verkocht aan Désiré Fraikin, een industrieel uit Tildonk, gelieerd met de familie Persoons, getuige

► Haacht in 1931: links onderaan het omgrachte Heiken (nu gemeentehuis) aangeduid als "Ch[â]teau", rechts daarvan het goed van Fraikin met vijvertje en landschapelijk padentracé (ICM, 1950)

daarvan de nu verdwenen gevelsteen met de initialen 'FP'. Door de aanleg van de Kloosterstraat (nu de hoofdverbinding tussen Haacht en Wespelaar) in de jaren 1950 en de afscheiding van twee bouwkvavels, respectievelijk ten noorden van de villa en in de zuidelijke hoek van het domein, ging nagenoeg de helft van de oorspronkelijke 1 hectare 60 are grote luthof, inbegrepen het vijvertje, verloren.

▼ Villa de Coune te Haacht zonder vijver (foto K. Vandevorst, 2003)

Op de stafkaart van 1930 wordt het goed van Fraikin afgebeeld met het 'landschappelijk' slingerpad, waarvan de westelijke lus nog bestaat. Van de oorspronkelijke randbeplanting met bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') zijn aan de zuidzijde (langs de Wespelaarsesteenweg) nog een vijftal bomen (stamomtrekken 255-332 cm) bewaard gebleven. Tot de oorspronkelijke beplanting behoort ook een zevental andere bomen, waaronder zilverlinde (*Tilia tomentosa*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), zomereik (*Quercus robur*) en waarschijnlijk ook de grote massieven Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*) in de rand. Enkele platanen (*Platanus x hispanica*) met stamomtrekken circa 210 cm dateren vermoedelijk uit het interbellum. In de recente aanplantingen werd naar meer variatie gestreefd: hemelboom (*Ailanthus altissima*), libanonceder (*Cedrus libani*), ginkgo (*Ginkgo biloba*), Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*), watercypres (*Metasequoia glyptostroboides*) en kleinbladige linde (*Tilia cordata*).

Merkwaardige bomen

(opname 1 september 1999)

1. moeraiseik (*Quercus palustris*) 298
20. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 374(60)

NOTEN

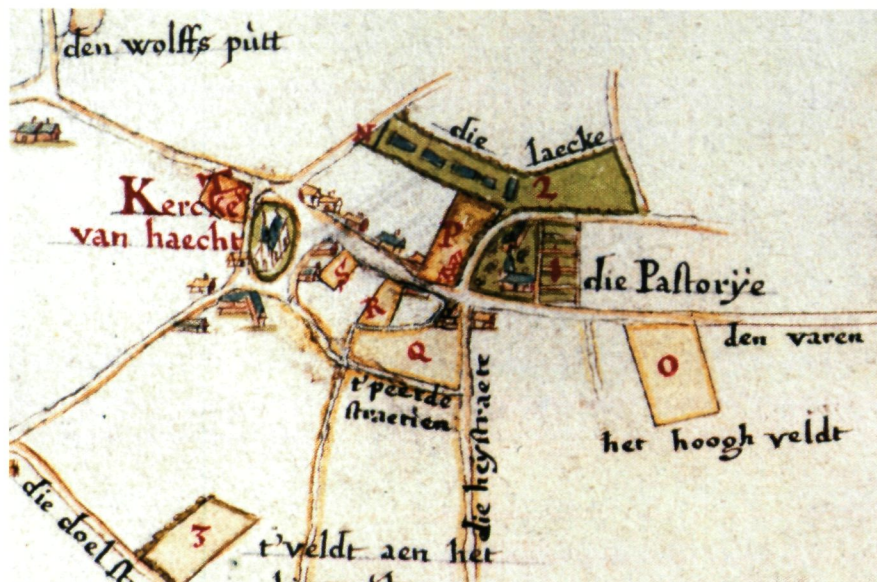
- (1) Oudste kadastrale legger [212] Haacht, art. 1407 nr. 14 en 23-28; Victor Jean Nicolas Servais de Coune wordt hier aanvankelijk als "kapiteyn bij de jagers te peerd" omschreven, vervolgens als gepensioneerd generaal.
- (2) Zie artikel over HAACHT (Haacht): Het Heiken (gemeentehuis); en ook: VANDEGOOR G., *Geschiedenis van het Haachtse gemeentehuis, het vroegere Breughels gasthof*, Haacht, HAGOK, 1990, p. 63.

Roger Deneef & Jo Wijnant

HAACHT (HAACHT): PASTORIE VAN DE SINT-REMIGIUSKERK

WERCHTERSESTEENWEG 19, 3150 HAACHT

De dorpskern van Haacht anno 1656, met de 'pastorye' en de vijvers van het Lombaardenhof op een figuratieve kaart door Joris Subil (Heverlee, archief Abdij van 't Park, Typographieboek B, fol. 310)

**Verwaarloosd restant van tuin
(oorspronkelijk 60 are) rond een in 1934
heropgebouwde pastorie.**

Aan het einde van de 16de eeuw woonde de pastoor nog in het Heilig Geesthuis op het kerkhof, naast de kerk (1). De pastorie van Haacht wordt voor het eerst op haar huidige locatie – langs de 'Brabant straete' (nu Werchtersesteenweg) op ongeveer 250 m ten oosten van de kerk – afgebeeld op een figuratieve kaart uit 1656 van Joris Subil: het pastoriegebouw kort bij de straat, omgeven door een boomgaard met een of twee vijvertjes, en ernaast, de in stroken verdeelde moes- of moes- en siertuin in de oostelijke helft van het goed. De "pastory met hof en vyvers, uitmakende twee dagmalen en half", in 1806 teruggekocht door de toenma-

lige pastoor (norbertijn van de abdij van 't Park), verschijnt zonder vijvers in het Primitief kadaster [zie p. 168] onder de percelen sectie B nummer 242 (huis) en 243 (tuin), samen 60 are 60 centiare groot (2). Naar aanleiding van de verbreding van de Werchtersesteenweg in de jaren 1840 worden vier are aan de pastorietaan onttrokken (3).

In 1934 wordt een gedeelte van de pastorietaan verkocht. Op de nieuwgevormde kavel wordt een huis gebouwd en het oude pastoriegebouw (4) wordt afgebroken. Vlak ernaast wordt een nieuwe pastorie opgetrokken die, ondanks de voor het interbellum karakteristieke materialen en vormen (betonnen luifeltje boven voordeur, getrapte boogveld van deuropening, brede lage vensters), een verre echo is van de 17de-eeuwse norbertijnse pastorieën (waaraan de oude pastorie met haar trapge-

▲
De in 1934
gebouwde pastorie
van Haacht met
oude bruine beuken
(foto K. Vandevorst,
2003)

vels overigens niet beantwoordde): schilddak, strakke symmetrie, de bijna monumentale bakstenen deurtravee die het huis in twee gelijke delen verdeelt – het zogenaamde dubbel huis.

De pastorietaan, die afhelte naar de Binnenbeek en aan het Lombaardenhof* grenst, ligt er momenteel verwaarloosd bij. Van de vroegere paden of andere structurele elementen is niets meer overgebleven. Enkele oude bomen herinnert aan betere tijden, o.m. de twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') aan de Werchtersesteenweg, een paar oude haagbeuken (*Carpinus betulus*) en taxussen (*Taxus baccata*) en een prachtige treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula') aan de benedenzijde van de tuin.

Merkwaardige bomen

(opname 7 september 1999)

- 3. treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula') **260**
- 7. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **187**

NOTEN

- (1) MINNEN B., *Het hertogdom Aarschot onder Karel van Croÿ (1595-1612), kadasters en gezichten*, Gemeentekrediet van België, 1993, p. 371.
- (2) Oudste kadastrale legger [212] Haacht, art. 153.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Haacht 1845 nr. 1.
- (4) Foto in: COOLS J. & VAN AERSCHOT A., *750 jaar Sint-Remigiusparochie Haacht*, 1982; afbraak en nieuwbouw geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Haacht 1935 nr. 5.